

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Bakalářská práce

2012

Markéta Křížová

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Bakalářská práce

**Česká politická kultura
a její vliv na podobu demokracie v ČR**

Markéta Křížová

Plzeň 2012

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Katedra politologie a mezinárodních vztahů

Studijní program Politologie

Studijní obor Politologie

Bakalářská práce

**Česká politická kultura
a její vliv na podobu demokracie v ČR
Markéta Křížová**

Vedoucí práce:

PhDr. Robin Kvěš

Katedra politologie a mezinárodních vztahů

Fakulta filozofická Západočeské univerzity v Plzni

Plzeň 2012

Prohlašuji, že jsem práci zpracovala samostatně a použila jen uvedených pramenů a literatury.

Plzeň, duben 2012

.....

Poděkování

Ráda bych touto cestou poděkovala PhDr. Robinu Kvěšovi za jeho odbornou pomoc, rady a čas, který mi věnoval při vedení mé bakalářské práce.

Obsah

1 ÚVOD.....	7
2 TEORETICKÝ ÚVOD DO PROBLEMATIKY POLITICKÉ KULTURY, OBČANSKÉ SPOLEČNOSTI A DEMOKRACIE.....	10
2.1 Vymezení konceptu politická kultura.....	10
2.2 Typologie politické kultury	12
2.3 Vymezení konceptu občanská společnost.....	17
2.4 Vymezení konceptu demokracie	21
2.4.1 Klasická liberální teorie demokracie	22
2.4.2 Demokratické elitářství Josepha A. Schumpetera.....	27
3 VÝVOJ ČESKÉ POLITICKÉ KULTURY OD 19. STOLETÍ DO ROKU 1989.....	29
3.1 Zrod a vývoj české politické kultury v období habsburské monarchie v letech 1848–1918	29
3.2 Vývoj české politické kultury v období první Československé republiky.....	34
3.3 Vývoj české politické kultury za druhé republiky a v období totalitních režimů.....	41
4 ČESKÁ POLITICKÁ KULTURA, PROMĚNA OBČANSKÉ SPOLEČNOSTI PO ROCE 1989 A JEJICH VLIV NA DEMOKRACII V ČESKÉ REPUBLICE.....	51
4.1 Aspekty české politické kultury po roce 1989.....	52
4.2 Občanská společnost z pohledu Václava Havla vs. Václava Klause	60
4.3 Charakteristické rysy občanské společnosti po roce 1989	62
4.4 Intermediární systém České republiky	68
4.4.1 Politické strany a český stranický systém.....	69
4.4.2 Občanská sdružení.....	72
4.4.3 Komory	74
4.4.4 Círky	75
4.4.5 Veřejné mínění	76

4.5 Česká politická kultura a její vliv na demokracii v ČR.....	79
5 Závěr.....	87
6 Seznam literatury a pramenů.....	90
7 Resumé.....	94
8 Přílohy.....	95

1 ÚVOD

Tématem této bakalářské práce je problematika vztahu politické kultury a demokracie v České republice. Politická kultura představuje dlouhodobě se formující koncept. Z tohoto důvodu je v práci nejdříve zkoumáno praktické formování české politické kultury v historii. Na základě této analýzy vývoje české politické kultury jsou definovány dlouhodobě se utvářející charakteristické rysy české politické kultury a následně nastíněno, které z nich přetrvaly v české politické kultuře do současnosti a jak se po roce 1989 projevují. V závěrečné části práce je pak posouzeno, jak česká politická kultura ovlivnila podobu demokracie po „sametové revoluci“, což je hlavní cíl této práce. Pro posouzení vlivu české politické kultury byly využity hlavní koncepty teorie demokracie – klasická liberální demokracie a Schumpeterova teorie demokratického elitářství.

Jedná se o práci analyticko-empirického charakteru. Ke splnění vytyčených a výše uvedených cílů práce byl používán teoretický i praktický přístup ke studiu zvolené problematiky, čemuž odpovídá také její struktura. Práce se skládá ze dvou ucelených a současně vzájemně propojených částí, úvodní teoretické části a části obsahující praktické studium české politické kultury, občanské společnosti a demokracie.

Úvodní teoretická část pojednávající o základním pojmovém aparátu představuje základní pojmy jako politická kultura, občanská společnost a demokracie a nastiňuje vzájemné vztahy mezi nimi. Je-li řeč o politické kultuře, nelze nezmínit dnes již klasickou koncepci politické kultury amerických politologů G. Almonda a S. Verby, kteří ve své slavné práci „*The Civic Culture*“ rozlišili tři typy politické kultury: provinční, poddanskou a participační. Nedílnou a podstatnou součástí tohoto teoretického úvodu je rovněž obecné představení základních teorií demokracie, klasické liberální demokracie, jak ji prezentovali ve svých dílech J. S. Mill a A. de Tocqueville, a Schumpeterovy teorie elitní demokracie. Obsah celé teoretické části tvoří vhodný teoretický rámec

pro následné praktické studium české politické kultury a zejména pro následné posouzení jejího vlivu při formování praktické podoby demokracie v ČR po roce 1989, resp. ne/naplnění základních premis výše uvedených teoretických konceptů demokracie v praxi.

Pro zpracování úvodní teoretické části byly využity díla zahraniční i české provenience. Primárními zdroji zahraniční provenience byly následující monografie: „*The Civic Culture*“ autorů G. Almonda a S. Verby, „*Úvahy o vládě ústavní*“ od J. S. Milla, „*Demokracie v Americe*“ A. de Tocquevilla a dílo „*Kapitalismus, socialismus a demokracie*“ J. A. Schumpetera. Z děl české provenience zmiňme publikaci českého odborníka na politickou kulturu M. Skovajsy s příznačným názvem „*Politická kultura*“ či knihy „*Politická sociologie: politika a identita v proměnách modernity*“ sociologa K. Müllera a „*Teorie demokracie*“ P. Svenssona.

Praktická část práce se skládá ze dvou hlavních kapitol. První kapitola je věnována stručné analýze vývoje české politické kultury od 19. století, kam sahají kořeny české politické kultury, do přelomového roku 1989. Tato kapitola se soustředí zejména na období první Československé republiky a éru komunistického režimu, neboť tradice těchto dvou období jsou z hlediska české politické kultury považovány za nejvýznamnější. V rámci této kapitoly jsou definovány dlouhodobě se utvářející charakteristické rysy a tzv. stereotypy české politické kultury do roku 1989.

Druhá kapitola praktické části, s ohledem na vytyčené cíle práce stěžejní, pojednává o analýze české politické kultury po roce 1989, o budování občanské společnosti po roce 1989, její proměně během posledních dvou desetiletí, a jejich vlivu na podobu demokracie v ČR. V rámci této kapitoly jsou definovány aspekty české politické kultury po roce 1989. V souvislosti s analýzou občanské společnosti jsou představeny dva odlišné pohledy na roli občanské společnosti v demokracii zosobněné V. Havlem a V. Klausem, charakteristické rysy

občanské společnosti a podoba českého intermediárního systému se zaměřením na politické strany, občanská sdružení a další intermediární subjekty. Klíčovými tématy této analýzy jsou míra participace občanů, jejich zájem o věci veřejné, jejich důvěra vůči politické sféře a jejich účast a důvěra v aktivity organizací občanské společnosti či politických stran.

Výsledky této analýzy jsou využity v závěrečné části této kapitoly i celé práce, v níž je posuzován praktický vliv české politické kultury při utváření podoby demokracie v ČR po roce 1989, čímž je dospěno k hlavnímu cíli této práce. Prostřednictvím srovnání praktického fungování demokracie s teoretickými koncepty demokracie představenými v úvodní teoretické části (viz výše) je zodpovězena otázka, jak reálné fungování demokracie odpovídá či neodpovídá jednotlivým teoretickým představám o demokracii, i otázka, zda současná demokracie ČR trpí nějakými výraznějšími deficity a pokud ano, do jaké míry je to vlivem české politické kultury.

Při zpracovávání praktické části práce byly používány zejména odborné publikace věnující se problematice politické kultury a občanské společnosti v historii i současnosti. Zmíňme například v práci hojně citovanou studii českého politologa L. Cabady „Aspekty české politické kultury“ z knihy „*Politický systém České republiky. Historie a současnost*“ či knihu „*Vytunelovaná demokracie*“ politologa J. Pehe. Dále byly využívány různé sociologické studie a výzkumy veřejného mínění.

V závěru práce jsou shrnuty hlavní argumenty práce a zodpovězeny zde uvedené otázky.

2 TEORETICKÝ ÚVOD DO PROBLEMATIKY POLITICKÉ KULTURY, OBČANSKÉ SPOLEČNOSTI A DEMOKRACIE

Cílem této teoretické části práce je seznámit čtenáře se základními pojmy a koncepty, se kterými bude v této studii často operováno. Jedná se o koncepty politické kultury, občanské společnosti a demokracie, které se nyní pokusíme na následujících několika stranách definovat, neboť objasnění jejich významu a pojetí je klíčové pro pochopení celé práce i uváděné problematiky.

2.1 Vymezení konceptu politická kultura

Politická kultura je pojem, který je užíván v mnoha různých souvislostech. Používá se na jedné straně pro hodnocení jedinců a způsobů jejich vystupování a vyjádření v politice, na straně druhé pro hodnocení významných politických postav či pro hodnocení odlišných skupin obyvatel. V tomto ohledu pojem vyjadřuje subjektivní postoje jednotlivců opírající se o politický postoj a dojem. V jiné souvislosti představuje výsledek určitého sociologického nebo psychologického pozorování nebo výzkumu veřejného mínění. Pojem politické kultury může být tedy spjat se subjektivním hodnocením, s reakcí na nějaké chování, s politickou situací, s formou vnějšího projevu občana nebo větší skupiny lidí a s veřejným míněním (Škaloud, 2000: 29). Politická kultura může být zkoumána ve vztahu k celému národu, jednotlivým sociálním nebo etnickým skupinám, politickým, ekonomickým nebo uměleckým elitám i jiným skupinám. Politická kultura zároveň představuje určitý souhrn vlastností nezávisle na dané skupině vztahující se k pojmům politika a kultura, přičemž primárním pojmem je v tomto vztahu politika jako celek, zatímco kultura je chápána v tomto kontextu jen jako část kultury (Škaloud, 2000: 38-39). Jak vidíme, pojem politická kultura je používán velmi často i v mnoha různých souvislostech, pokusme se proto nyní tento termín konceptualizovat.

Definovat pojem politická kultura je však velmi obtížné, ba dokonce nemožné. To je dáno výše zmíněným různorodým chápáním pojmu i tím,

že autoři zabývající se politickou kulturou vymezují pojem „politická kultura“ každý jiným způsobem (viz níže) a neexistuje tedy žádná všemi přijímaná definice politické kultury. To však neznamená, že se nemůžeme pokusit pro účel této práce termín politická kultura definovat. Vzhledem k tomu, že tento koncept je ústředním pojmem této práce, je dokonce nutné si ho v úvodu vymežit a čtenáři představit, jak bude v rámci této práce chápán. Než tak učiníme, zmíníme některé příklady definic tohoto konceptu, které nejlépe vystihují politickou kulturu vzhledem k cíli této práce. Na základě těchto definic se posléze pokusíme o vlastní vymezení konceptu politické kultury.

Podle E. Pecky politická kultura *„představuje souhrn poznatků, hodnot, preferencí a symbolů, které vytvářejí dispozice pro politické jednání v konkrétních politických a sociálních vztazích“* (Pecka, 2010: 33). J. Škaloud definuje politickou kulturu jako *„kvalitu politického chování občanů a jejich politických představitelů a zástupců v řízení státních záležitostí, v překonávání těžkostí a konfliktních situací, v uspokojování zájmů a potřeb občanů, ve vytváření vzájemných vztahů mezi nimi, ve fungování politického systému a návaznosti jednotlivých prvků tohoto systému“*. Kvalitou politického chování má na mysli schopnost diskuse s partnery i s protivníky a to i v případě, že partner či protivník není zcela schopen nebo ochoten se této diskuse účastnit. Přitom upozorňuje, že politická kultura není něčím trvale utvořeným a ideálně fungujícím, nýbrž něčím, co je třeba neustále rozvíjet, podporovat, vychovávat a kultivovat. Politická kultura je rozdílná v různých zemích, v různých skupinách obyvatel i na úrovni jednotlivce (Škaloud, 2000: 42).

Klasici ve výzkumu politické kultury G. Almond a S. Verba uvedli ve své práci *„The Civic Culture“*, že *„Občanská kultura je smíšenou politickou kulturou. Kulturu zdůrazňující racionální participaci v rámci vstupů do politických struktur můžeme označit jako „racionálně-aktivistický“ model politické kultury. Občanská kultura sdílí mnohé s tímto racionálně-aktivistickým modelem, ve skutečnosti je to taková kultura plus*

ještě něco. Občanská kultura je v první řadě věrná participační kultuře. Důležitější je skutečnost, že v občanské kultuře se participační politické orientace kombinují, nikoliv nahrazují, se subjektivními a parochiálními politickými orientacemi. Udržení těchto tradičnějších postojů (pozn. autora: tradičními postoji je myšlena důvěra v ostatní lidi a sociální participace všeobecně) a jejich spojení s participačními orientacemi vede k vyvážené politické kultuře, ve které politické aktivity, účast a existence racionality jsou vyvážené pasivitou, tradičností a oddaností k parochiálním hodnotám“ (viz více níže) (Almond – Verba, 1963: 29-30). Teoretik M. Skovajsa zabývající se systematicky politickou kulturou v českém prostředí uvádí, že jádrem obsahu společného všem definicím politické kultury je „politická kultura ve smyslu subjektivní stránky politického jednání“ (Skovajsa, 2006: 32).

Nejblíže k chápání politické kultury ve vztahu k této práci je pojetí charakterizované teoretikem J. Škaloudou, příp. E. Peckou. Politická kultura tedy je chápána ve vztahu k této práci jako určité hodnotící kritérium kvality politického chování občanů i jejich politických představitelů a zástupců v řízení státních institucí, resp. politických elit, v různých situacích veřejného života, v uspokojování zájmů a potřeb občanů, ve fungování politického systému a v utváření vzájemných vztahů mezi občany i vztahů mezi občany a politickými elitami. Politická kultura vyjadřuje soubor poznatků, hodnot, preferencí a symbolů vytvářejících subjektivní postoj občanů jako jednotlivců k politickému jednání v určitých politických a sociálních vztazích a utvářejících politické jednání samotných politických elit. Politická kultura není trvale daná, fixní, naopak představuje něco, co je třeba neustále rozvíjet. To je jeden z důvodů, proč je třeba politickou kulturu zkoumat.

2.2 Typologie politické kultury

Pro orientaci ve studiu politické kultury je vhodné zmínit základní přístupy ve zkoumání tohoto konceptu. K tomu využijeme klasifikaci odborníka na problematiku politické kultury, M. Skovajsy, který rozlišil

následující čtyři proudy: objektivistický makropřístup, objektivistický mikropřístup, interpretativní mikropřístup a konfigurační přístup. Objektivistický makropřístup se zaměřuje na vzájemné vazby mezi kulturou a politickou i sociální strukturou. Oborově odpovídá kvantitativní empirické politické vědě a sociologii. Objektivistický mikropřístup se soustředí na vztah mezi osobností a jednáním. Jeho oborovým zázemím je sociální psychologie a psychologická antropologie. Interpretativní mikropřístup se snaží proniknout hluboko do kultury, kterou chápe jako bohatě strukturovaný soubor sociálních významů. Tento přístup je spřízněn se zkoumáním politické kultury v historii a s kvalitativními směry v politologii a sociologii. Konečně konfigurační přístup tematizuje kulturu holisticky, tzn., že zahrnuje do politické kultury nejen subjektivní prvky ale i jednání. Její rysy odvozuje z jejího zakotvení v celkovém životním způsobu společnosti na základě empirického pozorování, znalosti jejího historického vývoje nebo stanovením předem daných kulturních souborů tvořených postoji a jednáním. Tento přístup se objevuje napříč společenskovědními obory (Skovajsa, 2006: 35-36).

Hlavní proud ve výzkumu politické kultury představuje objektivistický mikropřístup. Nejčastěji je využíván kvantitativní sociologií a politickou vědou. Hlavními představiteli tohoto přístupu je G. Almond a S. Verba, dále pak R. Inglehart či R. Putman (Skovajsa, 2006: 36). Slavná studie G. Almonda a S. Verby „*The Civic Culture*“ nejlépe reprezentuje objektivistický mikropřístup, proto této koncepci bude věnována větší pozornost. Smyslem knihy *The Civic Culture* bylo přispět k empirické teorii demokracie, k poznání podmínek stability demokratického systému. Základní jednotkou politické kultury jsou kognitivní, afektivní a hodnotící orientace (Skovajsa, 2006: 77-78). Kognitivní orientace jsou takové, které se orientují na znalosti politických cílů a přesvědčení. Afektivní orientace představují cítění sounáležitosti, přání dosahovat určitých politických cílů. Hodnotící orientace pak

představují soudy a názory o politických cílech a výsledcích politického procesu (Pecka, 2010: 33).

Výše zmíněné orientace se vztahují k tzv. „politickým objektům“, přičemž G. Almond s S. Verbou rozlišili následující čtyři typy politických objektů: systém jako celek, politicky jednající jedinec a objekty vstupové (vstup/input) a výstupové (výstup/output). Při definování těchto politických objektů se jejich autoři inspirovali systémovou teorií o politickém systému představujícího na národní úrovni ustavenou strukturu vzájemně se ovlivňujících rolí. Funkcí vstupových objektů je přijímat od společnosti požadavky na provedení politických rozhodnutí a předávat je politickému systému. Funkcí výstupových objektů je uskutečňovat ve společnosti politická rozhodnutí přijatá systémem. Politická kultura je v jejich pojetí spjata s národem či státem, nikoli s jednotlivci. Rozlišení politických orientací a politických objektů, zejména úrovně *input* a *output*, tvoří základ pro typologii politických kultur G. Almonda a S. Verby poprvé formulované v *The Civic Culture*. Tato typologie představuje jejich nástroj analýzy politických kultur, který hraje klíčovou roli v jejich úvahách o vztahu mezi politickou kulturou a demokracií (Skovajsa, 2006: 78-80).

Nejstarším typem politické kultury je politická kultura parochiální. Jedná se o kulturu typickou pro tradiční, nemoderní společnosti, v nichž jsou lidé politicky naivní a o politice neinformovaní, neboť se zabývají záležitostmi své bezprostřední komunity, v níž se vše řeší tváří v tvář (Klicperová-Baker – Feierabend a kol., 2007: 20). Tyto společnosti jsou charakteristické neexistencí specializovaných rolí. Takové společnosti se opírají spíše o city a tradiční hodnoty než o kognitivní orientaci (Pecka: 2010: 36-37). Tato absence orientací k politickým objektům může být způsobena tím, že se společnost nachází na nízkém stupni sociálněpolitického vývoje a vlastní politický systém se v ní v důsledku nedostatečné vnitřní diferenciací ne vytvořil. Jiným důvodem může být socializace jedince orientujícího se na nepolitické struktury ve svém bezprostředním okolí, které zůstaly zachovány i ve vysoce

diferencovaných systémech. Parochiální jedinec vůči systému necítí žádné závazky, na druhé straně od systému nic neočekává (Skovajsa, 2006: 80-81).

Poddanská politická kultura je charakteristická tím, že členové společnosti jsou si vědomi podstaty politiky, vlády a své podřízenosti, kterou chápou jako nevyhnutelný úděl. Vzhledem k jejich podřízenosti ve vztahu k nadřízené politické instituci není složité je k poslušnosti přesvědčit či donutit (Klicperová-Baker – Feierabend a kol., 2007: 20). Tento typ se orientuje zejména na výstupy politického systému, oproti tomu specifické vstupy do systému a aktivní účast jednotlivce jsou nulové. Ke specializovaným vládním institucím mají citový a zároveň pasivní vztah. Buď jsou na ni hrdi, nebo je nenávidí, hodnotí je jako legitimní nebo nelegitimní (Pecka, 2010: 37). Také se orientuje na systém jako celek, oproti tomu nevyvinuté bývají orientace k vlastnímu já jako subjektu politického jednání. Typicky se vyskytuje v prostředí absolutistického a post-absolutistického státu (Skovajsa, 2006: 81-82).

Participační politická kultura je reprezentována moderní kulturou, jejímž prototypem je občan, který se zajímá o společenské dění, je informovaný, politicky aktivní, přesvědčený o vlastní úspěšnosti, tedy „homo politicus“. Takový občan si vynucuje od politického systému pozice, prostřednictvím kterých se může podílet na společenském dění, účastnit se rozhodování a přispívat ke vstupům do politického systému, obvykle jako člen zájmové skupiny nebo politické strany (Klicperová-Baker – Feierabend a kol., 2007: 20-21). V takové kultuře jsou tedy plně rozvinuty orientace ke všem typům politických objektů. Tento typ kultury odpovídá jednomu ze specifíků demokratického politického systému, kterým je aktivní role občanů v politickém procesu. Nutno však zdůraznit, že participační politická kultura tvoří jen část kulturních základů demokracie (Skovajsa, 2006: 82).

Politickou kulturu vyznačující se vyváženou přítomností všech tří kulturních typů, parochiálního, poddanského i participačního, nazvali

G. Almond a S. Verba občanskou kulturou. Občanská kultura tvoří kulturní základnu stabilní demokracie,¹ která vyžaduje, aby v politické kultuře, která jí poskytuje zázemí a podporu, byly v dostatečné míře zastoupeny participační orientace (Skovajsa, 2006: 83). V občanské kultuře se tedy mísí občanský aktivismus s tradičními postoji. Participační dimenze občanské kultury spočívá v tom, že lidé o politice vědí, informují se o ní a do určité míry na ní participují. Poddanská dimenze se projevuje tím, že se lidé řídí zákony a to i tehdy, kdy s nimi nesouhlasí. Na druhé straně jsou záležitosti, o kterých lidé nepřemýšlejí a nepletou se do nich, v tomto aspektu se projevuje dimenze parochiální. K vyvážené politické kultuře tedy přispívá fúze tradičních postojů s participačními orientacemi (Klicperová-Baker – Feierabend a kol., 2007: 21).

G. Almond a S. Verba totiž odmítají tzv. racionálně-aktivistický model demokracie kladoucí důraz na maximální podíl občanů na politickém rozhodování. Občanský aktivismus v maximální možné intenzitě dle jejich názoru může destabilizovat nebo dokonce rozbít politický systém. Z tohoto důvodu má být politický systém vyvažován také parochiálními a poddanskými orientacemi, které vypovídají o pocitu důvěry ke spoluobčanům či o určité míře respektu k rozhodnutím státních institucí (Skovajsa, 2006: 83).

Teorie politické kultury, jak ji předestřeli G. Almond a S. Verba, je všeobecně přijímaná a kladně hodnocená. Jejím nedostatkem je však skutečnost, že nereflktuje některé jevy moderního života, jakými je například odcizenost, tedy znechucení, rozčílení a únava z politiky. Z tohoto důvodu I. Feierabend rozšířil původní typy politické kultury G. Almonda a S. Verby o politickou kulturu alienační. Jedná se o kulturu takových členů společnosti, kteří zavrhnou politický systém jako celek nebo nějakou jeho část, jsou cyničtí, zklamaní a unavení politikou. Politické praktiky v nich vyvolávají pocity špíny, zla a korupce. Nutné však

---

¹ Nutné podotknout, že demokracii G. Almond a S. Verba nikde konkrétně nedefinují (Skovajsa, 2006: 83).

podotknout, že odcizený či apatický člověk má nutně politické znalosti, je informovaný a tím se odlišuje od člověka provinciálního (Klicperová-Baker – Feierabend a kol., 2007: 21). Tento typ politické kultury je zde zmíněn pouze okrajově, avšak záměrně, neboť fenomén odcizení je v moderních společnostech velmi aktuální.

2.3 Vymezení konceptu občanská společnost

Politická kultura je úzce spjata s konceptem občanské společnosti, jenž v této práci představuje významnou kategorii, s kterou bude v práci hojně operováno. Z tohoto důvodu považuji za nutné si pojem občanské společnosti vymežit.

Pojem občanská společnost je tvořen empirickou i normativní dimenzí. Nutno však poznamenat, že obě tyto perspektivy nelze od sebe oddělit, neboť se vzájemně prolínají a doplňují. Jedná se o pojem, který označuje sociální a institucionální strukturu, jejímž posláním je naplňovat naše jistá očekávání a hodnoty (Müller, 2008: 77). Jinými slovy představuje kvalitu sociálních vztahů a jistou společenskou strukturu, která tuto kvalitu uskutečňuje (Müller, 2002: 16). V užším pojetí, které M. Skovajsa označuje jako základní, lze definovat občanskou společnost také jako oblast lidského sdružování neformálního nebo formálního charakteru, hnutí a iniciativ, spolků, společností, církví, asociací, svazů, klubů, sborů, nadací a dalších subjektů usilujících o naplnění rozmanitých cílů (Skovajsa, 2010b: 63).

V historicko-filozofickém kontextu se můžeme setkat s různými pojetími občanské společnosti, počínaje Cicerem v antice přes tradici J. Locka², Ch. L. Montesquieuho³ a G. W. F. Hegela⁴ po pojetí

---

² J. Locke je původcem myšlenky nepolitické dimenze společnosti. Zdůrazňuje roli nepolitického života, který má být podle jeho názoru pod ochranou politické moci, nikoli pod jejím řízením (Müller, 2002: 32).

³ Ch. L. Montesquieu přichází s představou o politicky organizované společnosti, která je omezena právem a striktním oddělením moci výkonné, zákonodárné a soudní. Společnost tedy definuje na rozdíl od J. Locka politicky, avšak s důrazem na existenci sdílených občanských ctností, které znamenají upřednostňování veřejného zájmu před vlastním (Müller, 2002: 30-37).

⁴ V pojetí G. W. F. Hegela je občanská společnost sférou mezi rodinou a státem, kde hraje klíčovou úlohu samoregulující se ekonomika (Müller, 2002: 37-38).

demokratické veřejnosti Alexise de Tocquevilla⁵ či pojetí trhu Fridricha Augusta Hayeka⁶. Tato historicko-filozofická pojetí jsou pro studium občanské společnosti v politické sociologii velmi podnětná, avšak vzhledem k možnému rozsahu této práce i jejímu cíli nebudou zde tato pojetí podrobena podrobnější analýze. Pro účel této práce bude oproti tomu přínosnější zaměřit se na současná chápání občanské společnosti.

V obecné rovině lze koncept občanské společnosti chápat jako problém vztahu soukromé a veřejné sféry. Současná pojetí občanské společnosti řeší charakter vztahů mezi sférou politického rozhodování, sférou trhu a sférou občanské veřejnosti. Z empirické perspektivy lze odlišit dva základní přístupy, sociokulturní a redukcionistický, resp. ekonomický,⁷ přičemž v rámci tohoto přístupu K. Müller rozlišuje levicové pojetí⁸ a pravicové pojetí⁹. V této práci bude nahlíženo na koncept

---

⁵ Na tradici Ch. L. Montesquieuho navazuje myslitel A. de Tocqueville, který Montesquieuho požadavek dělby moci rozšiřuje o požadavek decentralizace správy. Významnou roli v této tradici hrají různá nezávislá politická a občanská sdružení, jejichž úkolem je prosazovat politické cíle, zachovávat svobodu občanů a tím udržovat rovnováhu mezi občanskou a politickou sférou i politickou sférou kontrolovat (Müller, 2002: 55-61).

⁶ Politická filosofie F. A. Hayeka se vztahuje k tržnímu řádu a jeho zdůvodnění. Hayek přišel se dvěma důležitými myšlenkami souvisejícími se společností. Podle Hayeka je žádoucí ve společnosti absence společných cílů, neboť úkolem tržního řádu je umožnit rozdílným jednotlivcům, aby si byli navzájem užiteční. Tato myšlenka je založena na tezi, že intelektuálního pokroku společnosti může být dosaženo pouze prostřednictvím nezávislého a svobodného myšlení. Podobně nežádoucím jevem ve velké společnosti je solidarita, neboť brání implementaci tzv. abstraktivních pravidel, která tvoří tržní řád. Jedná se o pravidla zpochybňující společné cíle, umožňující smíření různých účelů a držící pohromadě velkou společnost. Tato pravidla, jejichž úkolem je zaručovat zvyšování šancí, má stanovovat zákonodárce a vláda má vynucovat jejich dodržování (Müller, 2002: 61-67).

⁷ Redukcionistické, resp. ekonomické, pojetí občanské společnosti se inspiruje K. Marxem, který vycházel zejména z klasické politické ekonomie G. W. F. Hegela. Marx chápe občanskou společnost jako výsledek historického vývoje a stát pojímá jako donucovací instituci, která odráží a rozvíjí konkrétní, historicky dané zájmy občanské společnosti. Interpretace Marxe je však redukcionistická v tom aspektu, že podceňuje ostatní formy společenského života a struktury občanské společnosti zcela podřizuje ekonomické dimenzi (Müller, 2002: 71).

⁸ Levicové redukcionistické pojetí čerpá z tradiční marxistické představy kooperativní ekonomiky a bezkonfliktní společnosti, z nepolitické správy všech záležitostí a z možnosti regulace bez vzniku konfliktů, kterou umožní odstranění třídního konfliktu. Z toho vyplývá, že levicoví redukcionisté redukují společenské konflikty na konflikty ekonomické. Představiteli levicového redukcionismu jsou utopističtí a levicově orientovaní myslitelé, zejména státního socialismu a komunismu (Müller, 2002: 71).

⁹ Pravicoví neboli kapitalističtí redukcionisté zastávají názor, že trh je autonomní, tudíž si vystačí s minimem politiky. Jejich klíčovým požadavkem je minimální role státu jen jako „nočního hlídače“. Oproti tomu nejdůležitější roli hrají v tomto pojetí podnikatelé a jejich činnost. Základem je konkurenční prostředí mezi podnikateli, jejichž cílem je posílit svou pozici na trhu, což zpětně přispívá k maximalizaci možností pro všechny. V tomto pojetí je tedy jedinou a nejžádanější věcí trh, který je všudypřítomný, neboť prostřednictvím trhu je umožněna maximalizace možností a voleb. Představiteli tohoto pojetí jsou libertariáni (Müller, 2002: 72).

občanské společnosti ze sociokulturní perspektivy, což je dáno povahou zpracovávané problematiky, a to skrze tzv. maximalistické pojetí (Müller, 2008: 83).

Maximalisté považují za hlavní formy občanské společnosti politickou veřejnost a trh, chápou tedy občanskou společnost jako nevládní sféru. Občanskou společnost tvoří dle jejich názoru mimostátní instituce, které zahrnují tržní hospodářství s jeho institucemi, veřejné mínění, politické strany, veřejné a soukromé asociace a různé formy spolupráce společnosti vytvářející vztahy důvěry (Müller, 2008: 83-84). Jinými slovy pojmají občanskou společnost jako sféru mimo rodinu a stát, která zahrnuje trh a oblast sdružování zaměřeného na jiné cíle, než je zisk, a jiné občanské aktivity (Skovajsa, 2010b: 70). Představiteli tohoto pojetí je například Charles Taylor a John Keane. Z českých osobností je možné do této skupiny zařadit například Petra Pitharta, Františka Šamalíka a Václava Havla (Müller, 2002: 68).

V rámci sociokulturního přístupu lze nahlížet na občanskou společnost také skrze generalistické pojetí¹⁰ a minimalistické pojetí¹¹ (Müller, 2008: 83). V této souvislosti se naskýtá otázka, proč je v této práci občanská společnost pojmána právě maximalisticky. Generalistické pojetí je nevhodné, protože se svým významem zahrnujícím i vládní sféru blíží termínu demokracie. Tyto pojmy je však nutné rozlišovat, přestože

---

¹⁰ Generalisté označují pojmem občanská společnost celou společnost či politický systém zahrnující výkon politické moci v souladu se zákony, volný trh, sociální pluralismus, sféru veřejné diskuze o politických rozhodnutích apod. (Skovajsa, 2010b: 69). Podle generalistů tedy zahrnuje občanská společnost kromě občanské veřejnosti také tržní hospodářství a omezenou a odpovědnou vládu jako veřejnou autoritu. V určitém smyslu chápou pojem občanské společnosti jako konkurenční k pojmu demokracie, což vysvětlují tak, že termín občanská společnost na rozdíl od termínu demokracie lépe zahrnuje a realističtěji specifikuje podmínky své existence. Mezi představitele tohoto pojetí patří například Ernest Gellner nebo Víktor Pérez-Díaz (Müller, 2008: 83).

¹¹ Minimalisté definují občanskou společnost jako sféru či subsystém společnosti, který je analyticky a zčásti také empiricky oddělen od sféry politiky a ekonomiky (Müller, 2008: 84). V tomto pojetí tedy představuje občanská společnost sféru mimo rodinu, stát i trh zahrnující organizované i neorganizované formy občanské aktivity nesoustředící se na dosažení zisku, tzn. různé občanské organizace, sociální hnutí a tzv. veřejnou sféru (Skovajsa, 2010b: 70). Předpokládá zralé veřejné mínění, bohatý občanský život, identifikaci občanů s veřejnými institucemi, zájem o obecné blaho a úctu k právu. Důraz je kladen na zažité tradice, normy, hodnoty a sdílené mravy, které ovlivňují myšlení a jednání každého člena společnosti (Müller, 2002: 69). Současnými představiteli tohoto pojetí je například Jeffrey Alexander, Jean Cohen, Jürgen Habermas či Edward Shils (Müller, 2008: 84; Müller, 2002: 69).

spolu bezpochyby úzce souvisí (viz níže). Oproti tomu minimalistický přístup je významově příliš úzký, neodrážející skutečnou a reálnou povahu dnešní společnosti, kterou nelze od politické (nevládní) sféry a ekonomiky striktně oddělit.

Z normativního hlediska je občanská společnost v současnosti považována za nezbytnost, bez které může demokracie fungovat jen stěží. V rámci normativního pohledu existuje mezi sociálními vědci větší shoda než v případě empirického hlediska. Reálným výsledkem této shody je formulace čtyř základních funkcí ve vztahu občanské společnosti a státu. Jedná se o funkci ochrannou, legitimizační, participační a integrační (Müller, 2008: 91-92).

Občanská společnost by měla představovat prostor pro neomezené a nezávislé shromažďování lidí, čímž vytváří ochranný val proti možné rozpínavosti státní moci včetně moci demokratické. Tato hodnota občanské společnosti vychází ze zkušenosti, že každá moc má tendenci k centralizaci a pouhá soutěž politických stran není pro demokracii dostatečná (Müller, 2008: 92). Z této funkce občanské společnosti vyplývají určitá očekávání. Podle Taylora je od občanské společnosti očekávána buď existence volných sdružení nezávislých na státní moci, nebo dokonce že společnost jako celek bude sama strukturovat a koordinovat prostřednictvím nezávislých asociací své jednání (Müller, 2002: 28-29).

Legitimizační funkce spočívá v tom, že občanská společnost díky tomu, že je nezávislá a autonomní, vytváří společenské zdroje politické moci, čímž legitimizuje stát a jeho vládu. Tato funkce vychází z principu, že moc státu je legitimní pouze tehdy, pokud má důvěru občanů. Nezávislá občanská společnost vytváří veřejné mínění, které je pro politickou moc závazné. Aby bylo možné takové veřejné mínění vytvořit, musí občanská společnost představovat prostor pro hledání, pojmenovávání a ověřování společenských hodnot, zájmů a priorit, které ospravedlňují demokratický stát a jeho vládu. Význam tohoto prostoru

spočívá také v tom, že zde dochází k selekci zájmů a hodnot (Müller, 2008: 93).

Občanská společnost by měla zároveň vytvářet prostor pro participaci občanů na správě věcí veřejných, jinou než jakou zajišťuje existence samotných politických stran. Široká občanská participace tak může přispět k větší kvalitě demokratického politického systému. Kontakt občanů s veřejnou správou či přístup k procesu politického rozhodování umožňuje a usnadňuje decentralizace politického systému (Müller, 2008: 94).

Neméně důležitou hodnotou občanské společnosti je integrační funkce, která je založena na tom, že lidé si díky svým zkušenostem uvědomují, že pokud chtějí něčeho dosáhnout či prosadit nějaký svůj zájem, musí se spojit s dalšími osobami, které chtějí dosáhnout či prosadit také takový cíl. V užším smyslu se tím vytvoří pocit sounáležitosti s určitou skupinou a v širším smyslu se utvoří pocit loajality k celé společnosti i politickému systému, ve kterých mohou prosazovat své partikulární zájmy (Müller, 2002: 29-30).

Jak K. Müller správně upozorňuje, aby občanská společnost skutečně naplňovala tyto funkce, musí existovat vyžralá občanská politická kultura charakteristická smyslem pro zájmovou a názorovou pluralitu. S tím souvisí předpoklad existence autonomní, tolerantní, odpovědné občanské společnosti, která je schopná kompromisu či dohody a úcty k zákonům (Müller, 2002: 30).

2.4 Vymezení konceptu demokracie

Koncept demokracie je pro tuto práci klíčový podobně jako výše zmíněné koncepty, proto je důležité si i tento pojem blíže charakterizovat. Slovo demokracie pochází z řeckého slova démokratiá, které vzniklo spojením dvou řeckých výrazů démos – lid a kratein – vládnout. Demokracie tedy představuje vládu lidu. Otázkou je, jak „vládu lidu“ interpretovat. Na tuto otázku však nalezneme celou řadu odpovědí (Kopeček – Hloušek, 2007: 15). Demokracie je sporný pojem, který se

neustále mění. Neexistuje jediná autoritativní pravda, neboť o významu tohoto pojmu se vede neustálá diskuze a konfrontace protichůdných argumentů¹² (Svensson, 1995: 8).

Výsledkem této nejednoty ve vymezení demokracie je existence rozmanitých teorií demokracie. Cílem této práce samozřejmě není představit zde kompletně všechny existující teorie demokracie. Avšak s ohledem na téma i účel práce se zaměříme na dvě významné teorie demokracie: klasickou liberální demokracii a demokratické elitářství. Charakteristika těchto teorií nám vytvoří vhodný analytický rámec pro pozdější analýzu stavu demokracie v ČR.

2.4.1 Klasická liberální teorie demokracie

Liberální demokracie představuje normativní ideál zastupitelské demokracie, jenž se rozvinul v politickém myšlení, které vychází z liberalismu.¹³ Samotná koncepce liberální demokracie se vyvinula

---

¹² V této souvislosti hovoří italský politolog G. Sartori o zatemnění pojmu demokracie, ke kterému podle Sartoriho došlo v důsledku bezprecedentního stupňování terminologického a ideologického zkreslování pojmu demokracie. Rozklad klasické teorie demokracie podle Sartoriho názoru způsobily některé současně působící intelektuální proudy. Jedním z těchto proudů byla doktrína, podle které jsou slova jako konvence, proto i všechny definice jsou zcela libovolné. Dále intelektuální proud vycházející z představy o osvobození se od hodnot, která namísto oddělení hodnocení od popisu zapříčinila přílišné obhajování hodnot v teorii demokracie. Klasickou teorii demokracie rovněž oslabil intelektuální směr nazývaný behavioralismus, který vytvořil „empirickou teorii“ demokracie (v protikladu k „normativní teorii“ demokracie). Problém představuje hranice mezi těmito teoriemi, neboť jak poznamenává G. Sartori, reálná demokracie nemůže být nikdy totožná s ideální demokracií, což je dáno tím, že demokracie představuje výsledek interakcí ideálu a reality. Normativní teorie demokracie slouží k porovnání reálného stavu demokracie s ideálním stavem demokracie (Sartori, 1993: 6-10).

¹³ Za zakladatele liberalismu je považován John Locke. Vychází z jisté představy o společnosti. Podle jeho názoru se lidé před vstupem do občanské, resp. politické, společnosti nacházejí v tzv. přirozeném stavu, přičemž již zde jsou vybaveni některými přirozenými právy (na život, na soukromé vlastnictví a na svobodu). Společnost a stát jsou umělé konstrukce, které si rozumní jedinci vybudovali na ochranu svých zájmu, zejména své svobody, a to na základě jakési společenské smlouvy. Úkolem státu je chránit svobodu a přirozená práva jeho občanů. J. Locke se zabýval též problematikou optimální podoby politických institucí. Lockova představa je taková, že si občané zvolí politické zástupce, kteří budou tvořit parlament přijímající zákony. Mezi mocí a ovládanými musí existovat konsenzus. Zde je vidět předobraz klasické liberální zastupitelské demokracie. Do tradice liberální demokracie vnesl J. Locke také klíčovou zásadu dělby moci. Nejdůležitější je podle J. Locka moc zákonodárná, dozor nad prováděním zákonů činí moc výkonná a nezávislou moc představuje moc federativní, do jejichž kompetencí spadají otázky zahraniční politiky a mezinárodní bezpečnosti státu. Na Lockovu teorii dělby moci navázal Ch. L. Montesquieu, který rozdělil moc na moc zákonodárnou, výkonnou zahrnující i Lockovu moc federativní a nově nezávislou moc soudní. Montesquieu také zásadně přispěl k vypracování pojetí právního státu, které je součástí všech liberálních teorií demokracie (Hloušek, 2007: 58-62). Tito raní liberálové nebyli zároveň demokraty, avšak některé jejich

v průběhu 18. a 19. století postupným spojováním liberálních a demokratických myšlenek. Vznikly dvě normativní varianty liberální demokracie, které C. B. Macpherson a D. Held nazývají protektivní a vývojovou demokracií (Kopeček – Hloušek, 2007: 25).

Protektivní demokracie se inspirovala lockovskými myšlenkami o odpovědnosti vlády za ochranu přirozených práv občanů. Klíčovým prvkem je zajištění svobody člověka. K jejím základním charakteristickým rysům patří myšlenky dělby moci, garance politických práv občanů, oddělení státu a občanské společnosti založené na soukromém vlastnictví a tržní ekonomice. Hlavními představiteli této koncepce je Jeremy Bentham a James Mill. Vývojová demokracie oproti protektivní demokracii klade důraz na rovnost občanů, která má doplňovat Lockův důraz na svobodu individua. Zajištění rovnosti ve společnosti však předpokládá aktivnější roli státu. Klíčovými osobnostmi vývojové demokracie jsou John Stuart Mill a Alexis de Tocqueville, na jejichž koncepci se nyní zaměříme (Kopeček – Hloušek, 2007: 25-26).

J. S. Mill definitivně propojil politický liberalismus se zastupitelskou demokracií. Stejně jako představitelé protektivní demokracie vycházel i J. S. Mill z utilitaristického pojetí lidské přirozenosti, pro niž je charakteristická snaha člověka maximalizovat štěstí a minimalizovat strast. Na rozdíl od J. Milla a J. Benthama nepovažoval lidskou společnost za neměnnou, ba naopak zdůrazňoval nutnost člověka a společnost rozvíjet a zlepšovat (Hloušek, 2007: 67).

J. S. Mill prosazoval specifické spojení demokracie a aktivní účasti občanů v procesu politického rozhodování, přičemž právě tento aspekt považují z hlediska našeho zkoumání za klíčový. Svrchovaná moc totiž měla být v rukou celého společenství, čímž poskytl každému občanovi možnost vyjádřit se. Upřednostňoval tedy přímou účast všech občanů na veřejné správě (Svensson, 1995: 68-69). Podle J. S. Milla je žádoucí

---

myšlenky a jimi formulované principy se staly součástí liberální demokracie, proto hovoříme o představitelích „nedemokratického liberalismu“ či „předdemokratického liberalismu“ (Svensson, 1995: 31-33).

každá i nepatrná účast ve veřejné funkci, přičemž tato účast by měla být tak rozšířená, jak jen to umožňuje úroveň všeobecného rozvoje společnosti (Mill, 1892: 52).¹⁴ S touto problematikou se pojí další aspekt, nutnost určité míry dosažené úrovně vzdělání jedince, kterou J. S. Mill zdůrazňoval, aby mohl jedinec účinně participovat na politické moci. Předpokladem plnohodnotné politické participace měla být občanská výchova, jejíž rozšíření by ve výsledku umožnilo zavedení všeobecného hlasovacího práva¹⁵ (Hloušek, 2007: 67-68). Nástrojem občanské a politické výchovy by měla být místní zastupitelstva, která mají zprostředkovávat politickou výchovu i mezi nižší vrstvy společnosti, a tím přispívat k rozvoji vzdělanosti a veřejného ducha. Participovat na obecné politice v období mezi parlamentními volbami by měli občané rovněž prostřednictvím četby novin, psaním do nich, účasti na veřejných shromážděních či skrze různorodé žádosti směřované politickým autoritám (Mill, 1992: 191-192).

J. S. Mill dále uvažoval o kritériích kvalitní vlády a správných funkcí vlády. Za hlavní podmínky, na kterých závisí dobré vládní systémy, J. S. Mill považoval kvalitu, resp. mravnost a inteligenci, lidí tvořících společnost, kterou má vláda spravovat. Definoval dvě obecná kritéria kvalitní vlády, která P. Svensson nazývá vzdělávacím a protektivním cílem. Dle vzdělávacího cíle má vláda představovat činitele národního vzdělávání, zatímco protektivní cíl se vztahuje k problematice ochrany zájmů občanů ze strany vládních institucí. Podle Milla by měla být činnost

---

¹⁴ V této souvislosti se nabízí otázka, proč J. S. Mill požadoval, aby svrchovaná moc byla v rukou celého společenství. Zřejmě nejdůležitějším důvodem, který J. S. Mill předkládá, je teze říkající, že jen samotný jednotlivec je schopen bezpečně chránit svá práva a zájmy. Toto tvrzení se zakládá na představě, že pokud jsou zastánci určitého zájmu vyloučeni z participace na moci, hrozí nebezpečí, že takový zájem bude přehlížen. Pokud by na takový zájem byl přece jen brán zřetel, bude to z jiné perspektivy (očima lidí, kterých se to bezprostředně netýká). Dalším důvodem je skutečnost, že participace aktivních občanů na moci přispívá k rozvoji veřejného mínění a k celkovému rozvoji společnosti (Mill, 1992: 36-52).

¹⁵ Z výše napsaného vyplývá, že J. S. Mill připisoval občanské výchově velký význam, přičemž tato skutečnost byla dána jeho obavou z tyranie většiny, resp. nepravé demokracie, kde početně přehlasované zájmy, názory a větší racionálnost jsou přehlíženy. Obával se nevzdělané vlády většiny, která by se skládala z jedné třídy. Za pravý typ demokracie považoval vládu se zastoupením všech prostřednictvím všech (Mill, 1992: 114). Aby bylo zabráněno ustavení nepravé demokracie, navrhoval odstupňované hlasovací právo, resp. vzdělanostní census (Mill, 1992: 121-128).

státu omezena v takovém rozsahu, aby byla každému občanovi zajištěna maximální možná svoboda. Zmiňuje například svobodu myšlení, pocitů, slova a jeho šíření, svobodu vkusu a zálib či svobodu sdružování a slučování, pokud však nezpůsobují škodu druhým (Svensson, 1995: 70, 77-78).

Pro dosažení výše zmíněných cílů vlády je podle J. S. Milla ideální zastupitelská vláda, která by vykazovala silné znaky široké, časté a bezprostřední politické participace občanů. Úkolem občanů není pouze volit, ale co nejvíce se zapojovat do politických procesů a to zejména na nižších úrovních (viz výše). Za optimální model vládnutí považuje tedy zastupitelskou demokracii, přičemž zdůraznil, že výkonná moc musí plně podléhat kontrole zákonodárné moci, zároveň však kompetence zákonodárného shromáždění musejí být omezeny. Ideál zastupitelské demokracie úzce spojoval s ideálem výchovy a vzdělávání občanů. Soudil, že politický systém zastupitelské demokracie vede občany k proaktivnímu a nepoddanému občanství (Hloušek, 2007: 68-69). Zamýšlel se však také nad stinnými stránkami zastupitelské demokracie. Obával se toho, že by se vláda dostala do rukou nevzdělaných a neschopných jedinců. A poukázal na nebezpečí, že by se nechal zákonodárny sbor ovlivnit zájmy, které jsou neslučitelné s obecným blahem společnosti (Svensson, 1995: 74-75; Hloušek, 2007: 69-70).

O rozvoj teorie liberální demokracie se zasloužil také politický myslitel Alexis de Tocqueville, který se proslavil svou knihou „*Demokracie v Americe*“. Na základě rozboru soudobého politického systému Spojených států amerických vyvodil obecnější teze o charakteru demokratického politického zřízení. Úspěšnost americké demokracie shledával v podobě amerických politických institucí a občanské kultuře. Demokracie dle jeho názoru znamená, že si lid v podstatě vládne sám a je svrchovaný. Zdůraznil, že demokracie může být funkční jen v prostředí lidské rovnosti, s čímž souvisí také nutnost vysoké sociální mobility občanů v rámci demokratické společnosti (Hloušek, 2007: 70-71).

A. de Tocqueville se rovněž zabýval podstatnými riziky demokratického politického zřízení. Obával se tyranie většiny, která by mohla omezovat práva menšinová. V souvislosti s většinovým rozhodováním a rovnostářskou povahou demokratické společnosti se obával také nivelizace společnosti, omezení nezávislého myšlení či nárůstu konformity v důsledku tlaku většinového veřejného mínění. Jako nebezpečí vnímal také přílišný individualismus demokratické společnosti, v jehož důsledku je jedinec izolován od svého okolí, což vede k rozvratu tradičních příbuzenských či sousedských vazeb (Hloušek, 2007: 71-72). V neposlední řadě se de Tocqueville zabýval problematikou vztahu mezi politickou svobodou a politickou rovností. Podle jeho názoru je žádoucí spojení svobody a rovnosti, ale zároveň si uvědomoval, že rovnost svobodu i ohrožuje, zejména politickou svobodu, práva jedince a jeho osobní nezávislost. Nebezpečí demokracie tedy shledával v tom, že politická rovnost povede k destrukci svobody jednotlivce (Svensson, 1995: 80-83).

Destrukci svobody lze podle jeho názoru zabránit prostřednictvím pevných bariér koncentrace moci (Svensson, 1995: 82). Řešení výše zmíněných rizik, nebezpečí a problémů viděl v existenci zdravé konkurence politických stran, které mají zabránit právě koncentraci politické moci, a zejména v existenci a působení rozmanitých zprostředkujících institucích, které jsou nezávislé na státu a přitom vykonávají důležité politické i nepolitické funkce, čímž omezují potřebu státní intervence do svobodného života jedinců (Hloušek, 2007: 72-73). Významnou funkci zprostředkujících institucí představuje skutečnost, že brání pasivitě jedince ve vztahu k politické sféře, resp. udržují jeho aktivitu. Právě stálý politický pohyb šířící se do občanské společnosti byl tím, co de Tocqueville na americké společnosti tolik obdivoval. Oceňoval zájem amerických občanů diskutovat o politice, jejich radost z toho, že mohou zasahovat a podílet se na řízení společnosti i jejich snahu stav společnosti zlepšit (Tocqueville, 1992: 184-185). Díky těmto názorům se

stal jedním z prvních obhájců zprostředkujících institucí občanské společnosti (Hloušek, 2007: 73), což je hlavní důvod, proč je v této práci reflektován.

2.4.2 Demokratické elitářství Josepha A. Schumpetera

J. A. Schumpeter se pokusil sloučit myšlenky elitismu s demokracií. Výsledkem tohoto snažení je nová demokratická koncepce označovaná jako demokratický revizionismus, demokratické elitářství či kompetitivní elitismus, která vznikla ve 40. letech 20. století. J. A. Schumpeter zcela odmítl myšlenky představitelů klasické teorie jako je možnost vykonávání moci lidem v jeho zájmu i názor, že je možné určit obecné blaho i představu o vždy racionálním přístupu jednotlivců (Kopeček, 2007: 179, 183-184).

Demokracii chápe J. A. Schumpeter jako demokratickou metodu, resp. institucionální zřízení, umožňující vytvářet politická rozhodnutí a v rámci kterého dochází ke konkurenčnímu boji o politické vedení (Schumpeter, 2004: 287). Podstatou demokracie je dle jeho názoru existence soutěživého prostředí, volná konkurence mezi politickými stranami a jejich lídry o hlasy voličů. Klíčovým prvkem demokracie jsou volby, které slouží jako prostředek výběru vládnoucí elity i jako nástroj legitimizace rozhodování vládnoucí elity. Vláda vzešlá z voleb by měla vycházet z podpory většiny a měla by být jednotná, aby byla akceschopná a měla silný vládní mandát. Z tohoto důvodu J. A. Schumpeter preferuje jednokolový většinový volební systém. Negativně tak vnímá působení menšinových názorů na vládní rozhodování (Kopeček, 2007: 185-187). Důležitým aspektem Schumpeterovy koncepce je soupeření elit a role demokratického politického vůdcovství. Podle jeho názoru mají mít vůdci značnou autonomii, mají být těmi, kteří rozhodují o problémech, které se budou řešit, a tyto problémy předkládat k vyjádření veřejnému mínění. Úkolem lidu je tedy vytvářet vládu, nikoli však rozhodovat o problémech (Svensson, 1995: 140-142).

J. A. Schumpeter stanovil pět podmínek pro fungování demokracie. První podmínkou je, aby lidé vstupující do politiky, politické strany, parlamentu či vlády, dosahovali vysokých kvalit. Tuto podmínku může zaručit existence společenské vrstvy, která je složená z nadprůměrných, talentovaných a charakterních jedinců, vhodných pro politickou kariéru, a z níž se politici rekrutují. Podle druhé podmínky by neměl být příliš široký rozsah politického rozhodování, což lze zajistit omezením některých činností státu. Třetí podmínku představuje existence kvalitního, dobře fungujícího, zkušeného a demokratické vládě loajálního byrokratického aparátu. Čtvrtá podmínka, J. A. Schumpeterem nazývaná „demokratická sebekontrola“, spočívá v tom, že voliči respektují dělbu moci mezi nimi a jimi zvolenými politiky, což v praxi znamená, že voliči v mezivolebním období nesmí politikům radit a ani jiným způsobem jim do politické činnosti zasahovat (Schumpeter, 2004: 308-312). Na této podmínce je jasně vidět odlišný postoj J. A. Schumpetera k občanské společnosti a její roli, než jaký sdílí představitelé výše zmíněné klasické liberální teorie. Z toho lze vyvodit, že Schumpeter zcela vylučuje aktivity nátlakových skupin v období mezi volbami a uvádí občana mezi volbami do politické pasivity (Svensson, 1995: 142). Poslední podmínka předpokládá určitou toleranci k jiným názorům (Schumpeter, 2004: 313).

3 VÝVOJ ČESKÉ POLITICKÉ KULTURY OD 19. STOLETÍ DO ROKU 1989

Pokud chceme analyzovat současnou českou politickou kulturu, potažmo její vliv na demokracii v ČR, je nutné ohlédnout se do historie, neboť kořeny české politické kultury sahají až do 19. století. V souvislosti s politickou kulturou hovoří řada autorů o tzv. stereotypech politické kultury, resp. o složitém komplexu národních vlastností, které mohou mít vliv nejen na fungování a organizaci občanské společnosti, ale i na podobu demokracie. Cílem této kapitoly proto bude charakterizovat dlouhodobě se utvářející charakteristiky české politické kultury od poloviny 19. století, kdy se začala česká politická kultura formovat ještě v prostoru habsburské monarchie, a dále se rozvíjela již na území vlastního státu v období první republiky. Neméně významně ovlivnila českou politickou kulturu léta nesvobody v prostředí totalitních režimů.

3.1 Zrod a vývoj české politické kultury v období habsburské monarchie v letech 1848–1918

Jak bylo zmíněno již výše, kořeny české politické kultury sahají do poloviny 19. století, konkrétně do revolučních let 1848-1849, kdy proces utváření národně-politické identity české společnosti vstoupil do stádia masového hnutí, neboť se do tohoto procesu zapojily i některé skupiny rolnictva a kvalifikovaného dělnictva (Kořalka, 1996: 94-95).

Při utváření národně-politické identity české společnosti sehrála klíčovou roli skutečnost, že tato identita se utvářela v prostředí Rakouska, kde se výsadnímu postavení těšilo německojazyčné obyvatelstvo (Müller, 2008: 180).¹⁶ Konfrontace českého národa s nepoměrně větším konkurentem, tedy německým národním prostředím, vyvolala v českém

---

¹⁶ Soužití obou etnik bylo velmi problematické a po roce 1848 také konfliktní, když Němci přesvědčení o historické i etnické převaze německého obyvatelstva na území Čech, Moravy a Slezska předpokládali, že se země Koruny české budou podílet na vytvoření nového všenněmeckého státu. K dalšímu konfliktu mezi oběma etniky došlo v 60. letech 19. století, kdy se na jedné straně střetla snaha německého obyvatelstva o vytvoření tzv. uzavřeného jazykového území, od něhož měla být česká společnost oddělena, a na straně druhé snaha českého obyvatelstva o prosazení českého státního práva, které by umožnilo spojení Čech, Moravy a Slezska v jeden správní celek v rámci monarchie (Pernes, 2005: 23-25).

národě pocit, že nemůže aktivně ovlivňovat dějinné změny a je tak předurčen pasivně přijímat výsledky silnějších politických aktérů, což následně vedlo k soustředění se na privátní sféru jednotlivce a nezájem o veřejnou sféru. Odtud pramení klíčový rys české politické kultury, pragmatismus, kterému se níže budeme věnovat obšírněji. Na druhou stranu právě konfrontace české politické kultury s německým prostředím přispěla ke zrodu „mýtu o české národní výjimečnosti“, podle kterého má být česká politická kultura na kvalitativně vyšší úrovni než politické kultury jiných národů (Cabada, 2011b: 207-209).

Vztah českého a německého etnika představuje jen jednu ze stran pomyslné mince, podívejme se proto nyní na druhou stranu této pomyslné mince, kterou představuje skutečnost, že se národně-politická identita české společnosti utvářela v prostředí multinárodní habsburské říše, a charakterizujme si další aspekty české politické kultury, které se od této problematiky odvíjí. Jeden takový významný aspekt představuje pojetí národa jako kulturní, nepolitické entity. O nepolitické entitě hovoříme v důsledku absence národního státu. Označení českého národa kulturní entitou souvisí s bohatým spolkovým životem české společnosti¹⁷ (Müller, 2002: 112-141,168). Jak uvádí P. Pithart, toto „spolkaření“ představovalo náhradu za neexistující vlastní stát a nedostatek příležitostí k „velké politice“ (Pithart, 1996: 205). V souvislosti s pojetím národa jako kulturní entity je důležité poznamenat, že občanská společnost se emancipovala na základě jazyka, který představoval klíčový nástroj národní identifikace (Müller, 2002: 108).

---

¹⁷ Spolková činnost české společnosti začala vzkvétat od počátku druhé poloviny 19. století. Právně byla zakotvena ve spolkovacím zákoně z roku 1867, jenž byl v platnosti do roku 1951 a umožnil české občanské společnosti vykonávat veřejné a společenské aktivity nezávislé na státní moci (Müller, 2002: 113, 115, 123). Ve 40. letech 19. století se rovněž rozvíjí veřejné politické aktivity v české společnosti a to například v rámci některých sekcí spolku „Jednota k povzbuzení průmyslu v Čechách“, uvnitř kterého probíhaly pravidelné diskuze, které se pro některé jeho představitele staly cennou přípravou pro pozdější parlamentní činnost. Roku 1846 byla založena v Praze také „Měšťanská beseda“, která představovala reprezentativní společenské středisko pro české měšťanské podnikatele a vzdělance. Významné instituce českého národního hnutí představovala též shromáždění několika tisíc účastníků zvaných meetingy, později tábory (Kořalka, 1996: 93, 101). Tyto tábory měly kulturně agitační a demonstrativní roli, jejich cílem bylo veřejně identifikovat a stvrzovat kulturní sílu národa, tedy politickou jednotu hrající opoziční roli vůči státní moci (Müller, 2002: 126).

Faktor pojetí národa jako kulturní nepochitické jednotky i emancipace občanské společnosti prostřednictvím jazyka přispěly k tomu, že se česká společnost dostatečně neidentifikuje se státem a jeho politickými institucemi (Müller, 2002: 169; Müller, 2008: 180), přičemž tento aspekt představuje jistý precedent české politické kultury. Skutečnost neexistence národního státu a koexistence českého národa s jinými národy v rámci habsburské monarchie současně přispěla podle sociologů I. Bayera a J. Kabele k vysoké míře pragmatismu a „vlažného“ nacionalismu.¹⁸ Tento charakteristický rys české politické kultury spočívá v upřednostňování systematizace a schematizace jasných pravidel před tradičními přístupy, které představují národní solidaritu a pocit sounáležitosti (Cabada, 2011b: 207).

Skutečnost, že kořeny politického pragmatismu sahají již do tohoto období, můžeme doložit na skutečných událostech této doby. Jak známo roku 1867 došlo k dualistickému rakousko-uherskému vyrovnání, proti kterému se postavila česká liberální buržoazie. Konkrétním projevem jejího nesouhlasu byla deklarace z roku 1868, jejímž obsahem bylo vyjádření o ztrátě práva na sebeurčení českého království ve státních a ústavních otázkách. Důsledkem této deklarace byl totální odpor českých poslanců, který podporovalo tzv. táborové hnutí. Teprve na sklonku sedmdesátých let byla politická taktika pasivní rezistence ukončena a čeští politikové opět vstoupili do aktivní politiky, jejímž výsledkem se staly tzv. drobečky, proto se hovoří o politice osmdesátých let jako o tzv.

---

¹⁸ Avšak podle K. Müllera má neexistence národního státu na svědomí také nacionalizaci české politické kultury. Nejedná se o dlouhodobý rys české politické kultury, který by byl z hlediska současné české politické kultury zásadní, přesto považuji za zajímavé krátce ho zde zmínit. Absence národního státu, v jejímž důsledku se česká společnost emancipovala v opozici vůči státu, pocit ohrožení české společnosti, její touha po uznání a současně neschopnost ovlivňovat státní politiku zapříčinila její touhu po národní jednotě a tím získala česká politická kultura výrazně nacionální rozměr. Česká společnost se tak emancipovala na národním, nikoli na liberálním principu, což výrazně znemožnilo rozvíjet uvnitř občanské společnosti názorovou i zájmovou pluralitu. Nedostatečně liberalizovanou společnost zapříčinil i další významný faktor, konzervativní politika Rakouska v první polovině 19. století a silnější feudální tradice, v jejichž důsledku se ne vytvořilo silné liberální měšťanstvo, opozdila modernizace společnosti a ustavil mocný byrokratický aparát (Müller, 2008: 180-181).

drobečkové politice¹⁹ (Urban, 2003: 242-245). Právě drobečková politika a další neangažovanost táborového hnutí představují první známky politického pragmatismu v české politické kultuře, neboť tyto události prokázaly, že český národ, než aby se aktivně politicky angažoval s cílem dosáhnout svých požadavků, spokojí se i s malými ústupky.

Pro budoucí vývoj české politické kultury je klíčový vztah českého národa k ekonomickým svobodám, který se začal rozvíjet již na území habsburské říše v souvislosti s nástupem kapitalismu. Z tohoto důvodu považuji za důležité nastítnit, jak se v tomto období vyvíjela ekonomická struktura a podnikatelský duch v českých zemích. K postupnému dotváření struktury kapitalistických vztahů v prostoru habsburské monarchie došlo v rámci procesu buržoazní revoluce v třetí čtvrtině 19. století. Hospodářský rozmach na kapitalistických základech umožnil neoabsolutistický stát v padesátých letech. Nutno však podotknout, že k ekonomickému růstu mělo dojít za pomoci byrokracie bez spoluúčasti širší veřejnosti a k zásadní změně hospodářské politiky státu nedošlo ani v 60. letech s nástupem liberální buržoazie a vznikem konstituční monarchie. Doktrína ekonomického liberalismu se přesto v šedesátých a sedmdesátých letech prosadila, k čemuž výrazně přispěl živnostenský řád z roku 1859 a obchodní zákoník z roku 1862, v nichž stát vyhlásil prakticky neomezenou podnikatelskou svobodu a s tím související právo vlastnit kapitál a svobodně s ním nakládat.²⁰ Tato zákonná opatření byla

---

¹⁹ Po zahájení aktivní politiky začala česká liberální demokracie prosazovat následující požadavky: národní rovnoprávnost v zemi, která zahrnovala požadavek na získání školských institucí a jazykovou rovnoprávnost ve státní sféře, a integritu království (Urban, 2003: 245). Proti těmto požadavkům se vyslovili roku 1883 němečtí liberálové a přišli s návrhem na nové vymezení hranic okresů v Čechách podle etnicko-jazykového hlediska, podle kterého se zásada dvojjazyčnosti neměla vztahovat na okresy německé národnosti. Proti tomuto návrhu se postavili čeští poslanci i vedoucí představitelé české šlechty. V reakci na to němečtí liberálové opustili roku 1886 zemský sněm, kam se vrátili až roku 1890. Léta 1886-1890 se vyznačovala snahou o česko-německé usmíření, jejímž vyvrcholením se staly tzv. vídeňské punktace (Kořalka, 1996: 163-164). Staročeši však v punktacích z principu integrity země ustoupili, když souhlasili s rozdělením Čech na německou a dvojjazyčnou část. Z tohoto důvodu byly mladočechy i většinou české veřejnosti punktace odmítnuty a většina jejich bodů v českém zemském sněmu neschválena (Kořalka, 1996: 165-166; Urban, 2003: 245).

²⁰ Hospodářský rozmach v podmínkách svobodného podnikání dokládá rozvoj akciového podnikání a masové zakládání podniků vůbec. Rozvoj kapitalistického podnikání v českých zemích bylo možné zaznamenat v oblasti hutnictví železa, strojírenské výroby i potravinářského

jediná v tomto období, která regulovala kapitalistické společenské vztahy, což přispělo k nekoordinované expanzi kapitálu, která vedla k hospodářské krizi sedmdesátých let a agrární krizi osmdesátých let (Urban, 2003: 70-71, 78-79).

Tyto krize představovaly další zlom ve vývoji kapitalistické ekonomiky českých zemí 19. století. O. Urban nazývá období od osmdesátých let 19. století obdobím monopolního kapitalismu, který se projevuje koncentrací a centralizací kapitálu, prosazováním nejsilnějších podniků v nejrychleji se vyvíjejících odvětvích, omezováním vlastní podnikatelské činnosti ze strany podnikatelů ve snaze vyhnout se podnikatelskému riziku a státním intervencionismem. Konkrétním výrazem státního zásahu do kapitalistické ekonomické struktury byla celní politika, novelizace živnostenského řádu či počátky sociálního zákonodárství.²¹ Na přelomu 19. a 20. století dochází v českých zemích rovněž k prohloubení geografické specializace, resp. rozlišení jednotlivých ekonomických oblastí a krajů (Urban, 2003: 79-91).

V této podkapitole jsme nastínili rozvoj českého národa v podmínkách habsburské monarchie a některé významné aspekty české politické kultury, které se v tomto období zrodily a jež budou ovlivňovat českou politickou kulturu i v následujícím období. Mezi klíčové rysy české politické kultury patří pasivita českého národa, která jde ruku v ruce se soustředěním českého národa na soukromou sféru a nezájmem o sféru veřejnou. Dalším významným aspektem je pojetí českého národa jako nepolitické, kulturní entity, které je dané absencí českého národního státu

---

průmyslu (zejména v pivovarnictví a cukrovarnictví), čímž byla v českých zemích dovršena průmyslová revoluce, díky čemuž ztratila malovýroba v rámci národního hospodářství výsadní postavení. V tomto období dochází rovněž k dobudování nového systému železniční dopravy, což současně přispělo k tomu, že se začal utvářet sektor služeb (Urban, 2003: 72-78).

²¹ Možná právě z tohoto důvodu je K. Müller skeptický k rozvoji ekonomického liberalismu na českém území a hovoří o tom, že v hospodářské emancipaci české společnosti se prosadil státní hospodářský protekcionismus a ekonomický nacionalismus hlásající boj o omezené množství prostředků (Müller, 2002: 169-170; Müller, 2008: 181-182). Domníváme se však, že i přes státní intervencionismus nelze počátek rozvoje ekonomického liberalismu v českých zemích v období druhé poloviny 19. století zpochybnit. Na jeho obranu je však nutné uznat, že kapitalistické vztahy se v rakouské, resp. české ekonomice, rozvíjely pomalejším tempem, vzhledem k širším evropským souvislostem (Urban, 2003: 86).

a rozvojem občanské společnosti v oblasti spolkové činnosti. Tyto aspekty přispěly k vytvoření klíčového rysu české politické kultury, politického pragmatismu, který v české politické kultuře silně zakořenil. V tomto období se utvořily rovněž zárodky pozitivního vztahu české společnosti k ekonomickým svobodám a rozvoje podnikatelského ducha.

3.2 Vývoj české politické kultury v období první Československé republiky

Další rozvoj české politické kultury můžeme zaznamenat v období první republiky, které je z hlediska zkoumání české politické kultury velmi významné, neboť v tomto období se vyvíjí česká politická kultura ve zcela jiných podmínkách, které umožnil vznik československého „národního“ státu. Význam tohoto období se rovněž odvíjí od snahy zejména tehdejší politické elity, ale i občanské společnosti, o vytvoření liberální a parlamentní demokracie založené na demokratické politické kultuře, na jejíž tradici a hodnoty se mnohé současné české politické elity odvolávaly, a ke kterým se i nadále hlásí. Prvorepublikovou politickou kulturu ovlivnily mnohé výše zmíněné prvky vycházející z rakouského období. Jakým způsobem ji ovlivnily a jaké charakteristické rysy české politické kultury se utvořily v průběhu tohoto období, si nastíníme v následujících řádcích.

Vývoj české politické kultury a první republiky vůbec byl ovlivněn existencí menšin a mezinárodním mírovým uspořádáním v Evropě po první světové válce. Klíčový byl princip práva národů na sebeurčení, na jehož základě vznikla první republika a zformovalo se i celé poválečné mírové uspořádání (Müller, 2002: 176). S tímto principem je však také spjat zásadní problém Československa, kterým je skutečnost, že se jednalo o mnohonárodnostní stát, ačkoliv byl ústavně založen jako národní stát Čechů a Slováků (Müller, 2008: 183). O tom vypovídají následující čísla: Češi a Moravané tvořili 48 % populace a Slováci 13 %, zatímco 28 % populace tvořili Němci, zbývajících 11 % populace tvořili

Maďaři, Ukrajinci, Poláci a Židé (Pernes, 2005: 29). Právě s odkazem na právo sebeurčení národů většina Němců soužití Čechů v novém československém státě odmítala. Reálným projevem tohoto odmítnutí bylo vytvoření německých separatistických útvarů (Deutschböhmen, Sudetenland, Deutschsüdmähren a Böhmerwaldgau), které mírová konference neuznala (Pernes, 2005: 29; Müller, 2008: 183). Skutečnost existence třímilionové německé menšiny představující nestátotvornou menšinu však zůstala osudovou trhlinou československé demokracie po celou dobu její existence.²² Tuto situaci se česká politická elita snažila řešit uplatňováním centralistického přístupu vůči německé menšině, přičemž doufala, že německou otázku utlumí administrativními ústupky, tím se však dopustila stejných chyb jako dříve rakouská vláda za monarchie (Müller, 2002: 178-179).

Je-li řeč o období první republiky, nelze nezmínit vztah Čechů a Slováků, který rovněž bezpochyby ovlivnil českou politickou kulturu, a jejichž soužití bylo současně ovlivněno jejich předchozím odlišným vývojem. Vztah Čechů a Slováků za první republiky je spjat s ideou čechoslovakizmu, která představovala oficiální doktrínu státu zakotvenou v ústavě, aniž by však před tím proběhla debata mezi Čechy a Slováky, jejímž vyústěním by se stal společný politický program založený na společně formulovaných cílech. Stát tak vznikl bez předchozí státoprávní

---

²² Nutno však podotknout, že vztah Čechů a Němců v Československu byl velmi problematický a možná právě proto se můžeme setkat s různými interpretacemi vztahujícími se k tomuto soužití a německé otázce v Československé republice. J. Pernes uvádí, že nový stát proklamovaný jako demokratická republika zaručil všechna občanská i národní práva všem svým občanům včetně Němců, přesto ji většina z nich odmítla uznat za svoji politickou vlast a být k ní loajální. Upozorňuje, že prezident Masaryk i Beneš se snažili získat Němce ke spolupráci, dokonce zamýšleli vytvořit Československou republiku podle švýcarského vzoru, přesto nezískali důvěru německých spoluobčanů v tyto úmysly, a to i přesto, že měli Němci v republice své vlastní školství, vlastní tisk, vlastní nakladatelství i vlastní politické strany (Pernes, 2005: 29). Jak však upozorňuje F. Peroutka, po rozhodnutí mírové konference bylo jediným cílem Němců vytvořit z německého území stát ve státě. S ohledem na tuto skutečnost nikdo nepochyboval o tom, že poskytnutí německé autonomie by otřáslo samotnými základy státu (Müller, 2002: 180). Také E. Rádl podotýká, že uznat nový stát nebylo pro Němce jednoduché s ohledem na mnohé skutečnosti: náš stát byl programově jen pro Čechy a Slováky, vládnoucí teorie prohlášovala boj češství proti němectví, obecně byli považováni za nevídaný, podezřelý a nebezpečný cizí živel, proto i boj proti nim byl pokládán za zásluhu o stát. Upozorňuje, že ačkoliv bylo jasné, že vláda Němcům ubližuje, vláda ani jednou neodsoudila protiněmeckou agitaci, neobrátila se na veřejnost s poučením, že i Němci jsou naši spoluobčané, o to vyjít vstříc Němcům usiloval jen prezident Masaryk (Rádl, 1993: 233).

diskuze, což se z hlediska dlouhodobé perspektivy ukázalo být jako problém²³ (Kováč, 2000: 180-181). L. Cabada hovoří o mýtu existence tzv. československého národa, na jehož základě vzniklo samostatné Československo, po jehož vzniku se slovenská politická kultura přeorientovala na politickou kulturu českou (Cabada, 2011b: 211).

Vztah Čechů a Slováků však neměl jen tento politický rozměr, důležitá byla také rovina hospodářská a sociální. Z hospodářského hlediska se ukázalo být velmi problematické spojení českého a slovenského území jako dvou ekonomicky rozdílně vyspělých částí (Kováč, 2000: 186). L. Cabada hovoří v této souvislosti o tzv. fázovém zpoždění ve srovnání vývoje české a slovenské společnosti, což bylo způsobeno tím, že Češi na rozdíl od Slováků díky své konfrontaci s německým prostředím brzy zahájili přechod od tradiční společnosti směrem k moderní (Cabada, 2011b: 210-211).

Jako pozitivní lze ohodnotit sociální rozměr česko-slovenských vztahů, neboť právě v podmínkách československého státu česká pomoc významným způsobem přispěla k rozvoji slovenské kultury v tom nejširším slova smyslu (Kováč, 2000: 186). V této souvislosti je žádoucí upozornit na další významný aspekt soužití českého a slovenského národa, snahu českého politického prostředí o kulturní dominanci. Tato snaha o kulturní dominanci vyjadřuje přesvědčení Čechů o nízké kvalitě a myšlenkové zaostalosti slovenské politické kultury, jež je dědictvím výše zmíněného mýtu o české národní výjimečnosti vyplývající z provázanosti české politické kultury s německou. Dalším stereotypem soužití Čechů a Slováků, který popsal například P. Příhoda, je tzv. slovenská inferiorita, která vyjadřuje český pohled na slovenskou politickou kulturu, podle

---

²³ Vedlejší účinkem přijetí ideje centrálního čechoslovakizmu při vzniku československého státu byla skutečnost, že otázka slovenské autonomie (i z důvodu jiných nepříznivých podmínek) byla odložena. Důvody tohoto odkladu byly následující: slovenský národ nebyl zcela dotvořený, požadavek autonomie mohl ohrozit vznikající česko-slovenský stát, slovenská autonomie mohla být příležitostí pro Maďarsko, které se nikdy nevzdalo představy o obnovení velkého Uherska, i proto jen Československo jako centralistický stát umožnil Slovákům stát se státotvorným národem. Otázka slovenské autonomie se nakonec stala programem jedné politické strany, Slovenské ľudové strany, namísto toho, aby se stala slovenským politickým programem, což nebylo žádoucí (Kováč, 2000: 182-185).

kterého jsou Slováci ve srovnání s Čechy chudší, méně vzdělaní, méně technicky zdatní či hůře přizpůsobení podmínkám průmyslové revoluce. Z českého nacionalismu vyplývá podle P. Příhody rovněž stereotyp, podle kterého jsou z českého pohledu Slováci zastaralým českým kmenem a slovenština českým dialektem (Cabada, 2011b: 209-212).

Výše zmíněný aspekt nedostatečné identifikace se státem a politickými institucemi charakteristický pro rakouské období se v podmínkách první republiky transformoval do podoby oddanosti občanské společnosti ke státu a závislosti na něm, což zapříčinilo nekritičnost občanské společnosti vůči státu (Müller, 2008: 182). Důsledkem této nekritičnosti občanské společnosti byla její slabost a nefunkčnost, neboť neplnila svou funkci – vyvažovat a kontrolovat státní moc. K této situaci výrazně přispěla skutečnost, že většina spolků a sdružení byla v období první republiky navázána na nějakou z politických stran (Müller, 2002: 186-188). Jak uvádí P. Pithart, „nasyčený roztok“²⁴ občanské společnosti nezafungoval jako bariéra po ustavení vlastního státu a umožnil politickým stranám ovládnout veškerý politický a společenský život možná právě proto, že svou funkci dostatečně účinné protiváhy státu neplnil již v rakouském období (Pithart, 1996: 205).

Jak naznačují výše zmíněná slova P. Pitharta, politické strany hrály za první republiky ve státě klíčovou roli. Z tohoto důvodu také bývá Československá republika označována státem stran, resp. partitokracií (Pithart, 1996: 206), či diktaturou stran (Broklová, 1992, 74). Každá politická strana měla své kulturní, odborářské i sportovní organizace, čímž de facto politické strany ovládaly i nepolitický život občanů. Příkladem je převážně národněsocialistický Sokol či katolický Orel ad. (Pithart, 1996: 206).

Po celé období první republiky byla centrem všech vlád koalice českých politických stran označována jako „Pětka“ (Müller, 2008: 184), v

---

²⁴ Termínem „nasyčený roztok“ občanské společnosti označuje P. Pithart výše zmíněné spolkaření, resp. bohatý spolkový život charakteristický pro rakouské období (Pithart, 1996: 205).

níž byly zastoupeny následující politické strany: Československá sociálně demokratická strana dělnická, Republikánská strana zemědělského a malorolnického lidu (Agrární strana), Československá strana lidová, Československá strana národněsocialistická a Československá strana národně demokratická. Pětka představovala mimoparlamentní a neústavní mocenský orgán, v němž byly hlavními představiteli výše zmíněných politických stran diskutovány významná témata a problémy a kde vznikaly návrhy zákonů, které parlament následně formálně odhlasoval, čímž byla jeho činnost významně omezována ve prospěch silné vlády. Vznik Pětky byl reakcí na politickou krizi způsobenou rozdělením sociální demokracie v letech 1920-1921. Její význam byl do jisté míry stabilizační, neboť přispěla k zachování demokratického režimu v ČSR v podmínkách systému více stran podpořeným poměrným volebním systémem (Cabada, 2011a: 28, 33; Broklová, 1992: 38, 46). Tuto koalici nebylo prakticky možné porazit z důvodu existence početné neloajální opozice na pravém i levém spektru, kterou představovali komunisté, slovenští autonomisté a německé strany. Výsledkem této situace byla neexistence alternace moci, která by umožnila odčerpávat nespokojenost voličů, i zpoždění vládnoucí elity, jež nebyla nucena se ohlížet na opozici (Broklová, 1992: 38-39).

Moc politických stran v období první republiky i jiné výše zmíněné aspekty s tím související (jako národnostní složení státu) měly do jisté míry rovněž vliv na charakter prvorepublikové veřejné správy. Cílem není zde podrobně rozebírat její strukturu a fungování, z hlediska naší další analýzy je však důležité zmínit, že vzhledem k výše nastíněné složité politické situaci nebylo příliš respektováno, že součástí státní správy by měly být nehierarchicky utvořené samosprávné orgány. V důsledku toho vznikla veřejná správa nesoucí charakteristické znaky centralizace a byrokratizace, jimiž byla samospráva významně omezena (Broklová, 1992: 56-59).

Problematiku partitokracie a samosprávy považujeme z hlediska naší analýzy za důležitou, neboť dokresluje vztah občana a státu. Domníváme se totiž, že v partitokracii a výrazně limitované samosprávě první republiky jsou zárodky chápání politického světa českými občany rozděleného na „my“, resp. bezmocné občany, a „oni“, resp. mocné představitele politické elity. Toto chápání politického světa představuje klíčový stereotyp české politické kultury, který se plně etabloval v období komunismu a dodnes nebyl překonán (viz níže). V důsledku tohoto stereotypu většina českých občanů tvořících českou občanskou společnost nevěří, že svou angažovaností mimo státní aparát mohou něco změnit (Cabada, 2011b: 221) a uchylují se do soukromé sféry. S tím souvisí další typický rys české politické kultury, kterým je obrovská trpělivost (Cabada, 2011b: 219) projevující se nečastým vystupováním českých občanů proti státu.

Jak jsme naznačili výše, pro českou politickou kulturu je klíčový vztah českého národa k ekonomickým svobodám, který se v období první republiky dále rozvíjel. Jakým způsobem se rozvíjel, se nyní pokusíme ukázat na hospodářských poměrech za první republiky.²⁵ Z hlediska ekonomických svobod je důležité zmínit, že dle československé ústavy bylo zákonem limitované právo na soukromé vlastnictví, tzn. že soukromé vlastnictví mohlo být na základě zákona za spravedlivou náhradu vyvlastněno (Broklová, 1992: 136; Cabada, 2011a: 29). Jak upozorňuje E. Broklová, hluboce zakořeněna je v českém národu idea spravedlivých sociálních poměrů. Čeští radikální demokraté vyjadřovali názor, že sociální rovnosti je možné dosáhnout postupnou demokratizací

---

²⁵ V návaznosti na předchozí období se dále rozvíjela ekonomická struktura. V období první republiky existovalo cca 720 000 podniků, z nichž 91,9 % zaměstnávalo od 1 do 5 osob, 5,9 % podniků zaměstnávalo od 6 do 19 osob a 2,2 % podniků zaměstnávalo 20 a více osob (Broklová, 1992: 137). Pro porovnání můžeme uvést následující čísla z roku 1902, která přibližně ukazují stupeň koncentrace průmyslové výroby v českých zemích. 93,3 % živnostenských závodů zaměstnávalo od 1 do 5 osob, 3,7 % závodů zaměstnávalo od 6 do 20 osob, 1,5 % závodů zaměstnávalo 20 a více osob (Urban, 2003: 86). Velmi dokonalá a účinná byla síť zemědělských družstev, jichž bylo v roce 1934 v republice 17 021 s 1 675 087 členy (tj. 11,3 % celkové populace). V tomto období byl rovněž zaznamenán velký nárůst počtu dělníků organizovaných v odborech, roku 1937 1 241 100 z celkového počtu 2 325 000 zaměstnanců byli členy odborů (Broklová, 1992: 137-138).

soukromého vlastnictví, na kterém se bude každý občan podílet. Skutečnost, že idea sociálního vyrovnání mezi občany a socioekonomické otázky vůbec jsou pro český národ klíčové, se potvrdila v době hospodářské krize ve 30. letech, která způsobila sociální problémy. V důsledku sociálních problémů se široké masy, resp. postižené vrstvy společnosti, dostaly do konfliktu se strukturou společnosti (Broklová, 1992: 140-142).²⁶

Cílem této podkapitoly bylo naznačit vývoj české politické kultury v podmínkách národního (i když národnostně heterogenního) státu v období první republiky a představit její nové aspekty, které se v tomto období zrodily. Je nezbytné zmínit, že ani vznik československého národního státu nenapomohl překonat pasivitu české občanské společnosti, což bylo dáno transformací aspektu nedostatečné identifikace se státem charakteristického pro rakouské období do podoby oddanosti, naprosté loajality a nekritičnosti občanské společnosti vůči státu. V důsledku toho se nadále utvářela slabá a nefunkční občanská společnost nekontrolující a nevyvažující státní moc, což je jeden z aspektů české politické kultury, který se ukazuje být problematický do současnosti (viz níže). Pasivita občanské společnosti byla současně podpořena velkým významem a mocí, které se těšily za první republiky politické strany. Právě v partitokracii a v omezené samosprávě první republiky shledáváme zárodek nového charakteristického rysu české politické kultury, totiž chápání politického světa rozděleného na „my“ a „oni“, resp. na bezmocné občany a mocné představitele vládnoucí elity. Nutno podotknout, že i tento aspekt v sobě skrývá výše mnohokrát zmiňovanou pasivitu občanské společnosti, jejíž zájem se obrací jen na soukromou sféru. V souvislosti s těmito aspekty se zformovala obrovská trpělivost českého národa, která je součástí české politické kultury a

---

²⁶ V souvislosti s politickou a hospodářskou situací, zejména s hospodářskou krizí, ve třicátých letech K. Müller upozorňuje na zesílení ekonomického nacionalismu, které se projevilo prohlubováním nacionální polarity mezi českým a německým hospodářským prostředím, zatímco na počátku dvacátých let význam českého ekonomického nacionalismu ve vztahu k německému hospodářskému prostředí klesal (Müller, 2002: 182-183; Müller, 2008: 184).

projevuje se nefrekventovaným vystupováním české občanské společnosti proti státu. Nelze opomenout skutečnost, že v období první republiky došlo rovněž v souvislosti s rozvojem podnikání k prohloubení výše zmíněného pozitivního vztahu české společnosti k ekonomickým svobodám.

3.3 Vývoj české politické kultury za druhé republiky a v období totalitních režimů

K proměně české politické kultury přispěla rovněž léta druhé republiky a posléze Protektorátu Čechy a Morava. Ovšem zásadní vliv mělo na českou politickou kulturu dlouhé čtyřicetileté období komunistického režimu, na který se v této podkapitole bude soustředit naše pozornost, neboť právě analýza tohoto období nám pomůže zodpovědět řadu otázek týkající se podoby demokracie v ČR po roce 1989 (viz níže).

Mnichovskou dohodou končí období první republiky, které střídá krátké období druhé republiky, v jehož průběhu se demokracie transformuje v autokracii a na síle nabývá nacionalismus i antisemitismus. V období protektorátu se česká politická kultura navrácí k hodnotám a charakteristikám první republiky, avšak nacionalismus vůči neslovanským menšinám získává útočný charakter. K následnému převzetí moci komunisty významně napomohla unifikace stranického systému, k níž došlo po Mnichovské dohodě v září roku 1938, a po roce 1945 byla využita k likvidaci pravicového politického spektra (Cabada, 2011b: 216-217). Jak však správně poznamenává P. Pithart, cesta k únoru 1948 a k systému mocenského monopolu jedné strany byla rovněž logickou reakcí na přebujelost předválečného politického stranictví (viz výše) (Pithart, 1996: 206).²⁷

---

²⁷ Úspěch únorového převratu ovšem významně podpořil rovněž faktor sovětizace, neboť Sovětský svaz byl českou veřejností (a nejen jí) chápán jako osvoboditel, resp. slovanská velmoc, která osvobodila slovanské obyvatelstvo Čech od nacistické okupace. Současně zde zapůsobila tradice chápající slovanství jako nositele humanity a demokracie, díky které se stala součástí české politické kultury představa o SSSR jako demokratické a svobodomilovné zemi,

Počátek komunistického období se datuje od výše zmíněného únorového převratu roku 1948, po němž byly zcela potlačeny demokratické kořeny české politické kultury (Cabada, 2011b: 217). Komunistický režim přinesl do české politické kultury tři významné charakteristické rysy. První charakteristický rys vyplývá z kolonizace občanské společnosti (Müller, 2002: 189), která byla právně umožněna zákonem č. 68/1951 Sb., o dobrovolných organizacích a shromážděních. Tímto zákonem byl zrušen rakouský zákon z roku 1867 a současně zaveden systém, v rámci kterého existence organizace podléhala povolení od národních výborů. Prostřednictvím tohoto systému byly organizace komunistickému režimu nevyhovující zrušeny, jiné přeměněny na masové společenské organizace²⁸ či do nich začleněny (Skovajsa, 2010a: 56). Díky tomu, že zájmová sdružení byla podřízena těmto několika politickým masovým organizacím, byly zájmové aktivity zpolitizovány a zcela pod kontrolou státu, který ovládala KSČ (Müller, 2002: 190; Müller, 2008: 186).

Tato kolonizace přinesla faktickou destrukci občanské společnosti, k čemuž současně přispěl systém Národní fronty,²⁹ vzniklý v Československu po druhé světové válce (Müller, 2002: 189-190; Müller, 2008: 185-186). Tuto skutečnost dokládá také L. Cabada, když poznamenává, že to byla právě občanská společnost, která byla vedle hospodářství nejvíce zasažena a narušena komunistickým režimem, což bylo dáno tím, že všechny „legální“ občanské aktivity byly pod dozorem mocenského systému Národní fronty (Cabada, 2011b: 220). V důsledku

---

v jejímž důsledku byl vlastně nástup sovětizace legitimován českou politickou kulturou (Pecka, 2010: 63).

²⁸ Mezi tyto masové společenské organizace patřilo například Revoluční odborové hnutí (ROH), Československý svaz žen či Svaz československo-sovětského přátelství. Později vznikly dobrovolné organizace jako Československý svaz tělesné výchovy, Svaz pro spolupráci s armádou, Svaz protifašistických bojovníků, Československý červený kříž či Svaz invalidů (Skovajsa, 2010a: 56).

²⁹ Národní fronta představovala nástroj, který KSČ umožňoval řídit, koordinovat a kontrolovat činnost dobrovolných společenských organizací, které byly jeho součástí, což bylo umožněno tím, že ve vedení Národní fronty byl vždy člen KSČ a tím, že ve všech rozhodovacích grémiích Národní fronty měli komunisté vždy zaručenou většinu. Komunistická strana rozhodovala o vedení společenských organizací, jejich funkcionářích i programech (Vodička, 2011a: 94).

toho byla občanská společnost zcela zdiskreditována, což negativně ovlivňuje podobu a rozvoj občanské společnosti dodnes (viz níže).³⁰ Nutno však podotknout, že kolonizace občanské společnosti byla způsobena rovněž tím, že občanská společnost byla i přes její poměrně rozvinutou strukturu nefunkční a nedosahovala takové kvality, aby dokázala volat stát k odpovědnosti (Müller, 2002: 189-190), což však nebylo v této době v podstatě ani možné.

Další dva charakteristické rysy, které do české politické kultury zanesla komunistická éra, představuje znehodnocení veřejné sféry, resp. neochota spolupracovat s oficiální politikou, a s tím související blahořečení soukromí, resp. orientace na privátní sféru, které potvrzují známý stereotyp pocházející z rakouského období, kdy stát byl vnímán jako něco cizího, vnuceného a nepřátelského (Müller, 2002: 191; Cabada, 2011b: 221). Znehodnocení veřejné sféry a politiky bylo následkem ovládnutí veřejné sféry komunistickou stranou. V důsledku toho byla některými občany významnější spolupráce se státními institucemi či politickou stranou vnímána jako nemorální (Müller, 2002: 191).³¹ U větší části občanské společnosti se však projevoval výše zmiňovaný politický

---

³⁰ Diskreditace se nejvíce projevila ve vztahu české společnosti k odborům. To bylo dáno tím, že odbory, resp. Revoluční odborové hnutí (ROH), představovaly za komunistické éry nejdůležitější „*transmisní nástroj mocenského mechanismu komunistické strany*“ (Vodička, 2011b: 238). Diskreditace odborů vyplývající z komunistického období byla proto důvodem všeobecné nedůvěry k nim bezprostředně po listopadu 1989 (Vodička, 2011b: 238).

³¹ Nepragmatičtí jedinci, kteří se nechtěli uchýlit jen do soukromé sféry a chtěli se účastnit autentického politického života, byli nuceni si vytvářet vlastní veřejnou sféru mimo oficiální politiku státu. Odtud pochází například známá koncepce „*antipolitické politiky*“, resp. „*nepolitické politiky*“ Václava Havla (Müller, 2002: 191; Müller, 2008: 186), která měla sloužit k překonání projevů demoralizace české společnosti a člověka vycházející z mentálního a behaviorálního dědictví komunismu (Fibich, 1996: 250). Co si představit pod pojmem „*antipolitická politika*“, jejímž příznivcem byl V. Havel? Sám Václav Havel ji definoval jako jeden ze způsobů, „*jak hledat a dobývat v životě smysl; jak ho chránit a jak mu sloužit*“. Mělo se jednat o politiku jako „*praktikovanou mravnost; jako službu pravdě; jako bytostně lidskou a lidskými měřítky se řídící starost o bližní*“. V jeho pojetí měla představovat jistý protiklad k politice jako „*technologii moci a manipulaci s ní nebo jako kybernetického řízení lidí nebo jako umění účelovosti, praktik a intrik*“. Nutno podotknout, že sám V. Havel si byl vědom toho, že jde o politiku stěží aplikovatelnou v každodenním životě, přesto se domníval, že se jedná o nejlepší způsob politiky (Havel, 1989: 57). V. Bělohradský uvádí, že mýtus „*nepolitické politiky*“ představuje silný motiv v české politické kultuře. Sdílí názor, že politika je nepolitická v případě, že v ní převažují nadpolitické kategorie jako je kultura, náboženství či fyzické přežití národa. Domnívá se však, že takto pojímaná nepolitická politika je možná pouze v období krize, neboť mimo krizové období musí fungovat normální politika racionálního prosazování relativně rozumných zájmů voličů. Na rozdíl od V. Havla tedy považuje tento způsob politiky za destabilizační, což zdůvodňuje tím, že kombinuje spor mezi vládou a opozicí se sporem o režim (Bělohradský, 1992: 58).

pragmatismus, který představuje zásadní rys české politické kultury pocházející již z rakouského období a jež ještě zesílil v období normalizace (viz níže).

Tyto charakteristické rysy české politické kultury z období komunismu se projeví po roce 1989, a to jednak výrazným poklesem organizovanosti společnosti i zájmu o ni, a jednak naivním přeceňováním politiky se sklonem k expertokracii (viz níže). Nutno podtrhnout, že sklon k expertokracii představuje myšlenkový stereotyp české politické kultury, který se projevil již za první republiky jako důsledek nepochopení politiky ve smyslu střetávání zájmů, názorů a hledání konsenzu, což bylo dáno tím, že politika byla chápána jako prostředek k uskutečnění ideálu národního státu (Müller, 2002: 194-195). Komunistický režim dále zanesl do české politické kultury nivelizaci a touhu po vyrovnání příjmů (Cabada, 2011b: 221).

Ke krátkému vzednutí občanské společnosti došlo v období Pražského jara roku 1968. Přestože bylo Pražské jaro potlačeno vpádem vojsk Varšavské smlouvy, který vedl k nastolení éry normalizace, stojí toto období z hlediska české politické kultury za zmínku. Význam Pražského jara z hlediska české politické kultury vyplývá ze situace uvolnění cenzury, vzniku nezávislých zájmových organizací nepodřízených kontrole komunistického režimu (např. Klubu angažovaných nestraníků) a všeobecného probuzení občanské společnosti (Kopeček, 2010: 9). Proces Pražského jara zahrnoval čtyři významné dimenze: soubor různých skupin uvnitř komunistické strany, v níž na krátký čas převládli reformisté,³² rozvoj umělecké tvorby, intelektuální kvas a již zmíněné oživení občanské společnosti. Nejdůležitějším dědictvím Pražského jara napříč těmito dimenzemi byla

---

³² Jak známo, toto krátké působení reformních představitelů komunistické strany bylo způsobeno nástupem normalizace. Po roce 1968 dochází na území ČR v komunistické straně k masovým čistkám, přičemž ani v období normalizace nesměli v komunistické straně působit jedinci odchylní se svým smýšlením od oficiálního kurzu strany. Pokud se někdo takový objevil, byl potrestán vyloučením a vytlačení na okraj. Právě tato situace přispěla k tomu, že reformisté nepřevládli v komunistické straně ani po roce 1989 a tím nedošlo k její transformaci vycházející z demokraticko-socialistického smýšlení (Cabada, 2011b: 215).

touha po svobodě, ale i schopnost veřejnosti vytvořit tlak na státní moc s cílem dosáhnout dodržování lidských a občanských práv (Pehe, 2010: 89-93).

V tomto období tedy dochází k procesu rozvzpomenutí si české společnosti na demokratické hodnoty české politické kultury a k pokusu o jejich obnovu, v rámci kterého sovětský vzor i česká vládnoucí elita ztrácí legitimitu (Pecka, 2010: 66).³³ Konkrétním projevem této přeměny byl právě proces Pražského jara, jenž se naplno projevil na počátku března 1968, kdy značné intenzity dosahovala svoboda slova a veřejného projevu. Právě svoboda slova a veřejného projevu představovala v této době významnou hodnotu české politické kultury, která svědčila o odvaze české společnosti nazývat věci pravým jménem, což ve výsledku posilovalo kognitivní orientace politické kultury české (i slovenské) společnosti (Pecka, 2010: 77-86).

V důsledku tohoto obrodného procesu nabyl celostátního rozměru také zájem o věci veřejné, jehož vyústěním byla situace, kdy se o slovo přihlásili rovněž zastánci „opozice“, představující významnou kategorii demokratické politické kultury. Tito opoziční představitelé se rekrutovali z aktivních občanů, jimž bylo totalitním systémem odepřeno účastnit se veřejného života. Přestože opozice v pravém slova smyslu byla v československých podmínkách 60. let spíše zbožným přáním než možnou realitou, spočíval její význam alespoň v hrozbě. O specifičnosti tohoto období vypovídá skutečnost, že pro většinu společnosti představoval cílovou společenskou hodnotu socialismus, a to i přes výše zmíněné působení demokratických hodnot české společnosti (Pecka, 2010: 77-86).

V této souvislosti je nutné zdůraznit, že výše zmíněné rysy (jako odvaha české společnosti nazývat věci pravými jmény a zájem o věci veřejné), které nabyla česká politická kultura v období Pražského jara,

---

³³ V této souvislosti hovoří E. Pecka o vlivu tzv. přesahového efektu, který způsobuje relativní stálost vlivu kulturních faktorů a který se významně projevoval právě v 60. letech ve smyslu působení demokratických hodnot v české společnosti (Pecka, 2010: 62).

byly na rozdíl od politického pragmatismu jen krátkodobé. Podobně třeba upozornit na skutečnost, že výše zmínění opoziční představitelé, resp. disidenti, tvořili jen menší část občanské společnosti, zatímco větší část občanské společnosti se přikláněla k socialismu s lidskou tváří a k pragmatickému chování, které bylo ještě umocněno v normalizační éře (viz níže).

Výrazem Pražského jara byla důvěra československého obyvatelstva v „socialismus s lidskou tváří“ představující model „střední cesty“, avšak následná éra normalizace občany všech nadějí na reformu komunistického režimu zbavila, což přispělo k tomu, že komunistický režim nebyl legitimován podporou občanů, nýbrž zejména přítomností sovětských vojsk (Cabada, 2011b: 217). Právě invaze sovětských vojsk zesílila dlouhodobý rys české politické kultury vyplývající ze soužití českého národa vedle nepoměrně většího národa německého, pocit, že Češi jsou díky své početní slabosti odsouzeni pasivně přijímat rozhodnutí větších a silnějších politických aktérů, kteří je obklopují (tzn. na západě německého národa a na východě národa ruského). Důkazem budiž být skutečnost, že v českých zemích se odehrálo ve 20. století mnoho historických událostí a v jejich důsledku řada historických změn, na které neměl český národ v mnoha případech přímý vliv. Mezi takové historické změny patří například vznik Československého státu, Mnichovská dohoda, Protektorát Čechy a Morava, vznik socialistického státu či sametová revoluce. Vedlejším důsledkem tohoto pocitu je nedůvěra českého národa k vnějším aktérům, kterou si nese dodnes (Cabada, 2011b: 208).

Tato situace rovněž přispěla k potvrzení známých aspektů české politické kultury, politického pragmatismu a obratu k privátní sféře, které se v období normalizace projevovaly tím, že jedinec vyjadřoval rozdílné názory na veřejnosti a v soukromí. Jak uvádí I. Bayer a J. Kabele, ve veřejné sféře jedinec vykonával rituály požadované systémem s cílem nedostat se do konfliktu s režimem, v privátní sféře se zaměřoval na

maximalizaci osobního prospěchu (Cabada, 2011b: 217). Tento stav byl komunistickým režimem podporován, neboť chovali-li se občané ve veřejné sféře k režimu loajálně, do soukromého života jim nezasahoval (Vodička, 2011a: 72). Jak uvádí E. Pecka, normalizační politická kultura byla charakteristická existencí dvou skupin. Jednou skupinou tvořenou jedinci, kteří chtěli situace využít k vlastnímu prospěchu i za cenu ztráty cti, a jednou početnější skupinou, která mocenskému nátlaku začala ustupovat (Pecka, 2010: 90).

Jiným negativním důsledkem normalizační éry byl rozpad občanské společnosti, který je příčinou skutečnosti, že česká občanská společnost nebyla dodnes zcela obnovena (viz níže) (Cabada, 2011b: 218). K tomuto rozpadu občanské společnosti přispěla amorální politická kultura československé normalizační elity snažící se potlačit prvky demokratičnosti, humanity i kulturní aktivismus české společnosti. K dosažení těchto cílů byla ochotna použít i násilí. Amorálnost politické kultury normalizační vládnoucí elity se projevovala rovněž korupcí a úplatkářstvím (Pecka, 2010: 91-92).

Tato amorálnost české normalizační elity v české občanské společnosti umocnila její vnímání politického světa rozděleného na „my“ (obyčejné bezmocné občany) a „oni“ (mocné politiky), jehož kořeny shledáváme již v partitokracii první republiky. V období komunismu však nabylo toto chápání politiky navíc nečisté podoby. Jak uvádí L. Cabada, skutečnost, že se tento pohled etabloval v české politické kultuře, byla zapříčiněna společenskou nivelizací v komunistickém režimu, který byl legitimován jen tím, že plnil očekávání společnosti vztahující se zejména k ideji sociální rovnosti. Výsledkem tohoto chápání politiky je nedůvěra většiny českých občanů v to, že aktivní participací na věcech veřejných mimo státní moc jsou jako jedinci schopni dosáhnout požadovaných cílů (Cabada, 2011b: 221-222). I to je důvod, proč se čeští občané raději uzavírají do soukromé sféry a preferují politický pragmatismus.

Politický pragmatismus jako jeden ze základních rysů české politické kultury lze doložit na zajímavém fenoménu takzvané sametovosti českých politických převratů v letech 1918, 1948, 1968 i 1989, kterého si na základě dřívější analýzy sociologů I. Bayera a J. Kabele všímá L. Cabada. Skutečnost nedramatické a nenásilné povahy českých politických převratů je dána tím, že *„pragmatictí Češi se celkem snadno smiřují s „jakoukoliv“ politickou elitou a poměrně trpělivě snášejí všechny její chyby a ústrky“* (Cabada, 2011b: 219). Proti státu zpravidla vystoupí, často pod vlivem vnějších aspektů, až poté, co dojde k překročení „kritické meze“ nespokojenosti a to obvykle prostřednictvím masových demonstrací či generální stávky. Vzhledem k tomu, že součástí politické kultury politických elit není využívání hrubého násilí jako nástroje udržení moci, k výměně elit dochází po krátké době a nenásilným způsobem (Cabada, 2011b: 219).

Analýza období totalitních režimů, zejména pak čtyřicet let trvajícího období komunistického režimu, které byla věnována tato podkapitola, nám pomohla nastínit, jaké charakteristické rysy česká politická kultura v tomto období získala, jaké její aspekty vytvořené v předchozích obdobích byly posíleny či jakým způsobem byly transformovány. Snad nejvýznamnějším aspektem české politické kultury, který zakořenil za komunistické éry, byl politický pragmatismus, jehož kořeny nacházíme v chování občanské společnosti již v rakouském období. Projevy politického pragmatismu shledáváme v různých situacích a podobách. Projevuje se orientací českých občanů na soukromou sféru, nezájmem o veřejnou sféru či jejich trpělivostí a tolerantností vztahující se k činnosti politických elit. Důkazem těchto rysů národní povahy českých občanů budiž sametovost českých politických převratů.

Politický pragmatismus představuje průvodní jev dalšího klíčového aspektu české politické kultury, jímž je chápání politického světa českou společností rozděleného na „my“ (obyčejné bezmocné občany) a „oni“ (mocné vládnoucí elity). Tento charakteristický rys české politické kultury

byl zapříčiněn nivelizací společnosti v komunistickém období a amorální politickou kulturou zejména normalizační politické elity, přičemž negativním důsledkem tohoto aspektu je nedůvěra českých občanů v aktivismus jako základního předpokladu participační demokracie. Komunistický režim zanesl do české politické kultury znehodnocení veřejné sféry, v rámci čehož se znovu projevil aspekt české politické kultury vyplývající z rakouského období, aspekt neidentifikace české společnosti se státem. Z hlediska následujícího období je nutné zdůraznit destrukci občanské společnosti v komunistickém období. Destrukci i znehodnocení občanské společnosti způsobila její kolonizace ze strany komunistické strany s využitím systému Národní fronty. Invaze sovětských vojsk zesílila pocit českého národa o jeho slabosti, v důsledku které se nemůže bránit vnějším vlivům, resp. silnějším vnějším aktérům.

Na základě předchozí analýzy se nyní pokusíme sumarizovat klíčové aspekty české politické kultury, resp. definovat její dlouhodobě se utvářející stereotypy, které ovlivňují podobu české politické kultury i v následující polistopadové éře. Základním stereotypem české politické kultury je politický pragmatismus, jehož kořeny sahají již do rakouského období a jenž se plně etabloval za komunistického režimu. Nutno zdůraznit, že tento stereotyp je doprovázen dalšími jevy, které charakterizují českou politickou kulturu. Mezi takové jevy patří pasivita českého národa a s tím související jeho nezájem o veřejnou sféru a soustředění se spíše na sféru privátní, či tolerantnost a trpělivost českého národa k politickým elitám. Pasivnost českého národa je dána jeho nedůvěrou v aktivismus mimo státní moc jako prostředku, kterým je možné něco změnit či dosáhnout požadovaných cílů. Tato nedůvěra pramení ze skutečnosti, že v myslích českých občanů je politický svět rozdělen na „my“ a „oni“, resp. obyčejné bezmocné občany a mocnou politickou elitu. Nutno podotknout, že tyto stereotypy české politické kultury se zrcadlí ve stavu české občanské společnosti. Posledním

významným stereotypem české politické kultury je pozitivní vztah české občanské společnosti k ekonomickým svobodám.

4 ČESKÁ POLITICKÁ KULTURA, PROMĚNA OBČANSKÉ SPOLEČNOSTI PO ROCE 1989 A JEJICH VLIV NA DEMOKRACII V ČESKÉ REPUBLICE

V předchozí analýze vývoje české politické kultury jsme nastínili některé její významné stereotypy a charakteristické rysy, kdy, jakým způsobem a za jakých okolností se vytvořily a jak se v dalších letech vyvíjely. Předpokládáme-li, že politická kultura není neměnná, je nutné zkoumat, jakým způsobem se vyvíjí česká politická kultura po „sametové revoluci“ v prostředí svobodného státu a posléze jakým způsobem ovlivňuje fungování demokracie v České republice, což je úkolem této kapitoly.

Na druhou stranu je nutné předeslat, že politická kultura představuje velmi stabilní prvek každé společnosti a k jeho výraznější proměně je potřeba dlouhodobého a stabilního vývoje (Cabada, 2011b: 215). Tento názor sdílí rovněž britsko-německý politolog R. Dahrendorf, který již na počátku 90. let předpovídal, že v postkomunistických zemích střední Evropy během půl roku dojde k transformaci právního řádu, do šesti let k transformaci centrálně plánovaného hospodářství na tržní, avšak proces přeměny politické kultury a občanské společnosti potrvá nejméně tři generace, tedy šedesát let (Dahrendorf, 1991; Cabada, 2011b: 215-216; Müller, 2008: 192).

Česká politická kultura v sobě mísí zejména demokratickou tradici první republiky a tradici komunistického režimu, zejména normalizačního komunistického režimu, proto někteří autoři hovoří o současné české politické kultuře jako o „postkomunistické“ (například Cabada, 2011b: 223; Pehe, 2002: 157-161). Jakými rysy se postkomunistická politická kultura v ČR vyznačuje, bude předmětem analýzy v následující kapitole. Cílem této kapitoly bude rovněž zodpovědět otázky, zda v české politické kultuře přetrvaly některé dlouhodobé aspekty, které jsme představily v předcházející kapitole, a pokud ano, jak se v současné době projevují či jakým způsobem se v nových podmínkách proměnily.

4.1 Aspekty české politické kultury po roce 1989

Jak jsme uvedli již v předchozí kapitole, klíčovým stereotypem české politické kultury je politický pragmatismus, který se výrazně projevuje i v polistopadové éře. Prvním důkazem této skutečnosti může být sametovost politického převratu roku 1989, která, jak jsme zmínili již výše, navázala na tradici sametovosti politických převratů v letech 1918, 1948 i roku 1968. Za sametové revoluce se ukázala být stále aktuální skutečnost, že český národ vyznačující se značnou trpělivostí ve vztahu k politickým elitám se proti nim postaví až v okamžiku, kdy kritická míra tolerantnosti přeteče (Cabada, 2011b: 219).

Druhým důkazem pragmatičnosti české politické kultury polistopadové éry je nedůvěra české společnosti a porevolučních politických elit k návratu emigrantů s demokratickými zkušenostmi získanými v západních demokratických systémech. Česká společnost negativně vnímá skutečnost, že imigranti odmítli s českou společností prožívat komunistický režim. Druhým důvodem odporu české společnosti k imigrantům je fakt, že se neztotožňují s konceptem plebejství, s kterým se český národ identifikuje (Cabada, 2011b: 218-219). Plebejství českého národa se vyznačuje odmítáním výjimečnosti a rovnostářstvím, přičemž jak upozorňuje J. Pehe, odvrácenou tváří českého plebejství je nedůvěra Čechů k politickým autoritám, o které pojednáme níže obšírněji, a k vyšším hodnotám. S tím je spjata neschopnost českého národa ctít tyto vyšší hodnoty, principy i zásluhy jiných (Pehe, 2002: 177-179).

Dalším stereotypem, který můžeme sledovat v polistopadové sféře je rozdělení politického světa v myslích českých občanů na „my“ a „oni“, resp. bezmocné občany a mocné představitele politické elity (Cabada, 2011b: 221). Připomeňme, že kořeny tohoto stereotypu se nacházejí již v prvorepublikovém politickém systému vyznačujícím se partitokracií a plně se etabloval v období komunistického režimu, kdy celá společnost včetně její soukromé sféry byla ovládána stranickým aparátem komunistické strany, jehož rozhodnutí nemohli občané žádným

způsobem ovlivňovat. Politolog J. Pehe tento stereotyp přičítá zejména normalizační éře, v rámci které si čeští občané přivykli pasivitě. V této souvislosti hovoří o schizofrenním rozštěpení na veřejné a soukromé chování (Pehe, 2002: 188). Nutno poznamenat, že během vývoje se tento stereotyp dále utvrzoval a zesiloval, což ostatně níže doložíme.

V současné době se tento stereotyp projevuje tím, že česká občanská společnost i nadále přisuzuje politice nečistý charakter a v důsledku toho má tendenci se od ní distancovat, což má za následek nízký zájem českých občanů participovat na věcech veřejných.³⁴ Tato neochota české občanské společnosti angažovat se ve veřejné sféře je současně způsobena její nevírou v to, že svou aktivitou může něco ovlivnit či změnit,³⁵ což je další aspekt české politické kultury potvrzující tuto premisu o rozdělení české občanské společnosti na „my“ a „oni“.

---

³⁴ Míru angažovanosti občanů ČR ve veřejném životě ukazuje aktuální výzkum veřejného mínění. Ukazatelem tohoto výzkumu je zájem českých občanů o politické dění a míra jejich participace v rámci různých aktivit politického a občanského života. Zájem o politiku obecně deklarovalo 46 % občanů, zatímco 53 % občanů přiznalo nezájem o politické dění. O politické dění v naší zemi se zajímá 61 % občanů a 39 % nikoli. Nízký zájem projevují čeští občané o dění v EU a ve světě (viz tabulka č. 1 v příloze) (Červenka, 2012a: 1-2). Z daných aktivit politického života zařazených do výzkumu dominuje u české veřejnosti sledování informací o politice v médiích, které „často“ činí 34 % respondentů, „někdy“ 37 % občanů. Druhou nejčastěji provozovanou aktivitou české veřejnosti je diskutování o politice s přáteli, kterou „někdy“ činí 32% respondentů, avšak „často“ pouze 9 % respondentů. Ostatním aktivitám jako přesvědčování přátel, aby volili stejně jako oni, participace na řešení veřejných problémů, účast na politických shromážděních, setkávání se s politiky či práci v rámci politické strany se většina z oslovených nevěnuje, menší část respondentů pak jen zřídka (viz tabulka č. 2 v příloze) (Červenka, 2012a: 3). Jak vidíme, tyto výsledky veřejného mínění jen teze o nízké participaci české veřejnosti na politickém životě, resp. neochotě angažovat se ve veřejné sféře jen potvrzují. Za téměř alarmující z hlediska politické kultury potažmo stability demokracie (viz níže) považujeme nízká procenta respondentů, kteří vyjádřili, že se nikdy nezapojují do řešení veřejných problémů, neúčastní politických shromáždění a nevěnují činnosti v politických stranách.

³⁵ Skutečnost, že občané ČR jsou ke svým možnostem ovlivňovat veřejné dění velmi skeptičtí, dokazuje aktuální výzkum CVVM, v němž 55 % respondentů vyjádřilo přesvědčení, že se může otevřeně vyjadřovat k problémům společnosti, oproti tomu 43 % občanů toto přesvědčení nesdílí. V možnost ovlivňovat řešení problémů ve své obci věří 38 % dotázaných, možnost dosáhnout svých oprávněných požadavků optimisticky vnímá pouze 23 % oslovených, ovšem možnost ovlivňovat řešení problémů na celostátní úrovni deklaruje pouhých 8 % občanů. Z těchto výsledků vyplývá, že více jak polovina občanů ČR je přesvědčena, že nemůže ovlivňovat řešení problémů ve své obci, nemůže dosáhnout svých oprávněných požadavků ani ovlivňovat řešení problémů na celostátní úrovni (viz tabulka č. 3 v příloze) (Červenka, 2012b: 1-2). Z výzkumu dále vyplynulo, že ve všech uvedených případech nahlíží optimističtěji na možnost ovlivňování veřejného dění absolventi vysokých škol, vysoce kvalifikovaní odborníci či vedoucí pracovníci, lidé s dobrou životní úrovní a politicky pravice orientovaní (Červenka, 2012b: 2). V tomto ohledu je patrná jistá míra závislosti přesvědčení o možnostech ovlivňovat veřejné dění na jedné straně a úrovni dosaženého vzdělání na straně druhé.

Tato skutečnost je ještě posílena přesvědčením českých občanů o tom, že politická elita jejich stížnosti a potřeby ignoruje (Cabada, 2011b: 222). Skutečně se může zdát, že česká politická elita potřeby českých občanů mnohdy nereflexuje, jedná se však o začarovaný kruh. Důležité je si totiž uvědomit, že pokud občanská společnost neplní svou funkci, nekontroluje a nevyvažuje státní moc a pokud čeští občané nemají snahu na věcech veřejných participovat, necítí politické elity vůči svým občanům zodpovědnost, neboť vědí, že tolerantní čeští občané proti nim hned tak nevystoupí.

Jak jsme uvedli již výše, kořeny rozdělení české společnosti na „my“ a „oni“ shledáváme v partitokracii první republiky, kdy rozpínavost politických stran a skutečnost nekritické loajality občanské společnosti ke státu bránily rozvoji plnohodnotné a funkční občanské společnosti. Ovšem po roce 1989 se ukazuje, že tradice partitokracie zůstala i přes čtyřicetileté období nepluralitního a nesoutěživého systému politických stran v české politické kultuře uchována. Tuto skutečnost dokládá mnoho politologů, mezi nimi i L. Cabada, který v této souvislosti hovoří o monopolizaci politického života ze strany politických stran a varuje před výraznou tendencí k proměně české demokracie v partitokracii (Cabada, 2011b: 220, 223), či J. Pehe hovořící o tradici partajničení, ke které podle jeho názoru výrazně přispěl systém poměrného zastoupení (Pehe, 2002: 169).

Proporční volební systém napomohl k dalšímu aspektu české politické kultury, personifikaci politického prostředí, což je dáno tím, že tento systém negeneruje nové politické představitele³⁶ (viz níže) a v důsledku toho je česká politika monopolizována především lidry hlavních politických stran (Pehe, 2002: 169). Příčinou personifikace

---

³⁶ Bylo by však mylné domnívat se, že personifikace politického prostředí je nově vzniklý aspekt české politické kultury způsobený jen tím, že systém negeneruje nové politické elity, neboť i tento aspekt má do jisté míry své kořeny již v období první republiky a později v dobách komunistického režimu. Zmíňme například slavné prvorepublikové politické osobnosti Edwarda Beneše či Antonína Švehlu nebo dlouholetého československého komunistického prezidenta Gustáva Husáka, jehož období vlády bývá běžně označováno jako „Husákův režim“.

politiky je rovněž skutečnost, že značná část voličů se namísto identifikace s politickými programy politických stran spíše identifikují právě s politiky reprezentujícími tyto strany. Političtí představitelé politických stran jsou si této skutečnosti vědomi, a jak ukázaly například volební kampaně roku 2006 i 2010, této situace využívají a tím k personifikaci politiky sami přispívají (Cabada, 2011b: 224).

Česká politická kultura se i nadále vyznačuje přebujelou byrokracií. Tradici byrokratismu si v sobě česká politická kultura nese již od dob pozdního Rakouska-Uherska a posléze z dob komunistického režimu, který byl rovněž charakteristický rozsáhlou byrokracií. J. Pehe se domnívá, že jednou z možností, jak byrokracii omezit, je zpracování a schválení kvalitních zákonů o nezávislé státní službě. V souvislosti s tím je důležité poukázat na právní tradici české politické kultury (Pehe, 2002: 169).

Česká právní tradice vychází z právního pozitivismu střední Evropy. Podle této tradice je povoleno vše, co není právem zakázáno. V důsledku tohoto chápání práva v české politické kultuře nemají tradičně velký význam právně nekodifikované etické normy, které jsou naopak významnou součástí anglosaské politické kultury. Český národ nejenže nedbá etických norem, jeho tradiční vlastností je snaha moc namísto respektu podvracet (Pehe, 2002: 169-170). Tato vlastnost se projevuje tradiční neúctou k dodržování Ústavy a zákonů či jejich účelovým výkladem a to nejen na úrovni občanské společnosti, ale i na úrovni elit. Jako důkaz může posloužit neochota českých politických elit ustavit některé důležité ústavní instituce. Typickým příkladem jsou Senát Parlamentu České republiky, který byl ustaven téměř po čtyřech letech od přijetí Ústavy, vyšší územně samosprávné celky ve snaze o decentralizaci po osmi letech a Nejvyšší správní soud po deseti letech (Cabada, 2011b: 223-224). Poměrně malý respekt českých občanů k zákonům potvrzuje také šetření M. Klicperové-Baker, I. K. Feierabenda a kolektivu z roku 2002 (Klicperová-Baker – Feierabend a kol., 2007: 47).

Bezprostředně po sametové revoluci roku 1989 se ukazuje být stále živoucí součástí české politické kultury výše zmíněný stereotyp spjatý s velmi pozitivním vztahem českých občanů k ekonomickým svobodám. Jak ukázaly tehdejší výzkumy veřejného mínění, vysoký podíl českých občanů se hlásil k rychlé ekonomické transformaci státem řízeného a plánovaného hospodářství na kapitalistickou demokratickou společnost vyznačující se konkurenčním prostředím (Cabada, 2011b: 213-214). Nicméně od poloviny 90. let sociologické výzkumy naznačují rezervovanější postoj většiny občanů ČR ke svobodné tržní ekonomice, což se projevuje tendencí upřednostňovat sociálně-tržní ekonomiku vyznačující se výraznějšími zásahy státu do ekonomiky.³⁷ Stát by měl dle představ české veřejnosti zasahovat zejména do sféry sociálního zabezpečení a zajišťovat ekonomickou stabilitu. Jak ukázal výzkum *Sociální spravedlnost*, v průběhu první poloviny 90. let dokonce vzrostl i počet příznivců socialistického systému. Zatímco roku 1991 odmítalo socialismus 30 % respondentů, v roce 1995 tento počet o 4 % klesl (Vlachová – Večerník, 1998: 191-192).

V představách české veřejnosti o roli státu v ekonomice se tak mísí touha po ekonomické svobodě a prosperitě na jedné straně a touha po silném státu zajišťujícím pořádek, nedůvěra v trh, snaha hledat sociální jistoty a požadavek sociální rovnosti na straně druhé. Důvody těchto představ můžeme hledat právě v české politické kultuře, neboť jak správně poznamenávají sociologové K. Vlachová a J. Večerník, podpora tržních regulací ze strany české veřejnosti je dána dědictvím sociálně-demokratické minulosti a komunistického centralismu, který si v sobě nese česká společnost (Vlachová – Večerník, 1998: 195).

---

³⁷ Postoje k ekonomickému systému se liší v závislosti na věku, vzdělání či příslušnosti k určité společenské vrstvě. Tržní ekonomiku podporují zejména politicky pravicově orientovaní jedinci do 40 let věku či mladí jedinci s aktivním volebním právem své sociální postavení si teprve budující, kteří lépe přijímají velké ekonomické změny i politické reformy. Dále se tržní ekonomický systém těší značné podpoře osob s vyšším stupněm vzdělání a samozřejmě osob samostatně výdělečně činných a odborných pracovníků. Socialismus naopak podporují politicky levicově orientovaní a starší občané nad 50 let. Střední generace ve věku 40-50 let inklinuje spíše k sociálně-tržní ekonomice (Vlachová – Večerník, 1998: 193-194).

V předchozích odstavcích této kapitoly jsme představili klíčové aspekty a stereotypy české politické kultury, které nám nyní umožní definovat, jakému ideálnímu typu české politické kultury se česká politická kultura blíží. Porovnáme-li tyto charakteristické rysy české politické kultury s výše definovanými ideálními typy české politické kultury podle G. Almonda a S. Verby (viz 2. kapitola), výsledkem bude, že se naše česká politická kultura v současné době nejvíce přibližuje poddanské politické kultuře. Nyní se pokusme tuto premisu dokázat.

Jak bylo uvedeno výše, v poddanské politické kultuře jsou si členové společnosti vědomi podstaty politiky a vlády, tzn. že členové takové společnosti nejsou politicky naivní a jsou o politice informovaní. Domníváme se, že toto kritérium česká společnost splňuje. Tuto skutečnost do jisté míry dokládá šetření vědců M. Klicperové-Baker, I. K. Feierabenda a kolektivu z roku 2002, jenž v rámci indexu provinciálnosti ukazuje, že respondenti České republiky s porovnáním s respondenty z Běloruska či Bulharska vykazují menší úroveň provinciálnosti, resp. parochialismu, a vyšší úroveň politické vyzrálosti (Klicperova-Baker – Feierabend a kol., 2007: 37-39).

Jak jsme rovněž nastínili v úvodní teoretické části, dalším kritériem charakteristickým pro poddanskou politickou kulturu je podřízenost členů společnosti ve vztahu ke státní moci. Jak ukazuje analýza české politické kultury, i toto kritérium česká občanská společnost splňuje, o čemž konkrétně svědčí výše zmíněné stereotypy, politický pragmatismus a rozdělení politického světa v myslích českých občanů na „my“ a „oni“, s kterými jsou spjaty charakteristické rysy české politické kultury jako je pasivita české občanské společnosti, její nezájem o veřejnou sféru a neochota participovat na věcech veřejných, tolerance českého národa k politickým elitám či jeho nevíra v aktivismus (viz výše). Nutno zdůraznit, že všechny tyto rysy české politické kultury jsou pro poddanskou politickou kulturu typické. Tuto skutečnost potvrzuje rovněž K. Müller poznamenávající, že současná občanská společnost ČR je

charakteristická nedostatkem schopností ovlivňovat rozhodování ve veřejné sféře³⁸ a nedostatečnou vírou, že taková snaha ovlivňovat rozhodování veřejné sféry je možná a smysluplná (Müller, 2008: 196-197). Na druhou stranu nutno uvést, že dle výše zmíněného šetření vykazuje ČR s porovnáním s jinými postkomunistickými zeměmi, Běloruskem, Bulharskem i Slovenskem, nejmenší úroveň politické poddajnosti, resp. ochoty podřídit se státu a vládě (Klicperova-Baker – Feierabend a kol., 2007: 37-39). Domníváme se, že tento výsledek nezpochybnuje výše zmíněnou tezi ani stereotypy české politické kultury, ale ukazuje, že s porovnáním s jinými postkomunistickými státy není úroveň podřízenosti, resp. poddajnosti, českého národa tak vysoká.

Jiný charakteristický rys poddanské politické kultury představuje orientace členů společnosti na výstupy politického systému a současně jejich minimální aktivní účast. Domníváme se, že orientace české občanské společnosti na výstupy politického systému je české politické kultuře do značné míry vlastní, což rovněž vyplývá z aspektu rozdělení

---

³⁸ Tuto tezi do značné míry potvrdily občanské iniciativy Impuls 99 a Děkujeme, odejděte, které na sklonku 90. let 20. století sice dokázaly získat masovou popularitu a mobilizovat nemalý počet občanů, čímž jsou také v českém prostředí výjimečné, avšak pouze na krátkou dobu, aniž by dosáhly svých cílů. Nastihme v této souvislosti důvody vzniku těchto iniciativ, jejich cíle či důvody, které vedly k jejich zániku. Obě iniciativy vznikly zejména v reakci na uzavření tzv. opoziční smlouvy ze strany menšinové sociálně demokratické vlády a v reakci na desáté výročí „sametové revoluce“, které připomnělo specifickou revoluční atmosféru té doby. V prohlášení představitelů Impulsu 99 kritizovali nízkou podporu vlády při válce v Kosovu, požadovali ustavení většinové vlády a volali po nových, schopných a morálně čistých politicích. Impuls 99 nenavrhoval žádná konkrétní řešení, jeho cílem bylo podnítit širokou diskuzi o jednotlivých otázkách, v rámci které by se hledalo východisko. Již v roce 2000 však prochází Impuls 99 vnitřní krizí vztahující se k jeho neschopnosti uведенé požadavky ve veřejné sféře prosadit, v jejímž důsledku je jeho aktivita od roku 2001 jen velmi omezená. Iniciativa Děkujeme, odejděte představovala prohlášení bývalých studentských vůdců „sametové revoluce“, jejichž cílem bylo upozornit na vzniklou propast mezi představami sdílenými před deseti lety a realitou a pojmenovat příčiny frustrace patrné ve společnosti a způsobené touto propastí. Řešení viděli zástupci této iniciativy v rezignaci politiků hlavních politických stran neschopných řešit problémy v naší zemi. Dále volali po návratu důstojné politiky a eliminaci arogance, cynismu a korupce. Toto prohlášení získalo ve společnosti značný ohlas, o čemž svědčí to, že jej podepsalo přibližně 200 000 občanů i to, že demonstrace na Václavském náměstí, kterou toto hnutí v prosinci 1999 zorganizovalo, se zúčastnilo zhruba 60 000 lidí. Další demonstrace uskutečněná k výročí únorového komunistického převzetí moci však skončila fiaskem, neboť počet jejich účastníků se pohyboval okolo pouhých 100 lidí. I aktivity tohoto hnutí začaly postupně upadat (Dvořáková, 2003: 128-132), což jen potvrzuje výše zmíněný deficit české občanské společnosti týkající se její neschopnosti vstupovat do veřejné sféry a ovlivňovat její rozhodování. Rozklad těchto iniciativ byl podle politoložky V. Dvořákové způsoben tím, že jejich kritika nebyla doplněna návrhy na řešení daných problémů a tím, že se soustředily na širokou škálu témat (Dvořáková, 2003: 133-134).

politického světa v myslích český občanů na „my“ a „oni“. Jak uvádí L. Cabada, Češi považují politický svět na jedné straně za komplikovaný a nenaslouchající jejich potřebám, ale na straně druhé požadují, aby jejich problémy řešil stát, resp. vládnoucí politická elita. Tento pohled je pozůstatkem ochránářského přístupu a společenské nivelizace komunistického systému (Cabada, 2011b: 221-222). Tento názor sdílí rovněž sociolog I. Možný, když upozorňuje na tendenci české veřejnosti pověřit správou obecných záležitostí co nejvýše postavené a jí naopak nejvíce vzdálené profesionální politiky,³⁹ což taktéž přisuzuje komunistickému dědictví a životu v nesvobodě. Z tohoto důvodu se v české společnosti jen velmi pomalu prosazuje princip subsidiarity, podle kterého nemají být rozhodovány na vyšší úrovni ty záležitosti, které je možné rozhodnout na úrovni nižší (Možný, 2002: 120).

Co se týče politického aktivismu, výše uvedená analýza české politické kultury naznačuje spíše pasivitu českého národa a vzhledem k jeho nedůvěře v aktivismus i nižší participaci. Předešleme, že analýze politického aktivismu a participace se budeme širěji věnovat v nadcházející podkapitole věnované občanské společnosti. Avšak již na tomto místě můžeme zmínit výsledek výzkumu M. Klicperové-Baker, I. K. Feierabenda a kol., podle kterého se česká politická kultura vyznačuje spolu s politickou kulturou běloruskou a slovenskou, na rozdíl od politické kultury bulharské, umírněnou politickou angažovaností (Klicperova-Baker – Feierabend a kol., 2007: 39-40, 47). Skutečnost, že

---

³⁹ Na toto téma se nedávno uskutečnil výzkum veřejného mínění, ve kterém byli občané dotazováni, v jakých případech by měli podle jejich názoru rozhodovat volení zástupci a v jakých spíše přímo občané. Výsledek výzkumu ukázal, že 83 % respondentů vyslovilo názor, že o lokálních otázkách by měli rozhodovat přímo občané. O celospolečenských otázkách by podle 58 % dotazovaných měli rozhodovat rovněž občané. Oproti tomu rozhodování o zákonech by mělo podle 65 % oslovených občanů spadat do pravomocí volených politiků. Podobně je tomu v případě mezinárodních smluv, o kterých by podle 75 % občanů měli rovněž rozhodovat volení politici (viz graf č. 1 v příloze) (Šamanová, 2012: 1-2). Vzhledem k vysokému počtu osob, které se domnívají, že o místních otázkách by měli rozhodovat přímo občané i relativně vysokému počtu jedinců, podle kterých by i o celospolečenských otázkách měli rozhodovat občané, usuzujeme, že v tomto ohledu došlo ve vývoji české občanské společnosti k jistému posunu vpřed a že tudíž aspekt české politické kultury týkající se distance české občanské společnosti od rozhodování o věcech veřejných oslabuje. Na druhou stranu nutno upozornit, že jedna věc je deklarovat určitý názor a druhá věc je, se tímto názorem skutečně řídit a v praxi uskutečňovat.

česká politická kultura vykazuje charakteristické rysy blíží se poddanskému typu politické kultury, dosvědčuje rovněž vztah české občanské společnosti k politickým institucím, který se vyznačuje nízkou důvěrou občanské společnosti k politickým institucím a jejich nízkou legitimitou (viz níže) (Müller, 2008: 193-194).

S politickou kulturou je velmi úzce spjata občanská společnost, resp. obě kategorie se vzájemně ovlivňují. Jak jsme naznačili již výše, mnohé stereotypy a charakteristické rysy české politické kultury se odráží na stavu a podobě české občanské společnosti, která současně formuje českou politickou kulturu. Cílem následující části práce je nastínit, jak výše zmíněné aspekty české politické kultury ovlivňují občanskou společnost ČR a jak se česká občanská společnost proměnila po roce 1989.

V následujících řádcích představíme dva odlišné pohledy na demokracii v ČR, resp. roli občanské společnosti v ní, které zosobňují osoby Václava Havla na jedné straně a Václava Klause na straně druhé. Naznačíme obecné rysy české občanské společnosti a v souvislosti s tím definujeme problémy, s kterými se česká občanská společnost potýká. Následně provedeme analýzu některých významných intermediárních institucí v ČR tvořících občanskou společnost, jako jsou politické strany, občanská sdružení, komory, církve a veřejné mínění. Tato analýza české občanské společnosti nám na závěr této části práce umožní zodpovědět, jakému z pohledů dvou výše uvedených osobností na občanskou společnost spíše odpovídá podoba občanské společnosti ČR.

4.2 Občanská společnost z pohledu Václava Havla vs. Václava Klause

Václav Havel a Václav Klaus na počátku devadesátých let 20. století ztělesnili na české politické scéně dvě odlišné představy demokracie, participační, resp. klasickou liberální, demokracii a většinovou demokracii, resp. demokratické elitářství. Z hlediska našeho

tématu jsou zajímavé proto, že se dramaticky liší svým vnímáním role občana v liberální demokracii, resp. představují dva odlišné pohledy na roli občanské společnosti v demokracii (Hadjiisky, 2001: 43).

Participační demokracie, kterou zosobnil Václav Havel a obhajovali zakladatelé Občanského fóra,⁴⁰ byla dominantní bezprostředně po roce 1989. Hlavními idejemi této koncepce demokracie bylo posílení právního státu a umístění občanů do centra politického dění, což měly umožnit různé typy zprostředkujících organizací mezi vládou a občany. Představitelé těchto idejí se inspirovali právní tradicí Charty 77 a jejím důrazem na význam silného právního řádu, ale i charakteristickými rysy první republiky. V přímé účasti občanů viděli způsob, jak zabránit tendenci politických stran monopolizovat politickou moc v neprospěch voličů. Jejich nedůvěra vůči politickým stranám pramenila právě z reinterpretační první republiky,⁴¹ kdy výše zmíněná instituce Pětky zajistila vedení vládní koalice pěti stran míru politického vlivu převyšující úroveň jejich volební podpory. Přímou účast občanů na věcech veřejných měl podpořit teritoriální decentralismus, tedy struktura lokální samosprávy (Hadjiisky, 2001: 43-50). Porovnáme-li tyto ideje demokracie s představami o demokracii politických myslitelů J. S. Milla a A. de Tocquevilla, je zřejmé, že Havlova vize demokracie se velmi blíží premisám teorie klasické liberální demokracie, kterou jsme nastínili v teoretickém úvodu.

Od roku 1991 však začíná dominovat teoretický koncept demokracie inspirovaný demokratickým elitářstvím J. Schumpetera, který jsme rovněž představili v úvodní teoretické části. Tuto představu demokracie zosobňoval Václav Klaus a obhajovala ODS, která otevřeně proklamovala snahu stát se klasickou a silně strukturovanou politickou stranou. V. Klaus propagoval zejména radikální přeměnu stávající

---

⁴⁰ Primárně se jednalo o osobnosti napojené na disent a později na Občanské hnutí.

⁴¹ Významným důvodem nedůvěry představitelů participační demokracie vůči politickým stranám byla bezpochyby rovněž zkušenost pramenící z monopolního postavení Komunistické strany Československa v letech 1948-1989.

ekonomické struktury v tržní hospodářství a hájil dobře organizované politické strany s precizním programem schopné uspokojit potřeby klasické parlamentní demokracie. Smýšlení V. Klause bylo formováno od konce šedesátých let představiteli Klubu mladých ekonomů, jehož byl členem a jehož představitelé se vyznačovali radikálními postoji k tržnímu hospodářství. Jednalo se o sdružení, v němž byl komunistický režim kritizován spíše za svou neschopnost uplatnit se ve světové ekonomice než za nedodržování občanských práv. Tato skutečnost vysvětluje, proč V. Klaus považoval zavedení tržního hospodářství za primární cíl přeměny režimu v demokracii a proč považoval za základ občanských svobod ekonomické svobody. Zdůrazňoval potřebu politické specializace a profesionalizace. Preferoval režim, v rámci kterého jsou důležitá rozhodnutí přijata ústředím hlavních politických stran, aniž by do jejich rozhodování výrazněji zasahoval lid či jiné instituce, což se v praxi projevilo ve způsobu jednání ODS při procesu rozdělování České a Slovenské Federativní Republiky. Vztah občana a státu byl v tomto pojetí redukován pouze na institut volebního hlasování (Hadjiisky, 2001: 50-58).

4.3 Charakteristické rysy občanské společnosti po roce 1989

Než si představíme obecné rysy české občanské společnosti a budeme analyzovat některé její prvky, připomeňme, jak termín občanská společnost pojmáme. V rámci této práce jsme přijali maximalistické pojetí občanské společnosti, podle kterého pojem občanská společnost zahrnuje nevládní sféru a volný trh. Konkrétněji řečeno, občanská společnost je v našem pojetí tvořena mimostátními institucemi, tržním hospodářstvím, politickými stranami, veřejnými i soukromými asociacemi a sdruženími, veřejným míněním a jinými občanskými aktivitami ve sféře mezi rodinou a státem.

Současná občanská společnost ČR je výrazně ovlivněna svým historickým vývojem (viz výše). Jak jsme uvedli již výše, nesmírný dopad na českou občanskou společnost měla éra komunistického režimu, kterým byla občanská společnost kolonizována. V důsledku toho se

začala česká občanská společnost znovuvytvářet až po jeho zhroucení roku 1989. Nicméně dodnes se v ČR nerozvinula dostatečně silná občanská společnost (Müller, 2008: 192; Cabada, 2011b: 220), jak se pokusíme v následujících řádcích ukázat. Klíčovým deficitem české občanské společnosti je neschopnost českých občanů vstupovat do veřejné sféry a ovlivňovat a kontrolovat její rozhodování. Mnozí čeští občané nemají o věci veřejné zájem (Müller, 2008: 192), což je známý stereotyp české politické kultury související s politickým pragmatismem českých občanů. A pokud už se najdou občané mající o věci veřejné zájem, mnohdy nevědí, jak tyto zájmy prosazovat (Müller, 2008: 192).

Významnými problémy české občanské společnosti je nedostatek občanského sebevědomí a nekritická nedůvěra v druhé i ve správní a politické instituce (Müller, 2008: 192-194).⁴² Kořeny této nedůvěry shledáváme v aspektu neidentifikace českého národa s politickými institucemi, který vznikl již za Rakouska-Uherska a zcela se etabloval v období komunistického režimu.

Z aspektu nedůvěry české občanské společnosti v politické instituce vyplývá několik negativních důsledků. Nízká legitimita politických institucí způsobuje menší vnímavost politické elity vůči zájmům a názorům občanů, neboť vědomi si této situace mohou mít menší obavu o ztrátu důvěry občanů, než je žádoucí. Tato skutečnost se v praktické politice projevuje tím, že diskreditace v očích veřejnosti nebývá pro politiky dostatečným důvodem pro opuštění politického, resp. veřejného

---

⁴² Nedůvěru ve správní a politické, resp. ústavní, instituce ze strany české veřejnosti dokazuje aktuální výzkum veřejného mínění (viz tabulka č. 4 v příloze). Prezidentovi republiky důvěřuje podle aktuálního březnového šetření 53 % občanů. Ovšem vládě důvěřuje jen 21 % respondentů, kteří zahrnují zejména osoby ve věku 30 až 44 let, deklarující dobrou životní úroveň, osoby ekonomicky aktivní a vysokoškolsky vzdělaní. Ještě nižší důvěře se těší Poslanecká sněmovna, které vyjádřilo důvěru pouze 17 % dotázaných, o 6 % více dotázaných vyslovilo důvěru Senátu. Důvěru oběma komorám Parlamentu ČR častěji deklarují jedinci s dobrou životní úrovní, ekonomicky aktivní, vysokoškolsky vzdělaní a politicky pravicově orientovaní. O něco vyšší důvěře se těší lokální reprezentativní sbory, neboť krajským zastupitelstvům vyslovilo důvěru 39 % občanů a svému obecnímu zastupitelstvu dokonce 59 % občanů. Ze čtvrté tabulky rovněž vyplývá, že ve sledovaném období březen 2011-2012 nedošlo z hlediska důvěry české veřejnosti k ústavním institucím k zásadním změnám (Kunštát, 2012: 1-2)

života.⁴³ Nízká legitimita politických institucí je současně příčinou nízké motivace občanů vstupovat do veřejné sféry (Müller, 2008: 195). Nutno však podotknout, že neochota českých občanů vstupovat do veřejné sféry souvisí s výše zmíněným stereotypem české politické kultury, rozdělením politického světa v myslích českých občanů na „my“ a „oni“, které je rovněž podpořeno tím, že čeští občané vnímají politiku v negativních konotacích i tím, že nevěří ve smysluplnost aktivní participace na věcech veřejných. Podle názoru K. Müllera krize důvěry brání rovněž ekonomickému rozvoji i rozvoji právního státu (Müller, 2008: 196). Tuto tezi o existenci pozitivní korelace mezi důvěrou občanské společnosti a rozvojem právního státu může do jisté míry potvrdit výše zmíněný aspekt české politické kultury, totiž poměrně nízký respekt českých občanů k zákonům.

Otázkou, jakým způsobem obnovit důvěru v občanské společnosti v postkomunistických zemích, se zabýval sociolog P. Sztompka. Navzdory tomu, že fungující občanskou společnost si musí občané sami vytvořit zdola, je při její obnově důvěry rovněž klíčová role státu, resp. politických elit, které by k tomu měly vytvářet vhodné podmínky. Političtí představitelé by měli demonstrovat nezvratitelnost demokratického vývoje, jednat nesvévolně, nýbrž politicky odpovědně, což zahrnuje respektování a dodržování práva a ústavnosti. Stát se musí stát garantem

---

⁴³ Reálným příkladem tohoto jednání může být politik Jan Kalvoda, působící na české politické scéně v 90. letech 20. století, nebo Vít Bárta ze současné politické scény. Jan Kalvoda je spjat s politickou kauzou, kterou sám rozpoutal na počátku ledna 1995 jako předseda Občanské demokratické aliance (ODA) a místopředseda tehdejší vlády, když obvinil Bezpečnostní informační službu (BIS) ze sledování politiků ODA i jiných politických stran, aniž by však předložil nějaké důkazy. Vláda včetně ministrů ODA a parlamentní komise, tuto záležitost prošetřující, obvinění BIS odmítly s odkazem na to, že není potvrzené. Tato kauza ve výsledku výrazně přispěla k rapidnímu poklesu voličské podpory ODA. J. Kalvoda přesto na své vrcholné politické funkce nerezignoval, k čemuž rovněž přispěla podpora tehdejšího premiéra V. Klause, který nechtěl tlakem na odchod J. Kalvody z vlády vystupňovat spory ve vládnoucí koalici, a podpora delegátů ODA, kteří jeho funkci předsedy strany na celostátní konferenci potvrdili (Kopeček, 2010: 188-189). Vít Bárta se zdiskreditoval v očích veřejnosti z důvodu jeho obvinění z korupce, resp. z uplacení poslankyně Kristýny Kočí a poslance Jaroslava Škárky, a po zveřejnění informací, že vstoupil do politiky, aby získal ekonomickou moc, a s tím související propojenosti bezpečnostní agentury ABL, jejímž byl generálním ředitelem, s politickou mocí. V reakci na zveřejnění těchto obvinění na jaře roku 2011 se rozhodl v dubnu téhož roku rezignovat na post ministra dopravy, nicméně veřejný život zcela neopustil, neboť nadále zůstal poslancem a v červenci 2011 se stal dokonce předsedou poslaneckého klubu Věcí veřejných.

občanských jistot a lidských práv a podporovat pluralismus ve veřejné správě prostřednictvím decentralizace státní správy a tvorby místní samosprávy. Nezbytné je rovněž otevřené jednání vlády ve vztahu k veřejnosti. Důležité také je, aby politické autority projevovaly profesionalitu, serióznost, kompetentnost a důvěryhodnost, tedy vlastnosti a schopnosti vykazující morální i profesionální integritu (Müller, 2002: 205-209).

Výše jsme vyjádřili názor, že občanská společnost ČR je slabá. Nyní se pokusme tuto tezi doložit na konkrétních datech, prostřednictvím kterých se pokusíme „změřit“ rozsah občanské společnosti. Rozsah občanské společnosti je možné měřit na základě počtu organizací občanské společnosti, počtu jejich členů či dobrovolníků. V České republice je přibližně 75 tisíc organizací občanské společnosti, z nichž nejpočetnější formu představují občanská sdružení, zahrnující nejrůznější svazy, spolky, kluby i odborové organizace, a jejich organizační složky. Občanská sdružení a jejich organizační složky tvoří 88 % všech organizací občanské společnosti, z čehož 58,5 % představují samotná občanská sdružení. Oproti tomu politických stran a hnutí je v České republice přibližně 65, tvoří tedy pouze 0,09 % všech organizací občanské společnosti (Pospíšilová, 2010: 114-115).⁴⁴

Jak jsme uvedli výše, počet organizací občanské společnosti po roce 1989 prudce rostl, avšak počet jejich členů oproti tomu naznačuje trend klesající angažovanosti českých občanů. Podle výzkumu agentury STEM z roku 2004 je členy organizací občanské společnosti 47 % občanů ČR, zhruba polovina z nich je členem více než jedné organizace. Nejčastěji se občané ČR angažují ve sportovních organizacích (16 %), v odborech (13 %), dále pak v organizaci zahrádkářů a pěstitelů, ve sboru dobrovolných hasičů a v náboženských a duchovních organizacích (6%), v organizacích sdružujících rybáře (5 %) či ve studentských a

---

⁴⁴ Údaje vychází z ČSÚ z roku 2007.

rodičovských organizacích (4%). V organizacích jiného charakteru se angažují jen 3 a méně procent občanů (Pospíšilová, 2010: 118).

Výsledek tohoto výzkumu dobře naznačuje skutečnost, že občané ČR, pokud již se angažují, tak téměř výhradně (s výjimkou odborů) ve volnočasových organizacích. Domníváme se, že tento aspekt je dědictvím komunistického režimu, kdy občané neměli možnost angažovat se aktivně ve veřejné sféře, proto se obraceli do sféry soukromé. Jak upozorňuje T. Pospíšilová, nízká angažovanost českých občanů je úzce spjata rovněž s nízkou důvěrou v druhé osoby (Pospíšilová, 2010: 118), což je typický charakteristický znak české občanské společnosti, jak jsme zmínili výše. Tato skutečnost je dobře vidět v mezinárodním srovnání. Zatímco v ČR důvěřuje druhým lidem 24 % občanů, v Norsku přiznává důvěru v druhé 65 % občanů (Pospíšilová, 2010: 118).

O velikosti organizované občanské společnosti do jisté míry vypovídá také dárcovství a dobrovolnictví.⁴⁵ Věcný či peněžní dar poskytlo některé organizaci občanské společnosti v roce 2004 47 % občanů ČR, přičemž polovina z nich obdarovala dvě a více organizací. Míru dárcovství ovlivňuje vzdělání i věk. Nejčastějšími dárci jsou občané s vysokoškolským vzděláním, nejmenší počet dárců je pak mezi občany se základním vzděláním. Počet dárců se rovněž zvyšuje s věkem, neboť nejčastějšími dárci jsou osoby starší 60 let. Častěji participují na dárcovství také občané s příjmy nad 15 000 Kč, občané pocházející z vyšší společenské vrstvy a věřící (Pospíšilová, 2010: 123-124).⁴⁶

V rámci dobrovolnictví jako jistého ukazatele velikosti občanské společnosti je nutné rozlišit formální a neformální dobrovolnictví. Formální dobrovolnictví představuje bezplatnou práci pro druhé, životní prostředí či kulturní památky, která je zastřešena určitou organizací. Oproti tomu neformální dobrovolnictví je bezplatná práce pro druhé bez organizační záštity. Vzhledem k tématu našeho zkoumání nás zajímají data vztahující

---

⁴⁵ Tyto pojmy je nutné odlišovat, neboť zatímco dárcovství představuje dar v peněžní či věcné podobě, dobrovolnictví předpokládá bezplatnou práci či pomoc (Pospíšilová, 2010: 123).

⁴⁶ Autorka vychází z dostupných údajů agentury STEM z roku 2004.

se k formálnímu dobrovolnictví. Podle výzkumu z roku 2004 participovalo na dobrovolné činnosti pro neziskové organizace 32 % občanů ČR, přičemž polovina z nich poskytla svou pomoc dvěma a více organizacím. Porovnáme-li tyto údaje s výše uvedenými daty týkajícími se členství a dárcovství, vidíme, že vždy polovina aktivních občanů vykazuje ještě o něco vyšší aktivitu. Lze předpokládat, že se jedná se o totožné jedince, které tvoří pevné jádro české občanské společnosti (Pospíšilová, 2010: 125-126).

Ve srovnání s některými jinými zeměmi je podíl dobrovolnictví v ČR poměrně nízký, neboť v USA se účastní formální dobrovolné činnosti 66 % občanů, ve Švédsku 54 % či v Kanadě 47 %. S jinými evropskými zeměmi je podíl českých dobrovolníků však srovnatelný, neboť například v Belgii je 32 % dobrovolníků, v Nizozemsku 31 % a v Rakousku 28 % dobrovolníků. Oproti tomu vysokému podílu dobrovolníků se těší ČR ve srovnání s jinými postkomunistickými zeměmi, neboť například v Maďarsku či Rumunsku se angažuje na dobrovolné činnosti pouhých 14 % občanů, v Polsku či Litvě dokonce jen 12 % občanů⁴⁷ (Pospíšilová, 2010: 126).⁴⁸

Nutno však zdůraznit zásadní skutečnost, že většina (82 %) dobrovolníků ČR se angažuje v lokálních organizacích, zejména z oblasti sportu či sdružení dobrovolných hasičů, rybářů a zahrádkářů (Pospíšilová, 2010: 127). Domníváme se, že tato skutečnost koresponduje s výše uvedenými údaji vztahujícími se k nízké angažovanosti českých občanů v politických stranách a jiných organizacích politického a veřejnosprávního charakteru. Tuto skutečnost dokládají i následující čísla vztahující se k nestraničným politickým formám participace. Podle výzkumu agentury STEM z roku 2004 například petici podepsalo v letech 2000-2004 43 % občanů ČR, demonstrace se

---

⁴⁷ Autorka vycházela z dat WVS (World Values Survey) z let 1999-2001.

⁴⁸ Nutno podotknout, že organizace občanské společnosti jsou na práci dobrovolníků závislé, neboť téměř 80 % pracovníků organizací občanské společnosti ČR tvoří právě dobrovolníci, jejichž počet se podle údajů ČSÚ v letech 2002-2007 zvýšil (Pospíšilová, 2010: 126).

zúčastnilo 14 % občanů a do novin napsalo 12 % občanů. V průběhu stejného období se alespoň jedné z těchto politických aktivit zúčastnilo 48 % občanů ČR. Srovnáme-li tyto data s výše uvedenými údaji o počtu členů organizací občanské společnosti, opět vidíme, že se příliš neliší (Pospíšilová, 2010: 129).

S obnovou české občanské společnosti je úzce spjat vznik intermediárního systému v České republice po roce 1989. Vznik a existence stabilních intermediárních institucí přispívá ke konsolidaci občanské společnosti potažmo demokratického politického systému (viz níže) (Vodička, 2011b: 232-233). Z tohoto důvodu považujeme za důležité udělat krátký exkurz do intermediárního systému ČR a některých jeho institucí.

4.4 Intermediární systém České republiky

Na úvod je nutné objasnit, co se termínem intermediární systém myslí. Intermediární systém zahrnuje organizace a instituce zprostředkovávající zájmy mezi jednotlivcem a veřejnou sférou (Vodička, 2011b: 229).⁴⁹ Aktéry, resp. institucemi, intermediárního systému jsou politické strany, odbory, různorodé zájmové skupiny, spolky, organizace, společenská a politická hnutí, masmédiá a reprezentanti veřejného mínění. V rámci intermediárního systému probíhají tři základní procesy: artikulace, manifestace a agregace zájmů. Tito uvedení aktéři a procesy tvoří intermediární systém společnosti (Brokl, 1997: 22, 29). Právně je činnost intermediárních institucí zakotvena v Listině základních práv a svobod ČR, v níž je kodifikována svoboda spolčovací a koaliční svoboda. Právo zakládat spolky, společnosti, svazy, hnutí, kluby i jiná občanská sdružení včetně odborových organizací a sdružování v nich umožňuje zákon č. 83 z roku 1990 „O sdružování občanů“ (Vodička, 2011b: 232). Nyní si některé významné instituce intermediárního systému

---

⁴⁹ Jak uvádí politolog G. M. Schmidt, instituce intermediárního systému představují zájmové skupiny ležící mezi jednotlivcem, resp. společností, a veřejnou politickou sférou, zejména státní sférou, mezi nimiž tyto zájmové skupiny zprostředkovávají své zájmy (Vodička, 2011b: 230).

charakterizujeme a nastiňme, jaká je jejich role konkrétně v intermediárním systému ČR.

4.4.1 Politické strany a český stranický systém

Klíčovým aktérem intermediárního systému jsou politické strany. Politické strany jsou specifickými subjekty intermediárního systému a to ze dvou důvodů. Prvním důvodem je skutečnost, že jejich cílem je získání politické moci prostřednictvím institutu parlamentních voleb, čímž se odlišují od ostatních aktérů intermediárního systému, kteří o politickou moc neusilují (Brokl, 1997: 29). Další odlišností mezi politickými stranami a jinými intermediárními subjekty, zejména zájmovými skupinami, je skutečnost, že zájmové skupiny se více soustředí na partikulární zájmy, aniž by však měly na rozdíl od politických stran ve vládě či parlamentu přímou odpovědnost (Vodička, 2011b: 231). Druhým důvodem jejich specifičnosti, s prvním důvodem spojeným, je skutečnost, že svou působností přesahují ve srovnání s ostatními subjekty intermediárního systému nejvíce do sféry politické a státní moci (Brokl, 1997: 29).

V souvislosti s politickou transformací na přelomu let 1989 a 1990 dochází k tvorbě pluralitního systému politických stran, které spolu soupeří o získání politické moci. Jak ukazují sociologické výzkumy i výsledky parlamentních voleb, voličská podpora pravicovým a levicovým politickým stranám je vyrovnaná. V porovnání s jinými postkomunistickými zeměmi, zejména v počáteční fázi transformace, vykazuje ČR značnou podporu pravicovým subjektům (Cabada, 2011b: 219). Tato skutečnost je pravděpodobně ovlivněna absencí silné levice, která je podle J. Pehe způsobena tím, že sociální demokracie byla obnovena zezdola politickými amatéry⁵⁰ a KSČ se v důsledku normalizační éry po roce 1989 nemohla transformovat v sociálně demokratickou stranu⁵¹ (Pehe, 2002: 186-187). Jak upozorňuje

---

⁵⁰ Domníváme se, že jedním z důvodů této skutečnosti může být odmítání návratu sociálně demokraticky smýšlejících emigrantů, resp. emigrantů vůbec (viz výše).

⁵¹ Jak jsme uvedli již výše, skutečnost, že se KSČ netransformovala v sociálně demokratickou stranu po roce 1989, je způsobena masovým vyloučením reformně smýšlejících členů KSČ po

L. Cabada, problémem převážné většiny českých politických stran je jejich ustavení shora novými politickými elitami. Nutno zdůraznit, že tento deficit úzce souvisí s poměrně nízkým počtem členů politických stran (viz výše), resp. absencí silné občanské společnosti, která negativně přispívá k výše zmíněné monopolizaci politické sféry ze strany politických stran (Cabada, 2011b: 220).

Členská základna politických stran v ČR se vyznačuje klesající tendencí. V této souvislosti se nabízí otázka, jaké jsou důvody této situace. Podle dotazníkového šetření Sociologického ústavu je více než 65 % občanů ČR přesvědčeno, že lidé vstupují do politických stran, aby získali výhodné pozice, získali kontakty a finanční zisk. Oproti tomu podle cca 70 % občanů ČR by měly politické strany sdružovat lidi, kteří chtějí změnit stávající situaci k lepšímu a podílet se na plnění programu strany (Linek – Pecháček, 2005: 73-75). Z tohoto výzkumu vyplývá, že primárním důvodem nezájmu občanů vstupovat do politických stran v ČR je jejich kritičnost a nedůvěra vůči politickým stranám. Výsledkem této situace je, že politické strany nemají odkud rekrutovat nové členy, neboť na komunální úrovni, která představuje přirozený prostor pro rekrutaci nových politických elit, zaznamenávají úspěch spíše nezávislí kandidáti, čímž je působnost politických stran na této úrovni omezena (Linek – Pecháček, 2005: 75-76). J. Pehe hovoří v této souvislosti o propasti mezi lokální a centrální politikou, jejímž důsledkem je absence alternativních politických osobností (Pehe, 2002: 165-167).

Český systém politických stran bylo možné považovat až do roku 2010 za zkonsolidovaný (Brokl, 1997: 96-97; Vodička, 2011c: 438). Od roku 1998 je možné označit stranický systém ČR za umírněný multipartismus s dominancí dvou ideově protikladných politických stran, liberálně-konzervativní Občanské demokratické strany a levicové České strany sociálně-demokratické (Cabada, 2011c: 300). Stabilizace českého

---

nástupu normalizace, v jejímž důsledku reformisté nepřevládli ani v období transformace po roce 1989.

stranického systému se přibližně od roku 1992 projevovala snižováním počtu politických stran zastoupených v parlamentu a tendencí k relativní stabilizaci elektorátu, resp. identifikaci voličů s danými politickými stranami (Brokl, 1997: 96-97; Vodička, 2011c: 438). Přiměřené množství politických stran v systému přispívá k tvorbě relativně stabilních koalic. Jen v případě vytváření středolevých koalic se jeví jako problematická existence extremistické Komunistické strany Čech a Moravy nacházející se na centrální úrovni v izolaci (Cabada, 2011c: 301; Vodička, 2011c: 438-439). Identifikace českých voličů s politickými stranami je v mezinárodním srovnání na lepší úrovni, než v jiných státech postsovětského prostoru. Ve srovnání se západními zkonsolidovanými stranickými systémy však vykazují české voličské preference nadále stálost nižší (Vodička, 2011c: 438).

Konsolidace českého stranického systému byla do jisté míry zpochybněna výsledkem parlamentních voleb roku 2010, kdy dominantní strany, Občanská demokratická strana a Česká strana sociálně demokratická, ztratily značné množství voličů, a tradiční Křesťanská a demokratická unie-Československá strana lidová poprvé od vzniku ČR nepřekonala pětiprocentní volební klauzuli pro vstup do Poslanecké sněmovny, v níž se naopak objevily nové politické strany, liberální TOP 09 a středová strana Věci veřejné. V současné době je jen velmi těžké předvídat, jak se český stranický systém bude dále vyvíjet, což záleží zejména na tom, zda dokáží nově vzniklé strany v systému zakotvit (Vodička, 2011c: 439). Podle současného vývoje se domníváme, že jistý potenciál v tomto ohledu má strana TOP 09, která navzdory nepopulárním škrtům, za které se s cílem snížení deficitu státního rozpočtu významně zasazuje, se podle výzkumů veřejného mínění nadále těší voličské podpoře v míře přesahující pětiprocentní hranici pro vstup do Poslanecké sněmovny Parlamentu ČR.

4.4.2 Občanská sdružení

Občanská sdružení představují nejrozšířenější typ organizací, ve kterých se lidé sdružují za účelem reprezentace různorodých zájmů (viz výše). Jak uvádí sociologové Z. Mansfeldová a A. Kroupa, občanská sdružení, asociace a zájmové skupiny tvoří základy demokracie, neboť jsou integračním prvkem společnosti (Mansfeldová - Kroupa, 1997: 151-152). V tomto ohledu jsou občanská sdružení vzhledem k tématu této studie klíčovým intermediárním subjektem, proto mu ve srovnání s ostatními intermediárními subjekty věnujeme více pozornosti.

V souvislosti s transformací společnosti se začaly po roce 1989 utvářet nové organizace. Jiné organizace navázaly na činnost obdobných organizací působících v období komunistické éry a některé dokonce navázaly na činnost organizací působících před únorovým převratem roku 1948.⁵² Podmínkou existence občanského sdružení je jeho registrace u Ministerstva vnitra ČR, z jehož registru vyplývá, že k největšímu početnímu nárůstu občanských sdružení došlo v letech 1991-1993⁵³ a to zejména občanských sdruženích, jejichž činnost se orientuje na oblast kultury a sportu a dále pak na podnikatelské zájmy. Tento výrazný nárůst počtu organizací je možné vysvětlit postupným rozpadem původně centralizovaných organizací a současně rostoucí mírou angažovanosti a sociální participace občanů (Mansfeldová - Kroupa, 1997: 151-154).

Druhým nejvýznamnějším intermediárním subjektem ve společnosti jsou vedle politických stran odbory, které sdružují zaměstnance za

---

⁵² Zcela nově vznikly některé odborové organizace jako například Křesťanská odborová koalice či Odborové sdružení Čech, Moravy a Slezska nebo některé podnikatelské a zaměstnavatelské svazy jako například Unie zaměstnavatelských svazů a Sdružení podnikatelů ČR. Mezi organizace, které navázaly na činnost organizací obdobného charakteru působících v období komunistického režimu, patří například většina odborových organizací, které navázaly na činnost Revolučního odborového hnutí, nejvýznamnější z nich je Českomoravská komora odborových svazů (viz níže). Na tradici prvorepublikového Ústředního svazu československých průmyslníků navázal Svaz průmyslu a dopravy ČR (Mansfeldová - Kroupa, 1997: 152-167).

⁵³ Podle údajů Ministerstva vnitra ČR bylo roku 1990 nově zaregistrováno 3 879 sdružení (oproti období před listopadem 1989, kdy existovalo pouze několik set „dobrovolných“ organizací), roku 1991 se nově zaregistrovalo 5 487 sdružení, roku 1992 7 899, 1993 5 761, 1994 3 128 a roku 1995 2 723 sdružení (Mansfeldová - Kroupa, 1997: 152).

účelem zajišťování a zlepšování ekonomického a sociálního postavení svých členů (Vodička, 2011b: 238).⁵⁴ Vznik a existence odborových organizací nejsou omezeny, nepodléhají souhlasu ani zaměstnavatele ani státu (Mansfeldová – Kroupa, 1997: 156).

Jak jsme zmínili již výše, odbory byly v pohledu občanské společnosti v období komunistického režimu zdiskreditovány, neboť Revoluční odborové hnutí představovalo v té době jeden z nejdůležitějších transmissních nástrojů moci komunistické strany. V důsledku toho panovalo v ČR bezprostředně po listopadu 1989 vůči odborům všeobecná nedůvěra a v souvislosti s tím současně klesala i jejich členská základna. Navzdory klesající organizovanosti v odborech⁵⁵ představují odbory nejpočetnější intermediární organizaci. Se svou minulostí se odbory dokázaly vyrovnat, neboť jak ukazují průzkumy veřejného mínění, důvěra v odbory postupně roste⁵⁶ (Vodička, 2011b: 238-239).

Některé současné odbory vznikly přímo z komunistického Revolučního odborového hnutí, které se rozpadlo záhy po pádu komunistického režimu. Nejvýznamnější z takto vzniklých odborových organizací je Českomoravská konfederace odborových svazů (ČMKOS)⁵⁷ sdružující přibližně 90 % všech občanů organizujících se v odborech.⁵⁸ ČMKOS jako ochránce práv zaměstnanců a zájmů týkajících se

---

⁵⁴ Z této skutečnosti vyplývá ovšem problém vztahující se k legitimitě odborů, neboť dle zákona zastupují všechny zaměstnance, ale ve skutečnosti reprezentují pouze své členy (Vodička, 2011b: 241).

⁵⁵ Roku 1997 pracovalo v organizacích, v nichž absentovaly odbory, již 42 % zaměstnanců (Mansfeldová, 1997: 115).

⁵⁶ K růstu důvěry v odbory přispěly problémy transformace, především ve státních průmyslových velkopodnicích, prudký nárůst sociálních rozdílů ve společnosti, uznání role odborů jakou součástí tripartity (viz níže) či úspěšné odborářské akce organizované v reakci na necitlivé zásahy státu do platů zaměstnanců veřejného sektoru v průběhu roku 2010. Podle výzkumů veřejného mínění se důvěra v odbory v období let 1995-2009 pohybovala mezi 30 a 40 %, přičemž roku 2010 dosáhla až 55 % (Vodička, 2011b: 239).

⁵⁷ Na činnost ROH navázala také například Konfederace umění a kultury či některé samostatné odborové svazy, které od bývalého ROH přebraly členstvo i majetek, což jim zajistilo silnější pozici, než kterou mohly získat nově ustavené odborové organizace, do nichž patří například Křesťanská odborová koalice či Odborové sdružení Čech, Moravy a Slezska (Vodička, 2011b: 240-241).

⁵⁸ Podle údaje ČMKOS z roku 2007 dosahuje členská základna odborových svazů ČR sdružujících se v rámci ČMKOS téměř 540 000 členů (ČMKOS. *Odborové struktury a vztahy mezi nimi*, <http://www.cmkos.cz/o-nas/odborove-struktury-a-vztahy-mez-nimi>, 13. 4. 2012).

mzdových, pracovních a životních podmínek se těší v ČR významnému postavení, což dokládá skutečnost, že je spolu s vládou a zaměstnavateli součástí Rady hospodářské a sociální dohody ČR⁵⁹, resp. tripartity (Vodička, 2011b: 239-240).

Mezi občanská sdružení můžeme zařadit rovněž zaměstnavatelské a podnikatelské svazy a profesní sdružení. Zaměstnavatelské a podnikatelské svazy začaly vznikat v reakci na privatizaci a vznik soukromého podnikatelského sektoru, aby hájily a reprezentovaly nové a specifické zájmy podnikatelů (Mansfeldová – Kroupa, 1997: 162; Vodička, 2011b: 242).⁶⁰ Profesní sdružení představují organizace, v nich se sdružují představitelé profesí, které nemají ze zákona povinnost organizovat se v komorách (viz níže), a představitelé profesí, jejichž specifické profesionální či regionální zájmy nemohou být v komorách zabývajících se zájmy svých členů v širší perspektivě reprezentovány (Mansfeldová – Kroupa, 1997: 167-168; Vodička, 2011b: 246).⁶¹

4.4.3 Komory

Komory představují instituce sdružující fyzické či právnické osoby za účelem zabezpečení výkonu daného povolání. Konkrétním typem komor jsou profesní komory, které registrují a kontrolují odborný a etický výkon některých tzv. svobodných povolání.⁶² Zákon profesním komorám do určité míry umožňuje stanovit si pravidla a podmínky pro výkon dané

---

⁵⁹ Rada hospodářské a sociální dohody ČR představuje tripartitní orgán, v rámci kterého probíhá sociální dialog mezi vládou, odbory a zaměstnavateli a jehož cílem je udržení sociálního smíru, který se daří v ČR dlouhodobě udržovat (Vodička, 2011b: 237).

⁶⁰ Největším sdružením tohoto charakteru je Konfederace zaměstnavatelských a podnikatelských svazů, jejímž úkolem je koordinovat a prosazovat podnikatelské, zaměstnavatelské a profesní zájmy jejích členů ve vztahu k orgánům zákonodárné moci, státní správy a odborům. Stejně jako ČMKOS je konfederace součástí Rady hospodářské a sociální dohody ČR (Mansfeldová – Kroupa, 1997: 162-163; Vodička, 2011b: 242).

⁶¹ Nejčastěji se v profesních sdruženích organizují povolání s dlouholetou spolkářskou tradicí jako například hasiči či kominíci, ale také lékaři, psychologové či taxikáři. Profesní sdružení mohou vykonávat podobnou činnost jako profesní komory s tím rozdílem, že pro výkon dané profese není členství ve sdružení povinné a případné odborné zkoušky a licence vydané profesním sdružením mají charakter pouze doplňující kvalifikace (Mansfeldová – Kroupa, 1997: 167; Vodička, 2011b: 246)

⁶² Povinné členství v komoře mají ze zákona uložena zejména následující povolání: lékaři, stomatologové, lékárníci, auditoři, daňoví poradci, komerční právníci, advokáti, notáři, architekti, stavební inženýři a technici a veterináři (Mansfeldová – Kroupa, 1997: 169).

profese, obsah profesních zkoušek, délku vykonávané praxe nezbytné pro vstup do profesní komory a podmínky provozování soukromé praxe. Podmínky registrace v komorách jsou rigidně vymezené zákonem, přičemž primární podmínkou vztahující se na všechny komory je stanovené vzdělání (Mansfeldová – Kroupa, 1997: 168-169).

Největšímu počtu členů se těší Agrární komora ČR a Hospodářská komora ČR.⁶³ Jejich členové jsou na rozdíl od členů profesních komor představiteli různorodých profesí a vyznačují se nepovinným členstvím. Jedná se o komory sdružující podnikatele nejrůznějšího zaměření s cílem prosazovat jejich zájmy před státními institucemi. Mezi další služby, které tyto komory poskytují svým členům, patří například školení, zprostředkovávání informací a obchodních kontaktů či poradenství (Mansfeldová – Kroupa, 1997: 168, 171; Vodička, 2011b: 247).

4.4.4 Církev

Církev nepředstavují v ČR jakožto v silně sekularizované české společnosti významnou intermediární instituci. Z tohoto důvodu tomuto subjektu ani v této práci nebude věnováno příliš pozornosti, avšak nebylo by správné ho zcela nereflektovat, neboť z hlediska politické kultury je jistě zajímavé upozornit na příčiny nevýznamnosti tohoto intermediárního aktéra. Česká společnost se začala sekularizovat již v době násilné protireformace v 17. století, značnou sekularizací se pak vyznačovala česká společnost již v první polovině 20. století. Tento trend byl téměř zcela završen v období komunistické diktatury, kdy byli věřící pronásledováni. Toto dědictví si česká společnost přenesla i do polistopadové éry, kdy většina českých občanů vyjádřila nedůvěru vůči

---

⁶³ Agrární komora ČR má dvoustupňovou organizační strukturu skládající se z centrálních a regionálních orgánů. V okresních komorách se organizuje 3 107 fyzických osob a 1 985 právnických osob. V členských společenstvech, která jsou její součástí, se organizuje 35 613 fyzických a 4 265 právnických osob (Mansfeldová – Kroupa, 1997: 175). Aktuálnější data v době zpracovávání této práce nebyla bohužel nalezena. Členská základna Hospodářské komory ČR čítá podle jejích údajů 13 604 osob (Hospodářská komora České republiky. *Hospodářská komora České republiky v číslech*, <http://www.komora.cz/hospodarska-komora-ceske-republiky/o-nas-5/hk-cr-v-cislech/hospodarska-komora-ceske-republiky-v-cislech.aspx>, 13. 4. 2012).

církvi, která má tendenci se zvyšovat. Této tendenci odpovídá rovněž klesající počet občanů ČR posuzující sami sebe jako věřící. Negativní postoj občanů ČR k církvi se odráží i v jejich vztahu k problematice restitucí církevního majetku zkonfiskovaného komunisty po druhé světové válce, kterou převážná většina české veřejnosti odmítá (Vodička, 2011b: 244-246).

4.4.5 Veřejné mínění

V intermediárním prostoru působí rovněž veřejné mínění. Ostatně jeho tvůrci i interprety jsou masmédia jakožto subjekt intermediárního systému. Termín veřejné mínění v sobě však skrývá dva významy, proto v této souvislosti L. Brokl rozlišuje aktivní a pasivní veřejné mínění. Aktivní veřejné mínění tvoří občané, kteří své postoje odděleně artikulují ve veřejném a politickém prostoru, aby toto jejich mínění mohlo být dále agregováno a prostředkováno příslušnými aktéry intermediárního systému. Oproti tomu pasivním veřejným míněním se má na mysli veřejné mínění agregované a publikované výzkumnými instituty (Brokl, 1997: 34-35).

Ve smyslu takto definovaného aktivního veřejného mínění tvoří aktivní veřejné mínění součást občanské společnosti jako takové. V tomto ohledu jsme se zabývali výzkumem veřejného mínění v předchozích částech práce věnovaným charakteristickým rysům občanské společnosti a aktérům intermediárního systému. Následující řádky budou proto věnovány analýze pasivního veřejného mínění, jejímž cílem bude zjistit, jaké hodnoty, názory a přesvědčení sdílí občané ČR ve vztahu k demokratickému systému a jeho institucím. Jak víme, hodnoty, názory a přesvědčení občanů jsou nedílnou součástí politické kultury. Z tohoto důvodu je analýza pasivního veřejného mínění pro naši studii nezbytná, neboť výsledky z ní vyplývající nám v závěrečné části práce umožní vysvětlit, jaký vliv má česká politická kultura na demokracii v ČR (viz níže).

Z hlediska politické kultury a míry konsolidace občanské společnosti je klíčovou hodnotou vztah občanů ČR k demokratickému režimu. Podle aktuálního výzkumu veřejného mínění souhlasí s výrokem „*demokracie je lepší než jakýkoliv jiný způsob vlády*“ 42 % občanů ČR, což je o 7 procentních bodů méně než v předchozím roce. Podle přibližně čtvrtiny populace (24 %) může být autoritativní režim lepší než demokratický a další zhruba čtvrtině populace (27 %) na typu politického režimu nezáleží, 7 % občanů se k této otázce nedokáže vyjádřit (viz graf č. 2 v příloze) (Ďurďovič, 2012: 3).

K demokracii se podle výzkumu nejčastěji hlásí mladí lidé ve věku 15 až 19 let, lidé se středním a vysokoškolským vzděláním, lidé s dobrou životní úrovní své domácnosti a politicky pravicově orientovaní. Oproti tomu možnost autoritativní vlády nevylučují lidé politicky levicově orientovaní. Na demokratičnosti či nedemokratičnosti režimu nezáleží nejčastěji osobám se základním či středním vzděláním bez maturity, jedincům se špatnou životní úrovní, ve věku nad 60 let, nezaměstnaným a obyvatelům malých měst (Ďurďovič, 2012: 3).

Z výsledků tohoto výzkumu lze odvodit několik důležitých poznatků. Pozitivně hodnotíme informaci, že k demokratickému režimu se hlásí mladí lidé ve věku 15 až 19 let, což nás naplňuje nadějí, že s generační obměnou se počet jedinců hlásících se k demokratickému systému bude zvyšovat. Otázkou však zůstává, zda tento názor budou sdílet rovněž poté, co po studiu začnou sami pracovat a sami se starat o své živobytí, tudíž do jaké míry můžeme považovat tyto názory za věrohodné u takto mladých lidí. Dále je z výzkumu patrná přímá souvislost mezi vztahem občanů ČR k demokracii a úrovní vzdělání, životní úrovně a politickou orientací. Pozitivnější vztah k autoritativní formě vlády mají levicově orientovaní jedinci. Domníváme se, že tato skutečnost může souviset s absencí silné levice. Řešením by mohl proto být vznik silného levicového subjektu, v němž by levicově orientovaní jedinci našli zastoupení.

Se vztahem občanů k demokracii úzce souvisí otázka jejich spokojenosti s praktickým fungováním demokracie v ČR. Spokojenost s fungováním demokracie v ČR deklaruje 43 % občanů, oproti tomu více jak polovina (53 %) občanů vyjadřuje nespokojenost (viz graf č. 3 v příloze) (Ďurďovič, 2012: 2). Jak vyplývá z tabulky vztahující se k vývoji spokojenosti občanů s fungováním demokracie v ČR (viz tabulka č. 5 v příloze), celková spokojenost s fungováním demokracie v ČR o 8 procentních bodů klesla, avšak stejné procento lidí vyjádřilo nespokojenost v roce 2010. V dlouhodobě perspektivě je podíl občanů spokojených a nespokojených s fungováním demokracie v ČR s občasnými odchylkami „padesát na padesát“ (Ďurďovič, 2012: 1). Jak vidíme, výsledky do značné míry korespondují s výsledky předchozího výzkumu, vztahujícího se k demokracii jako takové. I v rámci tohoto výzkumu vyjadřovali spokojenost s fungováním demokracie zejména mladí lidé ve věku 15 až 29 let, občané s vysokoškolským vzděláním, dobrou životní úrovní a středopravicovou a pravicovou politickou orientací (Ďurďovič, 2012: 2).

Cílem celé této části práce, počínaje podkapitolou pojednávající o aspektech české politické kultury po roce 1989 a konče podkapitolou týkající se intermediárního systému, bylo provést analýzu vývoje české politické kultury a občanské společnosti po roce 1989, a na základě toho definovat charakteristické rysy obou těchto konceptů, abychom v následující kapitole mohli zodpovědět, jaký vliv má česká politická kultura na demokracii v ČR a definovat její případné deficitní, což je hlavní cíl, ke kterému tato práce směřuje. Než tak učiníme, považují za užitečné shrnout nejdůležitější závěry vyplývající z této analýzy.

Mezi dlouhodobé a klíčové stereotypy české politické kultury patří politický pragmatismus a politický svět rozdělený v myslích českých občanů na „my“ a „oni“, tedy bezmocné občany a mocné politické elity. Tyto stereotypy se po roce 1989 projevují následovně: distancí od politiky, což je současně důsledkem pejorativního vnímání politiky ze

strany české veřejnosti; nedůvěrou ve správní a politické instituce a nízkým zájmem participovat na věcech veřejných, který je ještě posílen nevírou v to, že aktivní angažovaností ve veřejné sféře je možné něco změnit a prosadit. Jak jsme se snažili nastítnit, tyto aspekty, které dokazují i aktuální výzkumy veřejného mínění, jsou vzájemně provázané. Primárním deficitem české občanské společnosti, vyplývající z těchto aspektů české politické kultury, je její neschopnost vstupovat do veřejné sféry, ovlivňovat ji a kontrolovat, tedy plnit funkci, která jí v demokracii náleží. Komparací reálných znaků české politické kultury a znaků ideálních typů politické kultury, jak je definovali G. Almond a S. Verba, jsme došli k závěru, že česká politická kultura se v současné době blíží tzv. poddanské politické kultuře.

V souvislosti s analýzou občanské společnosti jsme představili dva pohledy na roli občanské společnosti v demokracii zosobněné V. Havlem a V. Klausem. Srovnáme-li tyto teoretické pohledy s praktickým fungováním české občanské společnosti, zjistíme, že naše občanská společnost odpovídá spíše občanské společnosti, jak si ji představuje V. Klaus. Důkazem budiž být skutečnost, že hlavní intermediární aktéry představují v ČR profesionální politické strany, které mají na české politické scéně monopol, tudíž s ohledem na slabost české občanské společnosti musíme konstatovat, že angažovanost české veřejnosti je značně omezena pouze na akt volby. Nejrozšířenějším typem organizací v rámci intermediárního systému ČR jsou pak občanská sdružení, většina z nich však s výjimkou odborů představují uskupení nepolitického charakteru.

4.5 Česká politická kultura a její vliv na demokracii v ČR

Předmětem zkoumání této závěrečné podkapitoly bude vztah české politické kultury a demokracie v ČR. S využitím analýzy české politické kultury a proměny občanské společnosti po roce 1989 nyní zodpovíme otázku, jaký vliv má česká politická kultura na demokracii v ČR, čímž dospějeme současně i k naplnění hlavního cíle této práce.

Pro analýzu stavu demokracie v ČR dvacet let po „sametové revoluci“ použijeme metodu porovnání praktického fungování demokracie, se zaměřením na politickou kulturu a roli občanské společnosti, a teoretických konceptů demokracie, které jsme představili v úvodní teoretické části. Tento postup nám umožní zjistit, jakému teoretickému konceptu se praktické fungování demokracie v ČR přibližuje, a současně zodpovědět otázku, zdali trpí demokracie ČR nějakými výraznějšími deficity. Pokud ano, jakými a do jaké míry jsou ovlivněny existující českou politickou kulturou.

Připomeňme, jakou roli v demokracii přisuzoval občanské společnosti J. S. Mill reprezentující koncept klasické liberální demokracie. J. S. Mill prosazoval aktivní účast občanů v procesu politického rozhodování, neboť lid má být dle jeho představy svrchovaný, protože vyslyšeny mohou být zájmy jen těch, kteří je dokáží chránit. Aktivní participace občanů je rovněž žádoucí z toho důvodu, že přispívá k rozvoji veřejného mínění i celkovému rozvoji společnosti. Aktivní politická participace občanů v mezivolebním období je v takto pojímané demokracii nezbytností (Mill, 1992).

Jak jsme dokázali ve výše uvedené analýze české občanské společnosti, politická participace občanů ČR je na nízké úrovni, což je dáno několika aspekty. Občanská společnost ČR vykazuje neochotu angažovat se na věcech veřejných. Jak ukázaly výše uvedené výzkumy veřejného mínění, nezájem obecně o politické dění přiznává nadpoloviční většina občanů a participace na řešení veřejných problémů a politických shromážděních či na činnosti politických stran je mizivá. Tento nezájem české občanské společnosti je způsoben negativním vnímáním politiky ze strany české veřejnosti, nevírou v to, že aktivismem je možné něco změnit a své zájmy prosadit, což je ještě podpořeno přesvědčením, že politická elita jejím zájmům a požadavkům nenaslouchá, a nedůvěrou v politické instituce vůbec. Nedůvěru v politické instituce dokazuje výše zmíněný výzkum veřejného mínění, v rámci kterého se těší důvěře

nadpoloviční většiny občanů pouze úřad prezidenta republiky, ovšem důvěra ve vládu a Parlament ČR je o poznání nižší.

Nutno zdůraznit, že všechny tyto aspekty vztahující se ke stavu občanské společnosti v ČR jsou ovlivněny českou politickou kulturou, resp. významným charakteristickým rysem, kterým je skutečnost, že politický svět je v myslích českých občanů rozdělen na „my“ a „oni“, resp. bezmocné občany a mocnou politickou elitu. Připomeňme, že kořeny tohoto stereotypu nacházíme již v partitokracii první republiky, avšak plně se etabloval v období normalizace. Ovšem kořeny nedůvěry občanské společnosti v politické instituce sledujeme již v neidentifikaci občanské společnosti s politickými institucemi za rakouského období.

Představu o tom, že lid má být svrchovaný sdílel také politický myslitel A. de Tocqueville. Jak známo, obával se však nivelizace společnosti, tyranie většiny, konformity, přílišného individualismu a destrukce svobody jednotlivce v důsledku politické rovnosti. Těmto negativním jevům, kterými může být demokracie provázena, je podle jeho názoru možné zabránit existencí přiměřené konkurence politických stran a rozmanitých zprostředkujících institucí vykonávajících nezávisle na státu politické i nepolitické funkce. Význam politických stran spočívá v tom, že brání nežádoucí koncentraci politické moci. Významnou funkcí intermediárních institucí je omezování státní intervence do svobody jednotlivce a současně aktivizace občanské společnosti (Tocqueville, 1992).

V této souvislosti se nabízí otázka, jakou roli hrají politické strany a intermediární instituce v politickém systému ČR. Pluralitní systém politických stran vzájemně soutěžících o moc byl obnoven po roce 1989, jak jsme však uvedli výše, jejich existence není neproblematická. Jedním z problémů je skutečnost, že byly ustaveny shora novými politickými elitami, nikoli zespoda vycházejíc z občanské společnosti. Nutno upozornit, že vznik politických stran z občanské společnosti nebyl ani možný, neboť samotná občanská společnost se sama začala znovu

utvářet. S tím souvisí jiný problém, kterým politické strany ČR trpí, klesající počet jejich členů, které není odkud rekrutovat, neboť občané ČR v důsledku jejich nedůvěry k politickým stranám nemají zájem participovat na činnosti politických stran, a to ani na komunální úrovni, která představuje ve vyspělých demokraciích přirozený prostor pro rekrutaci nových členů. Navzdory klesajícímu počtu členů představují politické strany primárního aktéra českého intermediárního systému, který politický systém ČR zcela ovládá. V důsledku toho vykazuje český politický systém výrazné partitokratické tendence. V této souvislosti se ukazuje výrazný vliv české politické kultury, jejíž součástí je prvorepubliková tradice partitokracie, která i přes dlouhé období nepluralitního systému politických stran nebyla překonána. Dalším důsledkem klesajícího počtu členů politických stran je skutečnost, že nedochází k obnově politických elit, což vede k personifikaci politiky.

Zdůrazněme, že sklon k partitokracii je výrazně podpořen existencí slabé občanské společnosti a intermediárních institucí, které adekvátně neplní svou funkci. Nutno upozornit, že i v tomto aspektu sehrává výraznou roli česká politická kultura, neboť, jak ukázala výše uvedená analýza, česká občanská společnost nikdy neplnila svou funkci – vyvažovat a kontrolovat politickou moc, což bylo dáno tím, že za rakouského období se v důsledku absence národního státu se státní mocí neidentifikovala a v podmínkách první republiky se státu zcela oddala, aby v období komunistického režimu jím byla zcela ovládnuta a v důsledku toho zdiskreditována.

Co se týče jiných intermediárních institucí než politických stran, jejich nejpočetnější formu představují občanská sdružení. Ač je počet organizací občanské společnosti nemalý, počet členů v nich se angažujících je nízký, proto hovoříme o relativně nízké angažovanosti české občanské společnosti. Výzkumy veřejného mínění ukazují, že v rámci organizací občanské společnosti se angažuje přibližně necelá polovina občanů ČR. Nutno však zdůraznit, že většina z nich participuje

na činnosti organizací nepolitického charakteru, zejména sportovního či kulturního. Jistou výjimku tvoří odborové organizace, které představují vedle politických stran druhou nejvýznamnější intermediární instituci, či sdružení reprezentující zaměstnavatelské a podnikatelské zájmy. Nejvýznamnější z odborových organizací sdružujících největší počet členů organizujících se v nich je Českomoravská konfederace odborových svazů navazující na činnost ROH. Zaměstnavatelské a podnikatelské svazy se vytvořily v reakci na vznik soukromého sektoru, přičemž největší z nich je Konfederace zaměstnavatelských a podnikatelských svazů. Oproti tomu nejmenšího významu požívají církve, což je dáno značnou sekularizací české společnosti.

Tato analýza intermediárního systému nás tedy přivedla k názoru, že český intermediární systém plní spíše nepolitické funkce, avšak v politické oblasti má dosud značné rezervy. Tato skutečnost je bezpochyby rovněž důsledkem české politické kultury, resp. jejími charakteristikami, jakými jsou nezájem občanů ČR o věci veřejné, pejorativní chápání politického prostředí, nedůvěra v politické a správní instituce i v to, že aktivní participací je možné ovlivnit rozhodování politických elit ve veřejné sféře a prosadit své zájmy. Z těchto důvodů česká veřejnost upřednostňuje angažovanost v organizacích sportovního či kulturního charakteru, což je do značné míry dědictvím komunistického režimu, který občanům participovat na věcech veřejných neumožňoval, proto se obraceli do soukromé sféry (viz výše).

Jinou koncepci demokracie představil politický myslitel Joseph A. Schumpeter, který na rozdíl od představitelů klasické liberální demokracie možnost vykonávání moci lidem odmítl. J. A. Schumpeter považuje demokracii za institucionální zřízení umožňující vytvářet politická rozhodnutí. Základem takového zřízení je existence soutěživého prostředí, neomezená konkurence politických stran a jejich vůdců o hlasy voličů a institut volby, prostřednictvím kterého občané vybírají vládnoucí elitu a tím legitimizují její následná rozhodnutí. Vláda by měla být

jednotná a disponovat silným mandátem. Značné autonomii se mají těšit političtí vůdci. Podle této koncepce demokracie tedy úloha lidu spočívá ve vytváření vlády, rozhodovat o problémech však občanské společnosti nepřísluší, neboť předpokladem fungující demokracie je, že občané v mezivolebním období do politické činnosti nezasahují (Schumpeter, 2004).

Porovnejme nyní tuto teoretickou koncepci s praktickým fungováním demokracie v ČR. Kritérium existence soutěživého prostředí a neomezené konkurence politických stran a jejich předsedů o hlasy voličů a institut voleb, prostřednictvím kterého voliči pravidelně vybírají svou vládnoucí elitu, bezpochyby česká demokracie splňuje, o tom svědčí výrazný vliv politických stran soustředících politickou moc ve svých rukou. Personifikace politiky do jisté míry svědčí také o jisté autonomii, kterou političtí lídři disponují. A jak vyplývá ze závěrů analýzy české občanské společnosti, která je charakteristická relativně nízkou politickou participací na věcech veřejných, můžeme říci, že role občanské společnosti v demokracii ČR je nadále výrazně omezena na výběr politické elity, aniž by v období mezi volbami do politické činnosti výrazněji zasahovala, v čemž se rovněž shoduje s touto koncepcí demokracie. Jediným aspektem neshodujícím se s teorií demokratického elitářství je jednota vlády disponující silným mandátem, neboť vlády utvářené v ČR nejsou zpravidla jednobarevné, nýbrž koaliční, což je způsobeno poměrným volebním systémem, který je uplatňován ve volbách do Poslanecké sněmovny Parlamentu ČR, zatímco J. A. Schumpeter upřednostňoval jednokolový většinový volební systém.

Vycházejíc z uvedené komparace dvou teoretických koncepcí demokracie, klasické liberální demokracie a demokratického elitářství, s praktickým fungováním demokracie v ČR, můžeme jednoznačně říci, že reálné fungování současné demokracie v ČR nejbližší odpovídá koncepci demokratického elitářství, jak ji představil J. A. Schumpeter. K této skutečnosti jednoznačně přispěla do velké míry právě česká politická

kultura, která si v sobě nese prvorepublikovou tradici partitokracie a tradici nefunkční a dostatečně nerozvinuté občanské společnosti, která je dána zejména pasivitou občanů ČR a jejich nedůvěrou v politické instituce i ve smysl aktivní participace ve veřejné sféře. V důsledku těchto tradic není dominantní role politických stran v demokracii ČR vyvažována aktivní občanskou společností, schopnou vstupovat do veřejné sféry a kontrolovat ji, a tím konkurence politických stran prakticky neomezována a role občanů ČR výrazně omezena na výběr vládnoucí politické elity.

Chceme-li jmenovat konkrétní deficity české demokracie, musíme nutně vycházet z těchto teoretických koncepcí. Z pohledu klasické liberální demokracie je nejvýraznějším deficitem české demokracie relativně nízká angažovanost české občanské společnosti na správě věcí veřejných a téměř monopolní role politických stran v politickém prostředí ČR. Z pohledu demokratického elitářství představuje deficit české demokracie tvorba koaličních vlád nedisponujících tak silným mandátem jako vlády jednobarevné. V tomto ohledu nezbyvá než souhlasit s názorem O. Císaře, podle kterého hodnocení stavu občanské společnosti závisí na tom, skrze jaké normativní předpoklady a představy na tuto problematiku nahlížíme (Císař, 2008: 158-159).⁶⁴

Na závěr zmiňme další významné aspekty české politické kultury ovlivňující demokracii v ČR. Navzdory monopolnímu postavení politických stran, které vnímáme z hlediska dopadu na stabilitu demokracie spíše negativně s ohledem na to, že jejich moc není adekvátně vyvažována silnou občanskou společností, až do roku 2010 pozitivně přispíval ke stabilitě demokracie český stranický systém, který bylo možné až do parlamentních voleb roku 2010 považovat za zkonsolidovaný. V současné době není snadné další vývoj českého stranického systému předvídat. Domníváme se však, že výše popsané změny, které nastaly

---

⁶⁴ Podle O. Císaře vycházejícího z jeho studie „*Politický aktivismus v České republice*“ můžeme z pohledu participační demokracie charakterizovat občanskou společnost jako slabou, nerozvinutou, trpící nedostatkem mobilizační schopnosti, z pohledu liberálního modelu reprezentativní demokracie tomu tak není, neboť tento model demokracie po organizacích občanské společnosti aktivní participaci nevyžaduje (Císař, 2008: 158-161).

v českém stranickém systému po parlamentních volbách roku 2010, svědčí o jisté nestabilitě demokratického zřízení v ČR, neboť podobné náhlé změny ve stranických systémech zkonsolidovaných demokracií nejsou zcela obvyklé. Tyto volby totiž poukázaly na to, že identifikace voličů s příslušnými politickými stranami je nižší, než se na základě předchozích výsledků voleb předpokládalo.

Negativní vliv na demokracii dále shledáváme v tradici byrokracie, kterou si v sobě česká politická kultura nese již od dob Rakouska-Uherska, a v poměrně malém respektu k zákonům a pozitivistické právní tradici, v důsledku které právně nekodifikované normy nejsou v českém prostředí příliš respektovány, jak bývá běžné v anglosaských zemích. O tom, že demokracie v ČR ještě není zcela zkonsolidovaná, svědčí také výzkumy veřejného mínění týkající se vztahu české veřejnosti k demokracii, podle kterých demokratický systém považuje za nejlepší pouze necelá polovina českých občanů, a nespokojenost s praktickým fungováním české demokracie vyjadřuje více jak polovina české veřejnosti. Přes všechny tyto aspekty ohrožující stabilitu demokratického politického systému a bránící etablování demokratické politické kultury, se domníváme, že v dlouhodobé perspektivě má česká politická kultura potenciál přiblížit se politickým kulturám západních konsolidovaných demokracií a konsolidující se česká demokracie stát se plně zkonsolidovanou. K tomu by měla přispět jednak generační výměna a jednak spolupráce České republiky se západními demokraciemi na poli Evropské unie.⁶⁵

---

⁶⁵ Obdobný názor sdílí politolog L. Cabada (viz Cabada, 2011b: 224-225).

5 Závěr

Primárním cílem této práce bylo zjistit, jakým způsobem ovlivnila česká politická kultura formující se podobu demokracie po roce 1989. Pro dosažení tohoto cíle byla využita metoda porovnání praktického fungování demokracie a teoretických konceptů demokracie – klasické liberální demokracie, jak ji prezentovali ve svých dílech političtí myslitelé J. S. Mill a A. de Tocqueville, a teorie demokratického elitářství J. A. Schumpetera. Srovnáním těchto teoretických představ o demokracii s praktickým fungováním demokracie jsme s využitím výsledků analýzy české politické kultury došli k následujícím závěrům. Formování demokracie v ČR po roce 1989 i její současný stav je ovlivněn dvěma klíčovými aspekty české politické kultury, politickým pragmatismem a skutečností, že politický svět je v myslích českých občanů rozdělen na „my“ a „oni“, resp. bezmocné občany a mocné politické elity. Kořeny politického pragmatismu nacházíme v chování občanské společnosti již v rakouském období, kořeny stereotypu „my“ a „oni“ pak v partitokracii první republiky, jenž se plně etabloval v období komunistického režimu.

V současné době se tyto aspekty projevují primárně distancí od politiky a nedůvěrou ve správní a politické instituce, což je důsledkem pejorativního chápání politiky ze strany české veřejnosti. Dalším projevem těchto aspektů je nízký zájem participovat na věcech veřejných související s nevírou v to, že aktivní participací na věcech veřejných je možné prosadit své zájmy, což je ještě podníceno přesvědčením české občanské společnosti o tom, že politická elita zájmům občanů nenaslouchá. Tyto charakteristické rysy české politické kultury se zrcadlí ve stavu občanské společnosti, která se vyznačuje neschopností vstupovat do veřejné sféry a plnit tedy svou funkci, která ji podle představ autorů klasické liberální demokracie v demokracii náleží. Nutno podotknout, že svou funkci, vyvažovat a kontrolovat státní moc, občanská společnost neplnila ani v minulosti. V rakouském období se z důvodu absence národního státu občanská společnost s veřejnou sférou

neidentifikovala a v období první republiky se státu zcela oddala, aby v období komunistického režimu byla státem zcela ovládnuta a zdiskreditována.

Tyto charakteristické rysy občanské společnosti ovlivněné českou politickou kulturou věrohodně naplňují představu V. Klause o občanské společnosti v demokracii, která odpovídá koncepci demokratického elitářství, zatímco role občanské společnosti z pohledu V. Havla koresponduje s koncepcí klasické liberální demokracie. Vycházejíc z tohoto teoretického východiska a z poznatků o české politické kultuře a občanské společnosti, praktické fungování demokracie v ČR po roce 1989 přesvědčivě odpovídá představě o demokracii J. A. Schumpetera. Tento závěr dokládá rovněž skutečnost, že hlavními intermediárními subjekty ovládajícími politický život v ČR jsou politické strany, zatímco ostatní subjekty českého intermediárního systému plní s výjimkou odborových organizací zejména nepolitické funkce, čímž je angažovanost české občanské společnosti omezena především na výběr vládnoucí politické elity. Tato skutečnost je rovněž ovlivněna českou politickou kulturou, prvorepublikovou tradicí partitokracie a dědictvím komunistického režimu, kdy občanům ČR bylo odepřeno aktivně se angažovat ve veřejné sféře, proto se obraceli do sféry soukromé.

Praktické fungování demokracie v ČR negativně ovlivňuje také tradice byrokracie, malý respekt k zákonům a pozitivistická právní tradice, v souladu s níž se nekodifikované normy netěší u české veřejnosti významnému respektu. Skutečnost, že demokracii ČR nelze považovat za zcela zkonsolidovanou dokládají překvapivé změny v českém stranickém systému, ve kterém se po parlamentních volbách roku 2010 objevily dva nové politické subjekty TOP 09 a VV, zatímco tradiční politická strana KDU-ČSL se do Poslanecké sněmovny nedostala, i výzkumy veřejného mínění ukazující, že demokratický systém považuje za nejlepší jen přibližně polovina občanů ČR.

Závěrem vyjádřeme přesvědčení, že i přes tyto deficity má demokracie ČR v dlouhodobé perspektivě a za předpokladu generační výměny a spolupráce s konsolidovanými západními demokraciemi potenciál přiblížit se jejich politickým kulturám a konsolidující se česká demokracie stát se plně zkonsolidovanou.

6 Seznam literatury a pramenů

ALMOND, Gabriel – VERBA, Sidney (1963). *The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations* (Princeton University Press: Princeton).

BĚLOHRADSKÝ, Václav (1992). *Kapitalismus a občanské ctnosti* (Praha: Československý spisovatel).

BROKL, Lubomír (1997). Pluralitní demokracie nebo neokorporativismus? In: Brokl, Lubomír a kol., *Reprezentace zájmů v politickém systému České republiky* (Praha: SLON), s. 11-97.

BROKLOVÁ, Eva (1992). *Československá demokracie. Politický systém ČSR 1918-1938* (Praha: SLON).

CABADA, Ladislav (2011a). Politický systém první Československé republiky. In: Vodička, Karel – Cabada, Ladislav, *Politický systém České republiky. Historie a současnost* (Praha: Portál), s. 19-51.

CABADA, Ladislav (2011b). Aspekty české politické kultury. In: Vodička, Karel – Cabada, Ladislav, *Politický systém České republiky. Historie a současnost* (Praha: Portál), s. 205-225.

CABADA, Ladislav (2011c). Systém politických stran a vnitrostranické rozhodovací procesy. In: Vodička, Karel – Cabada, Ladislav, *Politický systém České republiky. Historie a současnost* (Praha: Portál), s. 249-310.

CÍSAŘ, Ondřej (2008). *Politický aktivismus v České republice. Sociální hnutí a občanská společnost v období transformace a evropeizace* (Brno: CDK).

ČERVENKA, Jan (2012a). Angažovanost Čechů ve veřejném životě – únor 2012. *Naše společnost*. 20. 3. 2012 (http://www.cvvm.cas.cz/upl/zpravy/101255s_pd120320.pdf, 27. 3. 2012).

ČERVENKA, Jan (2012b). Občané o svých možnostech ovlivňovat veřejné dění a o své percepce politiky – únor 2012. *Naše společnost*. 23. 3. 2012 (http://www.cvvm.cas.cz/upl/zpravy/101258s_pd120323.pdf, 28. 3. 2012).

ČMKOS. *Odborové struktury a vztahy mezi nimi* (<http://www.cmkos.cz/onas/odborove-struktury-a-vztahy-mezi-nimi>, 13. 4. 2012).

DAHRENDORF, Ralf (1991). *Úvahy o revoluci v Evropě* (Praha: Evropský kulturní klub).

DVOŘÁKOVÁ, Vladimíra (2003). Dva pokusy o aktivizaci občanů – Impuls 99 a Děkujeme, odejděte. In: Nekvapil, Václav V. (ed.), *Impuls pro občanskou společnost. Eseje o třetím rozměru demokracie* (Praha: Evropský literární klub), s. 125-134.

- ĐURĐOVIČ, Martin (2012). Občané o fungování politického systému – únor 2012. *Naše společnost*. 5. 3. 2012 (http://www.cvvm.cas.cz/upl/zpravy/101246s_pd120305.pdf, 27. 3. 2012).
- FIBICH, Jindřich (1996). Problémy transformace a demokratizace mentality člověka. In: Šafaříková, Vlasta a kol., *Transformace české společnosti 1989-1995* (Brno: Doplněk), s. 249-289.
- HADJIISKY, Magdalena (2001). The Failure of the Participatory Democracy in the Czech Republic. *West European Politics*. 3/2001, s. 43-64.
- HAVEL, Václav (1989). *Do různých stran. Eseje a články z let 1983-1989* (Praha: Lidové noviny).
- HLOUŠEK, Vít (2007). Klasická liberální teorie demokracie. In: Hloušek, Vít – Kopeček, Lubomír (eds.), *Demokracie. Teorie, modely, osobnosti, podmínky, nepřátelé a perspektivy demokracie* (Brno: Masarykova univerzita), s. 57-83.
- HOSPODÁŘSKÁ KOMORA ČESKÉ REPUBLIKY. *Hospodářská komora České republiky v číslech* (<http://www.komora.cz/hospodarska-komora-ceske-republiky/o-nas-5/hk-cr-v-cislech/hospodarska-komora-ceske-republiky-v-cislech.aspx>, 13. 4. 2012).
- KLICPEROVÁ-BAKER, Martina – FEIERABEND, Ivo. K. a kol. (2007). *Demokratická kultura v české republice: občanská kultura, étos a vlastenectví ze srovnávacího pohledu* (Praha: Academia).
- KOPEČEK, Lubomír – HLOUŠEK, Vít (2007). Fenomén demokracie. In: Hloušek, Vít – Kopeček, Lubomír (eds.), *Demokracie. Teorie, modely, osobnosti, podmínky, nepřátelé a perspektivy demokracie* (Brno: Masarykova univerzita), s. 15-48.
- KOPEČEK, Lubomír (2007). Koncept demokracie J. Schumpetera. In: Hloušek, Vít – Kopeček, Lubomír (eds.), *Demokracie. Teorie, modely, osobnosti, podmínky, nepřátelé a perspektivy demokracie* (Brno: Masarykova univerzita), s. 178-192.
- KOPEČEK, Lubomír (2010). *Éra nevinnosti. České politika 1989-1997* (Brno: Barrister & Principal).
- KOŘALKA, Jiří (1996). *Češi v habsburské říši a v Evropě 1815-1914* (Praha: Argo).
- KOVÁČ, Dušan (2000). Slovenská otázka při vzniku Česko-Slovenska. In: *Společnost v přerodu. Češi ve 20. století* (Praha: Masarykův ústav AV ČR), s. 179-187.
- KUNŠTÁT, Daniel (2012). Důvěra ústavním institucím a spokojenost s politickou situací v březnu 2012. *Naše společnost*. 26. 3. 2012 (http://www.cvvm.cas.cz/upl/zpravy/101260s_pi120326.pdf, 28. 3. 2012).

- LINEK, Lukáš – PECHÁČEK, Štěpán (2005). K důvodům nízkého počtu členů českých politických stran. In: Mansfeldová, Zdenka – Kroupa, Aleš (eds.), *Participace a zájmové organizace v České republice* (Praha: SLON), s. 59-80.
- MANSFELDOVÁ, Zdenka (1997). Sociální partnerství v České republice. In: Brokl, Lubomír a kol., *Reprezentace zájmů v politickém systému České republiky* (Praha: SLON), s. 99-150.
- MANSFELDOVÁ, Zdenka – KROUPA, Aleš (1997). Občanská sdružení a profesní komory. In: Brokl, Lubomír a kol., *Reprezentace zájmů v politickém systému České republiky* (Praha: SLON), s. 151-186.
- MILL, John Stuart (1992). *Úvahy o vládě ústavní* (Praha: Svoboda).
- MOŽNÝ, Ivo (2002). *Česká společnost. Nejdůležitější fakta o kvalitě našeho života* (Praha: Portál).
- MÜLLER, Karel (2002). *Češi a občanská společnost. Pojem, problémy, východiska* (Praha: Triton).
- MÜLLER, Karel (2008). *Politická sociologie. Politika a identita v proměnách modernity* (Praha: Portál).
- PECKA, Emanuel (2010). *Sociologie politiky* (Praha: Grada Publishing).
- PEHE, Jiří (2002). *Vytunelovaná demokracie* (Praha: Academia).
- PEHE, Jiří (2010). *Demokracie bez demokratů. Úvahy o společnosti a politice* (Praha: Prostor).
- PERNES, Jiří (2005). Česko-německé soužití ve společném státě v 19. a 20. století. In: Fajmon, Hynek – Hloušková, Kateřina (eds.), *Konec soužití Čechů a Němců v Československu* (Brno: CDK), s. 23-31.
- PITHART, Petr (1996). Občanská společnost a stát. In: Kunc, Jiří (ed.), *Demokracie a ústavnost* (Praha: Univerzita Karlova), s. 238-245.
- POSPÍŠILOVÁ, Tereza (2010). Česká občanská společnost – data, fakta a měření. In: Skovajsa, Marek a kol., *Občanský sektor* (Praha: Portál), s. 113-143.
- RÁDL, Emanuel (1993). *Válka Čechů s Němci* (Praha: Melantrich).
- SARTORI, Giovanni (1993). *Teória demokracie* (Bratislava: Archa).
- SCHUMPETER, Joseph A. (2004). *Kapitalismus, socialismus a demokracie* (Brno: CDK).
- SKOVAJSA, Marek (2006). *Politická kultura* (Praha: Univerzita Karlova).
- SKOVAJSA, Marek (2010a). Organizovaná občanská společnost: teorie a vývoj. In: Skovajsa, Marek a kol., *Občanský sektor* (Praha: Portál), s. 30-61.
- SKOVAJSA, Marek (2010b). Občanská společnost a demokratický stát. In: Skovajsa, Marek a kol., *Občanský sektor* (Praha: Portál), s. 62-89.

- SVENSSON, Palle (1995). *Teorie demokracie* (Brno: CDK).
- ŠAMANOVÁ, Gabriela (2012). Názory na podílení se občanů na rozhodování – únor 2012. *Naše společnost*. 7. 3. 2012 (http://www.cvvm.cas.cz/upl/zpravy/101248s_pd120307.pdf, 28. 3. 2012).
- ŠKALOUD, Jan (2000). Politická kultura. Pokus o vymezení pojmu a česká problematika. In: Pecka, Emanuel a kol., *Politická kultura v ČR* (Praha: VŠE), s. 29-46.
- TOCQUEVILLE, Alexis de (1992). *Demokracie v Americe* (Praha: Lidové noviny).
- URBAN, Otto (2003). *Kapitalismus a česká společnost* (Praha: Lidové noviny).
- VLACHOVÁ, Klára – VEČERNÍK, Jiří (1998). Role trhu a vlády v očích veřejnosti. In: Večerník, Jiří – Matějů, Petr a kol., *Zpráva o vývoji české společnosti 1989-1998* (Praha: Academia), s. 182-202.
- VODIČKA, Karel (2011a). Politický systém komunistického Československa. In: Vodička, Karel – Cabada, Ladislav, *Politický systém České republiky. Historie a současnost* (Praha: Portál), s. 65-130.
- VODIČKA, Karel (2011b). Zájmové skupiny a prostředkování zájmů. In: Vodička, Karel – Cabada, Ladislav, *Politický systém České republiky. Historie a současnost* (Praha: Portál), s. 229-248.
- VODIČKA, Karel (2011c). Transformace politického systému ČR ve středoevropském kontextu. In: Vodička, Karel – Cabada, Ladislav, *Politický systém České republiky. Historie a současnost* (Praha: Portál), s. 409-451.

7 Resumé

The topic of this work is the relationship of the Czech political culture and democracy in the Czech Republic. The aim of this work was to define in the long term forming characteristics of Czech political culture, to outline which of them are manifested in the Czech political culture today and how these characteristics manifest themselves, and finally, to assess how Czech political culture affects democracy in the Czech Republic. The work consists of theoretical and empirical parts.

The theoretical part deals with basic conceptual apparatus. It presents conceptions as political culture, civil society and democracy, with which is frequently operated in this work. In the part of this theoretical introduction is a general presentation of the basic theories of democracy, the classical liberal democracy as presented in their works J. S. Mill and A. de Tocqueville and Schumpeter's theory of elite democracy.

The empirical part contains practical study of Czech political culture (in the history and in the present), civil society and democracy, and it consists of two main chapters. The first chapter deals with the development of Czech political culture since the 19th century until 1989. This chapter focuses particularly on period of the "First Republic" and the period of the communist regime. The second chapter concerns the analysis of the Czech political culture after 1989, building and transformation of civil society after 1989, and their influence on shape of democracy in the Czech Republic.

To evaluate the influence of Czech political culture on democracy, the method of comparison of theoretical concepts of democracy and practical functioning democracy was used. The result of this comparison indicated, which theoretical conception of democracy corresponds to the real functioning democracy, and it allowed answering the question whether democracy in the Czech Republic suffers some conspicuous deficits and to what extent these deficits are caused by the Czech political culture.

8 Přílohy

Tabulka č. 1: Zájem české veřejnosti o politiku.

Tabulka č. 2: Jakým vybraným aktivitám se česká veřejnost věnuje a jak často?

Tabulka č. 3: Percepce možností ovlivňovat veřejné dění z pohledu české veřejnosti.

Tabulka č. 4: Důvěra české veřejnosti v ústavní instituce.

Tabulka č. 5: Vývoj spokojenosti s fungováním demokracie v ČR v letech 2004 a 2007-2012.

Graf č. 1: Názory české veřejnosti na podílení se občanů na rozhodování.

Graf č. 2: Postoj občanů ČR k demokratickému režimu.

Graf č. 3: Spokojenost občanů s fungováním demokracie v ČR.

Tabulka č. 1 Zájem české veřejnosti o politiku

	velmi se zajímá	spíše se zajímá	spíše se nezajímá	vůbec se nezajímá	ano/ne
o politické dění v naší zemi	10	51	31	8	61/39
o politiku obecně	6	40	41	12	46/53
o politické dění ve světě	4	36	41	18	40/59
o politické dění v EU	5	34	41	19	39/60

Pozn.: Dopočet do 100 % v řádcích tvoří odpovědi „nevím“.

Zdroj: Červenka, 2012a: 1

Tabulka č. 2 Jakým vybraným aktivitám se česká veřejnost věnuje a jak často?

	často	někdy	zřídka	nikdy
sledování informací o politice v médiích	34	37	24	5
diskutování o politice s přáteli	9	32	38	21
přesvědčování přátel, aby volili stejně	2	8	16	73
zapojování se do řešení veřejných problémů	2	13	34	50
účasti na politických shromážděních	1	8	20	71
setkávání s politiky	2	8	19	71
práci pro politickou stranu	1	3	4	92

Pozn.: Dopočet do 100 % v řádcích tvoří odpovědi „nevím“.

Zdroj: Červenka, 2012a: 3

Tabulka č. 3 Percepce možností ovlivňovat veřejné dění z pohledu české veřejnosti

	rozhodně ano	spíše ano	spíše ne	rozhodně ne
vyjadřovat se k problémům společnosti	16	39	29	14
ovlivnit řešení problémů ve své obci	5	33	41	19
dosáhnout svých oprávněných požadavků	2	21	45	25
ovlivnit řešení problémů ve státě	1	7	34	57

Pozn.: Dopočet do 100 % v řádku tvoří odpovědi „nevím“.

Zdroj: Červenka, 2012b: 1

Tabulka č. 4 Důvěra české veřejnosti v ústavní instituce

DŮVĚRA	III/11	IV/11	V/11	VI/11	IX/11	X/11	XI/11	XII/11	I/12	II/12	III/12
Prezident	67	68	59	55	54	57	57	58	57	56	53
Vláda	29	21	22	17	22	24	22	20	24	23	21
Poslanecká sněmovna	24	18	18	15	17	18	17	15	17	16	17
Senát	26	25	24	21	23	23	23	21	24	22	23
Krajské zastupitelstvo	45	41	44	36	39	42	38	36	38	37	39
Obecní zastupitelstvo	61	63	61	59	55	62	56	58	58	59	59
Starosta	x	x	x	x	x	x	x	x	x	58	59
Hejtman	x	x	x	x	x	x	x	x	x	39	39

Poznámka: Hodnoty v tabulce jsou součtem odpovědi „rozhodně důvěřuje“ a „spíše důvěřuje“. Dopočet do 100 % tvoří odpovědi „spíše nedůvěřuje“ a „rozhodně nedůvěřuje“ a odpověď „nevím“.

Zdroj: Kunštát, 2012: 1

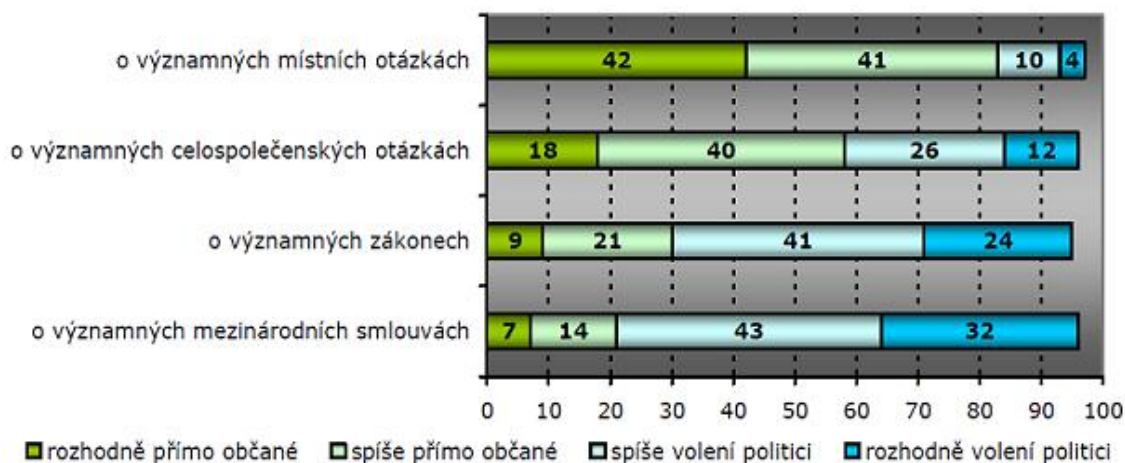
Tabulka č. 5 Vývoj spokojenosti s fungováním demokracie v ČR v letech 2004 a 2007-2012

	12/04	02/07	02/08	02/09	02/10	02/11	02/12
rozhodně spokojen	1	4	4	6	4	8	5
spíše spokojen	39	46	44	42	39	43	38
spíše nespokojen	48	34	37	35	38	35	37
rozhodně nespokojen	7	11	13	13	15	11	16
spokojen/nespokojen	40/55	50/46	48/50	48/48	43/53	51/46	43/53

Pozn.: Dopočet do 100 % tvoří odpovědi „nevím“.

Zdroj: Ďurďovič, 2012: 2

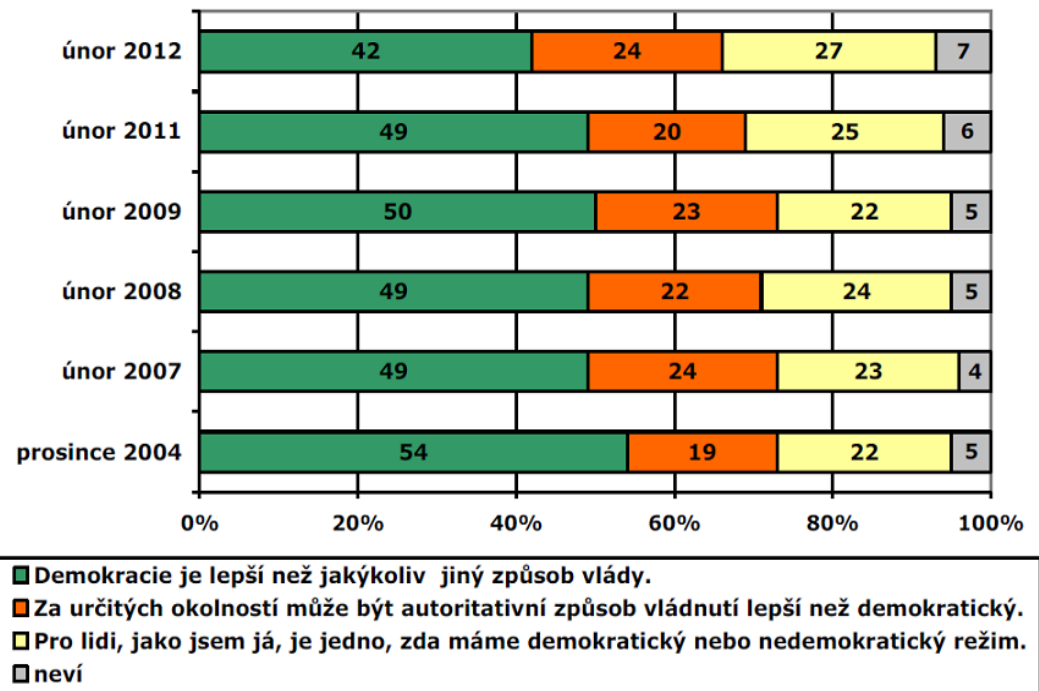
Graf č. 1 Názory české veřejnosti na podílení se občanů na rozhodování

Pozn.: Dopočet do 100 % tvoří odpovědi „nevím“. Položky jsou řazeny sestupně podle dosaženého skóre odpovědi „rozhodně přímo občané“.

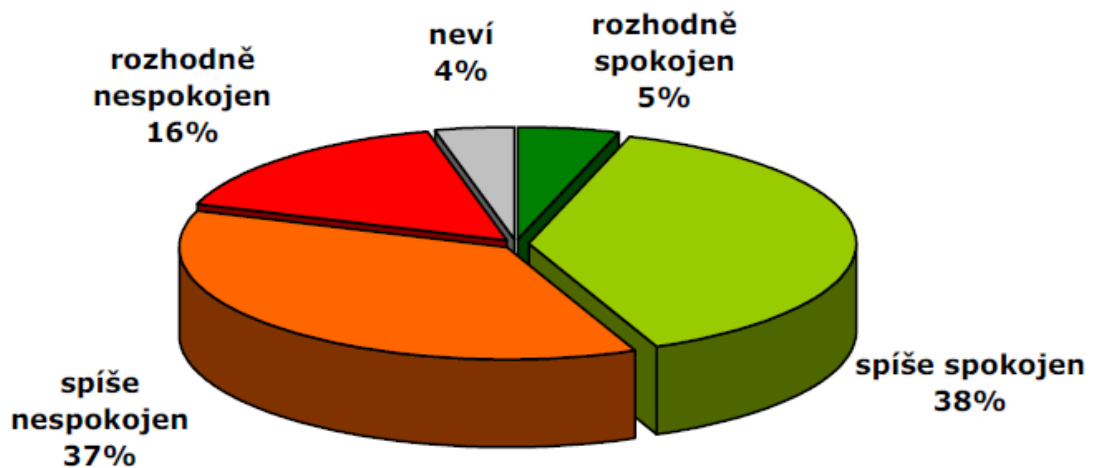
Zdroj: Šamanová, 2012: 2

Graf č. 2 Postoj občanů ČR k demokratickému režimu

Zdroj: Ďurdovič, 2012: 3

Graf č. 3 Spokojenost občanů s fungováním demokracie v ČR

Zdroj: Ďurdovič, 2012: 2